M E M U A R A I

Donatas BANIONIS

MEMUARAI

VERSUS AUREUS

UDK 792.07(474.5)
Ba379

Knygos leidimą parėmė
LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA

Viršelyje nuotrauka iš Lietuvos literatūros ir meno archyvo

ISBN 9955-601-17-5

PRIEŠISTORĖ IR GIMIMO MITAS

Visam gyvenimui įsiminiau savo pirmuosius įspūdžius, kuriuos patyriau, žiūrėdamas vaidinimą. Man buvo gal ketveri metai, kai mama mane, o gal ir seserį Danutę – neprisimenu, nusivedė į spektaklį „Kristaus kančios“, vaidintą Kauno jėzuitų gimnazijoje. Čia aš pirmą kartą pamačiau sceną, vaidinimą... Buvau nustebęs, priblokštas, sužavėtas... Kareiviai, su šalmais ant galvų, apsiginklavę kardais, pagavo Kristų ir nuvedė jį pas Poncijų Pilotą... Aš dar negalėjau pasakyti, kas, ką, kur nuvedė, bet man norėjosi būti scenoje, vieno iš kareivių vietoje, apsirėdžiusiam taip, kaip ir jie – turėti šalmą, kardą... Paskui Muziejaus gatve, kur tada gyvenome, aš vaikštinėdavau su lazda prie šono, įsivaizduodamas, kad tai – kardas, o aš – kareivis.

Mes gyvenome varganai ir aš svajojau apie kitokį gyvenimą. Man norėjosi būti kažkuo kitu, norėjosi išsiveržti iš supusios kasdienybės... Tada, žinoma, nesąmoningai.

Bet pradėkime nuo pradžios.

Gimiau 1924 metų balandžio 28 dieną Kaune, devyniolikai metų tapusiame laikinąja Lietuvos sostine, jau geras penketas metų gyveno mano tėvai. Mediniam namely, pasislėpusiam už didesnio mūrinio, jau bėginėjo mano sesuo Danutė. Ant to mūrinio fasado Rotušės aikštėje jau buvo iškaba GER-MA-PO.

Per Laisvės alėjos grindinį nutiestais bėgiais, tolydžio sustodama, dardėjo arklio tempiama „konkė“... Mažas apleistas provincijos miestas, pažvelgus iš dabarties, daug kam tada atrodė didmiestis; ko gera taip žiūrėjo į Kauną ir mano tėvas Juozas Banionis, kuriam 1924-aisiais jau buvo trisdešimt ketveri. Kilęs iš Marijampolės apskrities, Veiverių valsčiaus, Giviškių kaimo, tuo metu jis jau buvo praėjęs netrumpą ir nelengvą gyvenimo kelią, kurį pats aprašė prisiminimuose. Jais čia ir remiuosi.

Senelio Antano turtas – du hektarai kad ir derlingos Suvalkijos žemės – neišmaitino keturių pametinukų, ypač mirus mano senelei Onai.

Keista sakyti „senelė“ apie jauną moterį, kuri mirė, mano būsimam tėvui vos įpusėjus penktuosius...

Senelis vedė antrą sykį, vienas po kito gimė vaikai, gyvenimas, žinoma, nelengvėjo. Vyresnieji bernavo, piemenavo. Neišvengė šito ir mano tėvas: „atganė“ pas turtingus ūkininkus tiek, kiek buvo priimta: nuo dešimties ligi keturiolikos metų.

Paskui, žinoma, bernavo. Nutaikęs laisvą valandėlę – skaitydavo. Rašto jį išmokė mano senelis, buvęs raštingas ir savo menkas žinias perdavęs vaikams – „pirmeivis“, tokius tada vadino „cicilikais“ – socialistais. Kiek jis socializmo idėją suprato, kas dabar bepasakys, bet iš tėvo prisiminimų žinau, jog namuose buvo nelegalių knygelių, atsišaukimų... Atsišaukimai, su jauno mano tėvo pagalba, slapčia buvo klijuojami Skriaudžiuose. Tuo metu prasidėjo rusų–japonų karas, žmonės bijojo mobilizacijos, o atsišaukimų lapeliai kaip tik ragino jos vengti visais įmanomais būdais. „Vyrai, už ginklų!“ „Šalin caro priespaudą!“ – tokius ir panašius šūkius rytais – dar nenuplėšytus „uriadnikų“, t. y. caro policininkų, – ant stulpų matydavo miestelio gyventojai. Taip rašo tėvas savo prisiminimuose.

Bernaudamas per metus tėvas uždirbo 30 rublių. Tų pinigų užteko šiokiems tokiems drabužiams ir traukinio bilietui iki Varšuvos. Išlipus Varšuvos perone, tėvo kišenėj buvo 15 kapeikų, galvoje – revoliucinių idėjų sumaištis, o rankose – nieko: nei bagažo, nei amato. „Ką man daryti?“ – klausė tėvas savęs, nes daugiau nebuvo ko paklausti. Nebuvo ir kaip – tėvui tada buvo aštuoniolika ir tekalbėjo jis lietuviškai.

Praėjo pusmetis. Tėvas pradėjo „graibytis“ lenkiškai, pagaliau rado darbą: prijaučiantis socializmo idėjom kelnių siuvėjas priėmė jį „gizeliu“.

1912 metais tėvą paėmė į armiją. Tuo metu „šauktinius“ iš Pietų ir Vakarų Rusijos imperijos kraštų siuntė į Sibirą – kuo toliau nuo gimtųjų vietų. Užbaikalėje, Beriozovkoje, čia stovėjęs dalinys buvo tikras internacionalas: lietuviai, latviai, estai, lenkai, baltarusiai, ukrainai... Naujokai buvo laikomi atskirai nuo „senbuvių“. O „senbuviai“ veržte veržėsi susitikti su naujokais, ieškojo savo tėvynainių, norėdami persimesti bent vienu kitu žodžiu, išgirsti nors kokių žinių iš gimtinės. Tuo tarpu vadovaujanti karininkija stengėsi įdiegti „senbuviams“ mintį, kad tie Rusijos imperijos kitataučiai – pikčiausi valstybės priešai, norintys nuversti caro valdžią, ir todėl jie neverti nieko kito, tik paniekos ir pažeminimo. Tėvas prisiminimuose rašė, kad už menkiausią klaidą „muštro“ metu gaudavo nuobaudų, naujokai taip pat būdavo įžeidinėjami, vadinami „lenkiškas snukis“, „estiškas snukis“. Jis, žinoma, buvo lietuviškas...

Maistas buvo blogas. Žiemą paprastai gaudavo žuvies – sušalusio mailiaus – kurio kitaip nebuvo galima valgyti, kaip tik su visais kaulais; net viralas iš jo niekuo nepriminė sriubos. Vasarą valgydavo dilgėles, balanas ir kitokias žoles. Kartą dėl to kilo maištas, kurį bemat numalšino, ir dauguma kareivių atsidūrė už tai karceryje.

Vasarą padažnėjo dezertyravimo atvejų. Pabėgo nemažai kareivių.

Kaip toliau rašo tėvas, ten, Sibire, jam tikrai pravertė... adata. Ne sykį atleistas nuo karinių užduočių, jis šį bei tą siuvo karininkams. Už siuvinius gaudavo kad ir kapeikas, bet galėjo bent kokį laikraštį nusipirkti ir sužinoti, kas dedasi pasaulyje. Viską pakeitė prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. 1914 metų rugpjūtį dalinį, kuriame tarnavo mano tėvas, išsiuntė į frontą. Prie Varšuvos tėvą sužeidė, gydė iš pradžių Varšuvos, paskui Maskvos karo ligoninėje, išsiuntė atgal į fronto liniją prie Varšuvos, vėliau – į Baltstogę (Bialystoką), iš Baltstogės – į Gardiną, paskui – į Vilnių, o iš Vilniaus, kad ir koks keistas pasirodytų likimo pokštas – tėvas trečią sykį pateko į frontą... prie Varšuvos. Užsidaręs priverstinis klajonių ratas „pervažiavo“ ir žmogaus kantrybės ribą – tėvas iš armijos pabėgo. Kiek pasislapstęs Varšuvoj, nelengvai

pasiekė Vilnių ir susirado darbą siuvykloje. Bet taip lengvai karas žmogaus nepaleidžia. Frontas sparčiai artėjo prie Vilniaus, o siuvykla persikėlė į Smolenską. Viskas būtų buvę nieko, jei vieną naktį policija nebūtų užgriuvusi tikrinti dokumentų. Jie policijai pasirodė įtartini, o kitaip ir būti negalėjo – ir tėvą areštavo. „Kodėl ne armijoje?“ – pirmiausia paklausė komendantūroje. „Turiu baltą bilietą“. „Kur išduotas?“ „Varšuvoje“, – atsakė tėvas, suvokdamas, jog vargiai ar Varšuvoje kas besuras dokumentus, su kuriais jis buvo išsiųstas tarnauti į Užbaikalę. Dabar reikėjo žūtbūt ištrūkti iš Smolensko komendantūros! „Ponas karininke, – ėmė prašyti tėvas, – leiskit man išeiti į kiemą ir atiduoti žmonai raktus – užrakinau butą, kai mane čia vedėte, tai ji stovi gatvėje ir negali įeiti į namus!“ Matyt, pasakyta buvo taip įtaigiai, kad karininkas patikėjo ir leido, o tėvas, garsiai šaukdamas nesamai „žmonai“, – „Sonia, Sonia, še tau raktą“, leidosi į kojas – laiptais žemyn, į kiemą, į gatvę, per laukymę – geležinkelio stoties link. Pakeliui dar užbėgo pas draugus, tie sumetė pinigų kelionei, o vienas net savo atleidimą nuo karo prievolės paskolino. Laimei, jų tada būta be fotografijų. Tėvas be ypatingų nuotykių pasiekė Minską, iš ten grąžino pasiskolintus dokumentus, svetima pavarde užsiregistravo karo pabėgėlių komitete.

Norint gyventi reikėjo ieškotis uždarbio.

Teturint karo pabėgėlio dokumentų tai buvo tikrai nelengva. Kai atrodė, kad nebėra jokios vilties, darbą rado: su panašaus likimo žmonėmis – pabėgėliais – Molodečne kasti apkasus. Tai buvo beveik neatlyginamas, labai alinantis darbas. Netrukus tėvas vėl atsidūrė Minske, šįsyk – ligoninėje. Kiek apsveikęs suprato, kad kito kelio, kaip grįžti į kariuomenę – nėra. Tiesa, tikėjosi, kad dėl prastos sveikatos bus atleistas nuo karo prievolės. Taip ir atsitiko – gydytojų komisija pripažino: karo tarnybai netinkamas.

Vėl Smolenskas, vėl siuvykla, pusalkanis egzistavimas, revoliucija... Norėjosi tikėti, kad pradedamos įgyvendinti šviesios socializmo idėjos. Kūrėsi įvairūs komitetai, profesinės sąjungos. Tėvas net tapo Smolensko siuvėjų profesinio komiteto nariu. Ėmė rimtai rūpintis lietuvių pabėgėlių reikalais.

Pagaliau Lietuva... Lemtingas Vilkaviškis, kuriame mano būsimas tėvas sutiko mano būsimą motiną – veiklią vaidinimų dalyvę, dainininkę. Matyt,

sužavėjo ją savo spalvingais pasakojimais, ambicingu būdu, temperamentu, mokėjimu būti draugijos šerdimi, neišsenkančia vaizduote ir išradingumu. Susituokė. Ir pakėlė sparnus į Kauną. Bent taip apie save rašo atsiminimuose.

Į tą patį medinį namelį mūrinio namo su iškaba GER-MA-PO kieme, kur gimė mano sesuo Danutė. Čia gimiau ir aš. Šeimoje buvo pasakojama, kad aš tarsi esu gimęs ne ligoninėje, o namuose. O buvo taip. Jau artėjo laikas gimdyti. Mama ruošėsi po namus, kai į langą kažkas pasibeldė. Priėjusi ji pamatė už stiklo juodą veidą. Į kiemą užklydo kažko ieškojęs negras. Mama, jį pamačiusi, labai išsigando ir aš gimiau. Pasakodavę net, kad gimiau juodas. Štai tokia pasaka.

Namelyje, kuriame gimiau, tegyvenau porą metų, ir nežinau, ar pats atsimenu, ar tėvų pasakojimus saugo atmintis, bet žinau, jog bėginėjau po tą kiemą, po Rotušės aikštę, eidavau su sesute prie Nemuno ir Neries santakos, kur buvo smėlėtas paplūdimys. Turbūt vis dėlto – atsimenu.

Paskui apie trejetą metų nuomavomės butą Muziejaus gatvėje – Nemuno krantinėj. Visai šalia buvo uostas. Aš valandų valandas galėdavau stovėti ir žiūrėti, kaip atplaukia ir išplaukia laivai. Pavasariais Nemunas patvindavo. Vienais metais buvo toks potvynis, kad vanduo užpylė butą, ir mums teko prašytis prieglobsčio pas pažįstamus. Žinau, kad Nemuno potvynis ne išskirtinis reiškinys, bet anas, iš ano laiko likęs atminty, yra mano.

Augau aš, augo ir keitėsi Kaunas. Arklinis tramvajėlis „konkė“, vežiojęs kauniečius, mano vaikystėj baigė savo gyvenimą. Prisimenu fotografiją, atspausdintą kažkuriame laikraštyje: nuverstas nuo bėgių vagonėlis, šalia – liūdnas vienišas arklys, o po nuotrauka – parašas: „Gana to jungo“. Nežinau, ar parašas turėjo išreikšti arklio nuostabą, ar nusivylimą, bet arklys buvo liūdnas – tikrai. Iki šiol jaučiu tą beveik žmogišką gyvulio liūdesį.

Tėvas siuvėjavo, bet vertėmės sunkiai.

Kauno geležinkelio stotis 1929 metais. Tėvas stovi ant vagono laiptelio ir moja mums – mamai, seseriai Danutei, man... Mus visus apėmusi keista nežinomybės nuojauta – tėvas išvažiuoja beveik į pasaulio kraštą – Braziliją. Tais metais daugybė lietuvių važiavo ieškoti laimės, tiksliau – uždarbio į JAV, Pietų Ameriką.

O tėvą likimas atbloškė į San Paulą, kuriame jau buvo daug lietuvių. Du mėnesius siuvo, paskui, siuvyklą uždarius, tėvas įsijungė į pogrindžio komunistų veiklą, kurios išsigando net Brazilijos valdžia... Tėvą areštavo ir po keturių mėnesių, praleistų kalėjime, deportavo atgal į Lietuvą.

O mes – mama ir aš su seseria – išlydėję tėvą į tolimus kraštus, pradėjom naują – kitokį nei su tėvu, gyvenimą. Pirmiausiai teko išsikelti į mažesnį ir, tikriausiai, pigesnį butą Daugirdo gatvėje. Nežinau, ar ten nebuvo krosnies, ar mama malkų įpirkti negalėjo, bet mudu su Danute šildėmės prie primuso. Mama vis bijojo, kad neapdegtume... Pirmais to gyvenimo metais dar kiek šilumos pridėdavo viltis, kad tėvas Brazilijoj prasigyvens, pasiims ir mus, kad ten ir šilta, ir sotu. Ne taip, kaip mums čia...

Dar neturėjau septynerių, kai mane nuvedė į mokyklą. Deja, mokslų tais metais „neįkandau“, o gal mokytojas nenorėjo su manim, mažiausiu, laiko gaišti. Po mėnesio mamai teko mane atsiimti, nes mano protelis dar nebuvo pakankamai subrendęs mokyklai. O juk man septyneri sukako tik kitų metų balandį.

Šiaip ar taip – pradžia buvo padaryta. Mokykloje išmokau pirmąsias raides, skaičius, sužinojau, kad skaitmenis galima sudėti ir atimti. Pats ėmiau skaityti ne tik atskirus žodžius, bet ir sakinius. Mamos pažįstami tik galvas kraipė iš nuostabos: „Toks mažas, mokyklos dar nelanko, o žiūrėk, skaito!“

Prisimenu, kaip vargingai mes tada gyvenome. Sesuo Danutė pasakojo, kad su mokytoja jų klasė eisianti į kažkokį muziejų. O ten būsią įdomūs eksponatai: žvėrių iškamšos ir dar daug kas. Ji pasakė: „Žinai, Danukai, aš ir tave pasiimsiu.“ Mes susitarėme susitikti po jos pamokų ir eiti į muziejų.

Tai buvo vasario ar kovo mėnuo. Aš nuėjau į Rotušės aikštę, kur turėjau su ja susitikti. Neturėjau batų, todėl basas kojas įsispyriau į kaliošus. Stoviu ir laukiu. Pro šalį ėjusi moteris sulėtino žingsnį. Ją nustebino, pribloškė, kad aš basas ir su kaliošais tokiu šaltu oru. Man pasidarė nejauku. Užlindau už hidranto ir kojas paslėpiau. Ji nepriėjo, nieko nepaklausė, bet aš išsigandęs parbėgau namo, taip ir nesulaukęs sesers.

Mamai buvo tikrai sunku. Ji parsinešdavo iš siuvyklos darbo namo – kai gaudavo, žinoma. Darbas buvo menkai apmokamas, nes mama pati drabužių nesiuvo, tik „apmėtydavo“, kad nebrigztų siūlės, prisiūdavo pamušalą, sagas.

Buvo 1931 metų balandis. Tais metais man suėjo septyneri. Buvau namuose, kai pamačiau per kiemą einantį gražiu šviesiu kostiumu apsitaisiusį žmogų. Aš žiūrėjau į jo lengvus geltonus batus – tokius Kaune teavėjo ponai – ir tai ne visi. Pakėliau akis. Nudegęs vyriškio veidas buvo panašus į mano tėvo veidą. Nelengva buvo patikėti, kad tai iš tiesų tėvas...

Parėjo mama. Deja, džiaugsmo, kurį turėjo patirti du artimi žmonės po ilgo išsiskyrimo, nebuvo. Nežinau, kas buvo kaltas, bet tėvas namus paliko. Pasisamdė butą Žaliakalny, Darbininkų gatvėje.

Vieną gražią dieną mama mane nuvedė pas tėvą ir paliko. Visai. Tėvas tuo metu buvo radęs darbą, materialiai mes gyvenom visai neblogai. Kažkokia giminaitė ateidavo padėti nudirbti namų ruošos darbus. Visai šalia mokyklos, kurioje tais metais pradėjau lankyti pirmą skyrių, buvo Arklių turgus, o už jo – garsi vargingoji Kauno „brazilka“. Jos gyventojai sudarė tikrą internacionalą: lietuvių kalba maišėsi su rusų, lenkų... Žaisdamas su „brazilkos“ vaikais visai neblogai išmokau kalbėti lenkiškai.

O Žaliakalnį, taip gražiai iškilusį viršum Kauno, tuo metu tebuvo galima pasiekti kopiant pėsčiomis. Net dabar atgaivinto funikulieriaus dar nebuvo – barškantis, besikratantis į kalną keliantis vagonėlis atsirado kiek vėliau.

Žaliakalnyje mes pragyvenom apie metus. Tėvas jau buvo susitaupęs tiek, kad galėjo išsinuomoti butuką centre – turtingųjų gyvenamoje Daukanto gatvėje. Mums, žinoma, toli šaukė ligi kitų Daukanto gatvės gyventojų, bet mūsų butas vienaaukščiame mediniame namuke, palyginus su buvusiais, atrodė visai neblogas.

Ten aplinkui irgi buvo vaikų – bet kaip jie skyrėsi nuo anų mano draugų iš „brazilkos“!.. Gražiai aprengti, mandagūs... Žaisdavau su viename kieme gyvenančio rašytojo Augustino Griciaus sūnumi Jonu – tuo pačiu, kuris taps garsiu operatoriumi, nufilmuos lietuvišką juostą „Niekas nenorėjo mirti“ su režisieriumi V. Žalakevičiumi, filmus „Hamletas“, „Karalius Lyras“, bendrą tarybinių ir amerikiečių kinematografininkų juostą „Žydroji paukštė“. Tačiau mokslai Maskvoje ir operatoriaus darbas buvo daug vėliau – 1941 metų birželį jį su tėvais išvežė į Sibirą... Mano vaikystės bičiuliai buvo ir namo šeimininko žydo Rutenbergo maždaug mano amžiaus berniukai Tedikas ir Mari-

kas (jų likimas, kaip daugelio žydų, buvo tragiškas: gete juos sušaudė). Pats Rutenbergas buvo išvežtas į Vokietiją, išliko gyvas ir po karo grįžo į Lietuvą. Atsitiktinai susitikom Palangoje. Jis mane pažino – nors tebuvo matęs dar vaiką. Nelinksmas buvo mudviejų susitikimas...

Tebeturiu fotografiją ir su kitais berniukais: vienas – ligoninės direktoriaus sūnus, kito tėvas – teisėjas, trečio – aukštas karininkas, dirbęs miesto komendantūroje. Ir aš – siuvėjo vaikas – „iš prastų“. Nežinau, ar mano draugų tėvai buvo labai patenkinti savo atžalų draugyste su amatininko sūnum – nieko neteigiu, nes tikrai nežinau – tačiau šiaip ar taip tesikviesdavo mane į svečius tik tada, kai tėvų nebūdavo namie.

Nežinau kodėl, bet baigiant pirmą skyrių, buvau įsikalęs į galvą, kad mane paliks antriems metams. Tiesiog drebėte drebėjau iš baimės, kai mokytojas vardijo perkeltus į antrą skyrių. O pasirodė, kad aš – geriausias – pirmas mokinys klasėje! Pats nesuvokiu, kaip taip galėjo būti: gerai mokytis ir nesuprasti šito!

Berods antrame ar trečiame skyriuje ėmiau vaidinti mokyklos „spektakliuose“. Kiek atsimenu, pats nesiprašiau, gal kokią gabumo užuomazgėlę mokytojai pastebėjo, kai deklamuodavau eilėraščius? Žinoma, ne kažin kokie būdavo ir vaidinimai. Manau, kad pjeseles jiems kūrė patys mokytojai Kalėdų ar Velykų proga. Tikrai žinau viena: scena man be galo patiko. Greičiausiai, nuolatinis skurdas ir tai, kad neturėjau tikros šeimos, padėjo gimti svajonėms. Norėjau būti kažkuo kitu ir kitoje vietoje. Ir ta kita vieta man atrodė scena. Negalėčiau pasakyti, kad viską buvau apmąstęs, bet to troškau.

1933 metų vasarą visas Kaunas – ką ten Kaunas! – visa Lietuva – laukė atskrendančios „Lituanicos“. Dariaus ir Girėno vardai tada buvo visų lūpose. Laukė lėktuvo pilnutėlis aerodromas. Laukė – ir nesulaukė. Mes, vaikai, grįžom liūdni. Bent jau man buvo liūdna todėl, kad nieko nepamačiau.

Augo, gražėjo ir lietuviškėjo miestas. Vienas po kito kilo „mūriukai“. Laisvės alėjoje vaikštinėjo kvepiančios ponios, daugėjo jaunimo – universiteto studentų. Aplenkėję lietuviai keistai kalbėjo savo „kauniška“ šneka, šen ten buvo girdėti „amerikonų“ kalba – nesuprantami žodžiai su lietuviškomis galūnėmis. Tolimame žemyne „prasimušę“ tėvynainiai mielai kūrėsi laikinojoje sostinėje.

Man buvo dešimt, kai teisme buvo nagrinėjama mano tėvų skyrybų byla. Rodos, ją iškėlė tėvas, nors galvos neguldyčiau. Pagaliau – kokią tai turi reikšmę? Baisu buvo kitkas: man, dešimtmečiui, teko liudyti, kad mama manęs neišlaiko, kad aš tikrai gyvenu pas tėvą. Nuo to liudijimo negera vien jį prisiminus. Nereikia vaikų painioti į suaugusiųjų reikalus.

Kiek nusižengdamas chronologiškumui, pasakysiu, kad tėvas vedė valdingą moterį Barborą. Gimė sesutė, visai mažutę aš ją vežiodavau po lauką. Bet pamotei buvau svetimas vaikas. Tai buvo pirmoji mano patirtis būti ne savu.

Mokydamasis pradžios mokykloje, o mokiausi joje šešeris metus – patekau į pirmą pradžios mokslo laidą – „atradau“ kiną. Filmai buvo užsieniniai – amerikietiški, vokiški – melodramos, fantastika, nuotykiai, muzikiniai. Visas pasaulis žavėjosi dviem komikų porom – aukštas ir žemas Dikas ir Dofas, storas ir plonas – Patas ir Patašonas (net taip pavadinti saldainiai buvo!). Nežinau, kaip jų vaidyba atrodytų dabar, bet tada salės mirė iš juoko.

Ėmė rastis ir iš tiesų meninių filmų, kuriuose vaidino tokios įžymybės kaip Čarlis Čaplinas, Spenseris Treisis, Haris Kuperis, Robertas Teiloras... Man jau buvo svarbu, kas vaidina, jau ėjau žiūrėti „artisto“.

Sakau „ėjau“, o iš tikrųjų visokiausiais įmanomais būdais bandžiau patekti į žiūrovų salę. Bilietas į kiną kainavo litą – tais laikais tai buvo pinigai, o aš jų neturėjau. Teisybė, viename kino teatre Žaliakalnyje galima buvo pažiūrėti filmą ir už 30 centų, bet ir juos reikėjo turėti...

Vieną būdą patekti į kino salę buvau neblogai įsisavinęs. Tuo metu filmus sukdavo be pertraukos – įeiti ir išeiti galėdavai bet kokiu metu. Nutaikę momentą, kai baigdavosi filmas ir daugiau žiūrovų iš salės išeidavo, mes, vaikai, mikliai įsprukdavom į salę. O tada – pagauk mus tamsoj, kad nori! Antras būdas – prašyti kontrolierių, kad praleistų. Kartais pavykdavo. Trečias – įsipiršti „antruoju“. Mat vasaros metu vienu bilietu įleisdavo į salę du žiūrovus. Irgi neblogas būdas. Na, o jei kišenėje žvangėdavo keliasdešimt centų, tiesiog ieškodavau, kur pigiau. Kad ir „Triumfe“. Nors ir pačiame centre, bilietai į šį kino teatrą kainuodavo pigiau, nes jame rodydavo jau kituose kinuose demonstruotus filmus. Žodžiu, sukausi, kaip išmanydamas, o manyje tuo metu susikristalizavo aiškus konkretus noras: vaidinti kine.

Šis noras man atrodė realus. Galvojau: įsitaisau kokiam nors laive junga, šitaip nuplaukiu į Ameriką. Ten, tarkim, plaunu indus restorane. O paskui... Aišku, planas buvo „išskaitytas“ iš amerikiečių artistų biografijų – talentingą darbininku dirbantį jaunuolį pastebi taip pat talentingas ir įžvalgus režisierius, jaunuolis suvaidina vienam filme, iškart išgarsėja ir taip toliau. Buvau įsitikinęs, kad man stačiai paruoštas toks likimas.

Žinoma, ši svajonė man atrodė tiek pat reali, kiek ir kita. O kodėl gi aš negalėčiau tapti gaisrininku? Tai taip pat gražu ir įdomu: gražus šalmas, uniforma su blizgančiomis sagomis, gražu, nekasdieniška. Bet vis dėlto laivas ir Holivudas traukė labiau.

Pradžios mokyklą baigiau 1937 metais. Kaip tik tada Rygoje vyko Europos krepšinio čempionatas. Lietuvos komanda tapo Europos čempione! Teisybė, komandos branduolį sudarė iš Amerikos atvykę lietuviai, kurie žaidė Amerikos rinktinėje berods Berlyno olimpiadoje 1936 m. Tarp jų lietuvių kilmės Pranas Lubinas. Žaidė ir keletas vaikinų iš Lietuvos. Komandos pasisekimu didžiavomės be galo, be krašto – matyt, ne be pagrindo – šiaip ar taip, mūsų šalyje krepšinis tvirtai apsigyveno.

O tada pasistatę kibirą mėtydavom į jį bet kokį atrastą sviedinį ir džiaugdavomės pataikę. Man regis, kad ir mūsų varganas žaidimas įdėjo akmenėlį į šios sporto šakos pamatą Lietuvoje.

Kodėl kalbu apie krepšinį? Nežinau. Gal todėl, kad kasdien matau žaidžiančius vaikus ir kas kartą pamatęs pagalvoju: gerai, kad šiame pavojingame pasaulyje yra sveikas ir lavinantis žaidimas, galintis atsverti blogus žaidimus...

„Eisi į amatų mokyklą“, – pasakė tėvas, kai parnešiau jam šešių skyrių baigimo pažymėjimą. Į amatų, tai į amatų. Tėvas nusprendė, kad baigęs amatų mokyklą, būsiu šaltkalvis. Amatas patikimas, duonai užsidirbsiu. Deja, tėvo sumanymas matyti mane šaltkalviu sužlugo: per daug norinčių buvo tais šaltkalviais tapti. Sužinojo, kad yra dar viena amatų mokykla – ten moko meninės keramikos ir keramikos technikos, odos apdirbimo, dar kažko. Žodžiu, mokykla amatų, bet su meno atspalviu. Manęs, teisybę sakant, niekas neklausė, noriu aš tos keramikos, ar ne. Tiesiog buvo galimybė ten patekti, ten mane ir nuvedė.

Drauge su manimi į tą patį kursą įstojo vaikinukas iš kaimo Vaclovas Blėdis. Būdamas ketvertu metų už mane vyresnis, jis turėjo nemažą vaidybos patirtį ir didžiulį norą tą patirtį gilinti. Žinoma, jo patirtis buvo įgyta ne teatro scenoje, o valsčiuje, dalyvaujant saviveiklos vaidinimuose, bet vis vien tai jau buvo aktorystės pradžia.

O antrame kurse mokėsi Jonas Alekna, vaidinęs drauge su Vaclovu Blėdžiu. Susipažinę, pasikvietę dar keletą mūsų mokyklos moksleivių, mes įsteigėme dramos būrelį.

Susiradę pjesę supratom, kad patys spektaklio pastatyti neįstengsime. Nežinau kokiais keliais, bet Vaclovui Blėdžiui pavyko prikalbinti Kauno teatro režisierių Stasį Čaikauską vadovauti mūsų vaidinimo pastatymui. Deja, gražiai prasidėjusį darbą profesionalus režisierius netrukus metė... Užduotys, kurias vykdyti jis reikalavo, mums buvo per sunkios ir netgi nesuprantamos: jam neužteko gerai išmokto teksto ar tiksliai pakartoto judesio. Režisierius norėjo išgauti iš mūsų tai, kas įgyjama ilgai mokantis, dirbant, skaitant... Mes gi tebuvom visiškai „žalia medžiaga“... Viena laimė, kad patys tai supratome.

Vaidinom, kaip išmanėm, patys. Kad ir ne profesionaliai – iš kur gi? – bet vaidinom.

Kai nevaidinom ir nerepetavom – skaičiau. Kiekvieną laisvą valandėlę praleisdavau skaitykloje. Gerai, kad tada dar nebuvo kompiuterių. Antraip, kažin aš būčiau tiesiog išstudijavęs Dostojevskį, Balzaką, Dikensą, Tolstojų... Neapsakomą įspūdį paliko „Nusikaltimas ir bausmė“ – blokšte pribloškė Raskolnikovo asmenybės drama.

Kaune tada susikūrė Darbo rūmai. Juose veikė dramos ratelis, kuriam vienu metu vadovavo aktorius ir režisierius Algirdas Jakševičius. Keletas „amatininkų“, tarp kurių buvom ir mes – Blėdis, Alekna ir aš – nutarėm išbandyti laimę – patraukėm į atrankos konkursą.

Jakševičius išklausė vieną, antrą. O aš laukiu savo eilės, nerimstu, savo kaily nesitveriu. Pagaliau! „Kiek tau metų?“ – klausia egzaminatoriai. Atsakiau, kad šešiolika. Nepatikėjo. Persistengiau meluodamas – tebuvau keturiolikos... Bene Jakševičius pasakė nuosprendį: per jaunas. Blėdį ir Alekną priėmė. Nusiminiau labai. Ką ten labai!.. „Labai“ – nepasakyta nieko.

Taigi – siekimas vaidinti – ar teatre, ar mėgėjų scenoje, nežinau, kur dar – po nesėkmės tik sustiprėjo. Reikėjo ieškoti vietos jį realizuoti. Valstybės teatre veikė dramos studija. Bet ten mokslas mokamas. Vadinasi, ir tai – ne man.

Tuo metu, kai Blėdis ir Alekna jau buvo Darbo rūmų teatre, mane priėmė statistu į Valstybės teatrą. Stovėdavau nuošaly ... su alebarda ar fakelu rankose operoje „Karmen“, kai dainuodavo Kipras Petrauskas, balete „Raudonoji aguona“ būdavau nešikas, „Aidoje“ – belaisvis arba Egipto karys. Dalyvaudavau ir operos, ir baleto, ir dramos spektakliuose. Visur, kur būdavo reikalingi statistai. Man mokėdavo po pusę lito už spektaklį, bet aš nemokamai galėdavau žiūrėti spektaklius.

O Darbo rūmų teatrui jau vadovavo iš Paryžiaus grįžęs Juozas Miltinis.

Apie šį teatro korifėjų tiek prirašyta, kad aš čia paminėsiu tik kai kuriuos jo, kaip reto, ko gero vienintelio Lietuvoje, tokio kūrėjo gyvenimo faktus. Baigęs Dramos teatro studiją Kaune – jo mokytojai buvo Konstantinas Glinskis ir Borisas Dauguvietis – jis kiek paaktoriavo Šiauliuose. Nenorėdamas paskęsti rutinoje, susižavėjęs vokiečių režisieriaus Makso Reinhardto idėjomis, išvažiuoja į Paryžių, kur įstoja į Šarlio Diuleno teatro mokyklą. Klauso meno paskaitų Sorbonos universitete. Vaidina „Ateljė“ teatre, filmuojasi. Paskui gilinasi į režisūros paslaptis Londone. Po šešerių metų grįžęs į Kauną ir nepriimtas į Valstybės teatrą, imasi vadovauti dramos būreliui Darbo rūmuose.

Tada – kaip tik tada! – prasidėjo Miltinio teatras. Surinkęs grupę jaunų žmonių – iš mokyklų, fabrikų, įstaigų – jis ėmė juos mokyti. Dramos būrelis virto dramos studija. Buvo dėstoma – nežinau, ar tai tikslus žodis šiuo atveju! – literatūra, teatro istorija, psichologija... Aktorė Oškinaitė mokė scenos judesio, Šliažas – lietuvių kalbos, žurnalistas, „Naujosios Lietuvos“ redaktorius Keliuotis – filosofijos pagrindų ir meno istorijos, dainininkė Kaupaitė – sceninės tarties. Tuo pačiu metu buvo repetuojama S. Čiurlionienės pjesė „Pinigėliai“.

Darbo rūmų vyresnybė ėmė reikalauti darbo rezultato – spektaklio. Miltinis atsisakė – esą, dar ne laikas. Ne laikas rodyti spektaklį, vadinasi, pats laikas atleisti nesusidorojusį su darbu ir laiku studijos vadovą! Šitaip Miltinį pakeitė Šliažas. Tačiau tarp studijokų ir mokytojo jau buvo atsiradęs nebenu-

traukiamas ryšys. Baigę užsiėmimus su naujuoju vadovu, jaunuoliai toliau dirbo su savo tikruoju mokytoju Miltiniu. Užsiėmimai vyko Ąžuolyno vasaros paviljone.

Darbo rūmų dramos studijos pastatytus „Pinigėlius“ publika išvydo 1940 metų gegužės 5 dieną, kurią galima vadinti naujo teatro gimimo diena. Deja, jaunutėlis teatras kiek daugiau nei po mėnesio buvo tarybų valdžios uždarytas kaip „kontrrevoliucinis“ bei „buržuazinis“. Ir Darbo rūmuose, ir Ąžuolyno paviljone vyko mitingai, aidėjo revoliuciniai šūkiai.

Ir staiga „studijokus“ pasiekia džiugi žinia: naujoji valdžia atidaro naują – Profsąjungos centro biuro teatrą. Vadovas – Juozas Miltinis. Aktoriai gaus algas. Tiesa, džiaugsmas netrukus virto nusivylimu: mokytis nebeužteko laiko, reikėjo ruošti agitacines programas, o greitai nebeliko ir paties teatro – Maskvoje nutarta, kad profsąjungoms tokia institucija kaip teatras nepriklauso.

Bet Miltinis nebūtų buvęs Miltinis. Jis iškart kreipėsi į Švietimo liaudies komisarą rašytoją Antaną Venclovą, prašydamas leisti atidaryti teatrą. Venclova sutiko, bet su viena sąlyga: teatras turi būti provincijoje. Ir štai 1940 metų gruodžio 6 dieną, 16 valandą keturiasdešimt minučių Panevėžys priėmė tokią telegramą: „Šiandien 16 val. išvykstame aštuoniolika žmonių“. Į Panevėžį išvažiavo J. Alekna, V. Blėdis, B. Babkauskas, K. Vitkus, J. Dulskytė, V. Fakejevaitė, B. Gudanavičius, B. Rumanavičiūtė... Ir, žinoma, J. Miltinis. Išvyko į Panevėžį kurti savo teatro. Tokio, apie kokį Lietuva dar nebuvo girdėjusi.

Po suminėtų pavardžių parašiau daugtaškį. Vadinasi, suminėjau ne visus, važiavusius į Panevėžį. Manęs, deja, nėra ir tarp tų nesuminėtų. Ir negalėjo būti – aš juk nesimokiau Darbo rūmų dramos studijoje.

Bet aš ten atsiradau, ir labai neužilgo!

Taigi mano draugai Blėdis ir Alekna išvažiavo, o aš likau žiesti puodus amatų mokykloje ir laikyti alebardas Valstybės teatre.

Beje, Miltiniui sukūrus Darbo rūmuose dramos studiją, aš ketinau bandyti į ją stoti, bet mane atkalbėjo Blėdis, pataręs neskubėti – palaukti, kol įsikurs tikras teatras. Ir net pažadėjo pats mane Miltiniui pristatyti.

Pažadėjo ir išpildė.

1941 metų gegužę Panevėžio teatras atvyko į Kauną. Atvežė du spektaklius: Pogodino „Sidabrinį slėnį“ ir Džonsono „Valponę“. Blėdis nuvedė mane į Miltinio grimo kambarį ir trumpai pasakė: „Čia Donatas Banionis. Jis nori būti aktoriumi.“ Miltinis, nesileisdamas į jokias šnekas, liepė man skubėti į žiūrovų salę, o rytojaus dieną ateiti ten, kur jis apsistojęs.

Per pertraukas girdėjau Kauno teatro darbuotojus kalbant: argi tai teatras, jei aktoriai scenoje nevaidina, o šneka kaip gyvenime, sėdi kaip gyvenime, grimo beveik nematyti! Reikia jiems visa tai pasakyti!

Pagaliau išaušo rytdiena. Atėjau į rašytojos Liūnės Janušytės namus, kur buvo apsistojęs režisierius. Nusivedė mane į sodelį. Pats atsisėdo ant suoliuko, mane pastatė prie krūmo. Kitoj krūmo pusėj stovėjo šuns būda. Ten stovėdamas deklamavau Kossu-Aleksandriškio eilėraštį. Įpusėjęs deklamuoti, iš didelio jaudulio užmiršau tekstą. Visiškai. Miltinis šyptelėjo ir paklausė, ką dar moku. Pasakiau pasakėčią „Arklys ir meška“. Tada pasakė: „Gerai, šiandien baigiasi gastrolės, poryt važiuojam į Panevėžį“.

Priimtas. Priimtas į tikrą teatrą! Grįžtu namo. Kauno muziejaus sodelyje groja orkestras. Groja, vadinasi, mano garbei. Gražus oras? – tai todėl, kad mane priėmė į teatrą.

Aš dar nežinojau, kas manęs laukia. Nežinojau, kokius milžiniškus akmenis teks nuversti nuo kelio einant į Teatro esmę. Nežinojau, kad tas žmogus, kuris ką tik klausėsi mano deklamavimo, atskleis man visiškai kitokį aktoriaus asmenybės supratimą, negu turėjau ligi tol.

Viso to nežinodamas, aš net neužėjau į mokyklą, kurioje liko mano diplominis darbas – jau išdegtas, bet neglazūruotas kavos servizas. Vėliau, kai pasiėmiau mokyklos baigimo pažymėjimą, už tą „neglazūravimą“ radau ketvertą iš elgesio. Visi kiti pažymiai buvo penketai.

Bet tai buvo tokia smulkmena! Svarbu viena – aš priimtas į teatrą! Vėliau Miltinis ne sykį ir ne du yra priminęs, kad priėmė mane prie šuns būdos.

PRADŽIA IR PRADŽIA IŠ NAUJO

Palikęs Kauną, o jame savo vaikystę, mokyklas, tėvą ir neglazūruotą kavos servizą, atvažiavau į Panevėžį.

Kelionė buvo smagi, aktorių trupė grįžo namo po pasisekusių gastrolių, aš, kad ir naujokas, vienišas nesijaučiau – drauge buvo mano bičiuliai Blėdis ir Alekna. Pro autobuso langus plaukė laukai, miškai, sodybos ir miesteliai, pasipuošę žydinčių sodų sniegu. Diena buvo saulėta, važiavom dainuodami, juokaudami... Net pačiam buvo keista, bet nesijaučiau palikęs namus, greičiau tai buvo grįžimo jausmas. Matyt, taip turėjo būti: juk Panevėžys ligi pat šios dienos liko mano namais. Čia manęs laukė pirmieji aktoriniai pasiekimai ir nusivylimai, iš čia bėgau ir vėl grįžau, čia sutikau savo gyvenimo draugę, su kuria ir dabar dalinuosi džiaugsmu ir nuoskauda, šia diena ir pusšimčio metų prisiminimais.

Panevėžį pasiekėm vakare. Mantos turėjau nedaug, nesunkiai atsinešiau ją į teatro bendrabutį. Pamotė buvo įdėjusi kiek patalynės. Tėvas, beje, į mano išvažiavimą žiūrėjo labai skeptiškai: sūnus netruks parvažiuoti. Kur čia tokiam į artistus! Tikrai nebuvau panašus į Laisvės alėjoje matytus metrus – Borisą Dauguvietį, Petrą Kubertavičių ar maestro Kiprą Petrauską. Bet juk mane priėmė! Ir priėmė tokį, koks esu.

Apgyvendino mane viename kambaryje su Vaclovu Blėdžiu ir Kaziu Vitkumi. Tiesa, pirmą naktį net pamotės įdėtos patalynės apsivilkti negalėjau – miegojau ant grindų.

Prieš eidamas gulti apžiūrėjau bendrabutį – dviaukštį mūriuką gražiame sodelyje. Jo savininkas, tūlas Petrauskas, užėjus bolševikams, repatrijavo į Vokietiją. Daug kas tada išvažiavo, kam tik pavyko gauti dokumentus, įrodančius kad ir tolimą, bet vokišką kilmę. Petrauskui pavyko, o mums, jauniems teatralams, atiteko jo paliktas mūriukas, kurio pirmame aukšte įsikūrė merginos, antrame – mes, vyrai.

Rytą visi būriu patraukėm į teatrą. Pagrindinė – Respublikos gatvė – man patiko. Švari, žalia, išgrįsta tašytais akmenimis. Kaip ir Kaune kaukšėjo arklių kanopos, tyliai ir jaukiai riedėjo vežimai su odinėmis būdomis – „vežikai“, dabartinių taksi prototipai. Teatras – vienaaukštis mūrinis pastatas – ne itin panėšėjo į teatrą. Devynioliktame amžiuje statytas kažkokiems sandėliams, vėliau, jau Nepriklausomos Lietuvos laikais, perstatytas ir atiduotas Šaulių sąjungai. („Senbuviai“ sakė, kad jiems gavus pastatą, viršum durų dar buvę Gedimino stulpai. Paskui tas ženklas dingęs. O aš galvoju, kad buvo Vyties kryžius.) Čia panevėžiečiai rengdavo vakarus, minėjimus, čia vykdavo kartkartėmis atvažiuojančių dainininkų koncertai, čia buvo statomi mėgėjiški operečių spektakliai, režisuojami šviesaus atminimo Panevėžio muziko Mykolo Karkos.

Ore aplink pastatą tvyrojo keistas kvapas – lyg minkomos duonos, lyg alaus. Pasirodo – priešais, ant Nevėžio kranto – mielių fabrikas.

Įėjau į pastato vidų. Pamačiau tai, ką troškau pamatyti, – teatro patalpas. Pasirodo, pirmoji trupė, Miltinio vadovaujama, pati remontavo ir pertvarkė pastato erdvę, nes, kaip minėjau, ji nebuvo skirta profesionaliam teatrui. Miltinis, pertvarkydamas patalpas, turėjo savo tvirtą nuomonę, kas teatrui būtina, kas ne, ir ko griežtai neturi būti. Sako, buvo pasigirdę balsų, kad reikią suflerio būdelės. „Mūsų teatre jos nebus. Rampos – taip pat“, – kaip kirviu nukirto režisierius. Visa tai buvo padaryta, kai miesto valdžia nutarė, kad profesionalus teatras mieste bus, o iš aukščiau, iš Vilniaus, atėjo dokumentas, pranešantis, kad remiantis 1940.11.18 dienos Švietimo liaudies komisaro įsa-

kymu ND/330, leidžiama drg. Sakui Panevėžyje įsteigti dramos teatrą ir jam vadovauti. Po dešimties dienų į Panevėžį atskriejo antras dokumentas, kuriame buvo pasakyta, jog į teatrą priimamas aktorius su teise statyti spektaklius Juozas Miltinis ir dailininkas Liudas Vilimas, kuriam pavedami „scenos pertvarkymo darbai“.

Bet vis tai – jau padaryta. Be manęs. Ir aš tikrai dirbu teatre! Štai, štai teatro direktoriaus Jono Sako pasirašytas įsakymas „Donatą Banionį nuo š. m. birželio mėn. 1 d. priimu meno personalan aktorium-kandidatu su atlyginimu 300 rublių mėnesiui“.

Man atvykus, teatras gastrolėmis Kaune kaip tik buvo baigęs savo pirmąjį sezoną. Kas bus statoma kitame – niekas nežinojo. O gal ir žinojo ar nujautė – bet nekalbėjo. Prasidėjo vasaros atostogos. Tiesą sakant tas laikas tik vadinosi atostogomis, iš tiesų tai buvo įtempto darbo metas. Kiekvieną dieną iš pat ryto rinkomės teatro fojė mokslui. Etiudai, improvizacijos, įvairios pratybos, vaidybos pagrindai – visa teatro meno abėcėlė nuo pirmos ligi paskutinės raidės. Gaila, kad neilgam...

Bet Miltinio tikslas buvo tą siekiamybę mumyse įgyvendinti. Taigi – dirbom – net nežinau, kas sunkiau – jis ar mes. Man buvo duotas tik stebėtojo vaidmuo. Aš žiūrėjau, kaip kiti daro etiudus, kaip Miltinis juos peikia, giria, vertina.

Dar dirbdamas Darbo rūmuose, Miltinis buvo parašęs ir pastatęs skečą „Tango ir kalėjimo grotos“. Greičiausiai tai buvo bolševikinių rinkimų į Seimą metu.

Artėjo kažkokia nauja šventė, ir ją minint, po būtino pranešimo apie „socializmo pergales“, reikėjo „meninės programos“. Miltinis, prisiminęs Kaune statytą „Tango“, nutarė jį pakartoti ir Panevėžyje. Pjeselės turinys buvo toks: į buržujaus namus ateina darbininkas, reikalaujantis atlyginti už darbą. Salone plepasi kelios poniutės – „o, žinote, pas mus Paryžiuje tai taip“, „o pas mus Berlyne, žinote, anaip“... Ponia šeimininkė su darbininku nė į kalbas nesileidžia, maža to – iškviečia policiją, ir darbininkas areštuojamas.

Antras veiksmas – kalėjimas. Tarp kalinių, kuriuos vaidino jau patyrę mūsų trupės artistai, – ir aš. Manau, kad Miltinis išleido į sceną ir mane, norė-

damas pagausinti kalinių skaičių... Kad įspūdis būtų didesnis... O aš – pirmą sykį scenoje, vaidmuo – kad ir nebylus – vis tiek vaidmuo. Teisybė – dainavau drauge su kitais:

Laukuos pavasariai ir vasaros praeina,
Sudūžta rudenys į virbalus langų...
O mums kančia dainuoja liūdną dainą,
O mums už grotų liūdna ir baugu.

Uždarė mus į karstą akmeninį,
Kad mes prieš smurtą nelenkėm galvos,
Kad socializmo troškome tėvynės,
Kad troškom laisvės darbo Lietuvos!

Mus stumdė vis, kankino vis ir alino,
Staiga kaip griausmas krito iš dangaus:
Mūs Lietuvoj galingas žodis Stalino
Iškėlė vardą dirbančio žmogaus.

Sulig paskutinės eilutės žodžiais mes turėjome išversti grotuotus kalėjimo vartus ir išeiti į laisvę – šiuo atveju – į sceną. Taigi – darbo liaudis nusimetė kapitalizmo jungą, ura, valio, butaforiniai vartai krinta, visi jau laisvėj, tik aš ne. Mano koja, „surakinta“ grandine, užkliuvo už dekoracijos briaunos. Tempiu kiek įmanydamas, deja, žiūrovų nepamatytas, neišlaisvėjęs, taip ir likau už kalėjimo vartų.

Baigta, manau sau, sugadinau mizansceną, dabar Miltinis išvarys mane iš teatro. Neišvarė. Net nebarė.

1941 metų birželio vidury po miestą pasklido žinia, kad prasidėjo vežimas. Sunku buvo suprasti, kas darosi, bet tai, ką matėm, buvo siaubinga. Geležinkelio stoties link – kaip tik pro teatrą – vienas po kito važiavo sunkvežimiai, kuriuose sėdėjo ginkluoti kariškiai ir civiliai žmonės – šeimos su verkiančiais vaikais, seneliai. Kur veža, kodėl, už ką? Kuo visa tai baigsis?

Diena, antra, trečia, ir vis tebeveža... Kariškiai nenoriai aiškina, kad taip deportuojami į sąjungos gilumą liaudies priešai. Liaudies priešai – vaikai? Ką galvoja teismas? Kas bus toliau? Kas nutarė, kad reikia išvežti tą, aną?..

O ką daryti mums? Juk tikriausiai ateis ir mūsų eilė...

Darbas teatre, žinoma, sustojo. Nežinodami, ką daryti, nesitraukėm nuo langų, stebėjom tą baisią vežimo kavalkadą.

Nelabai tesuprasdami kodėl, bendrabutyje, merginų gyvenamam pirmam aukšte, išsikasėm duobę – slėptuvę. Tokią, kad joje tilptume mes, vyrai.

Atseit, jei raudonarmiečiai ieškos, merginos pasakys, kad mūsų nėra. Prasėdėjom duobėj vieną naktį, prasėdėjom antrą. Miltinis išvažiavo į Kauną – gal su reikalais, o gal šiaip pasitraukė. Kas žino.

Mieste paslapčia pradėta kalbėti apie karą. Ateis vokiečiai, išlaisvins mus nuo bolševikų, ir vėl bus viskas kaip buvo anksčiau.

Sprogimus išgirdom birželio 22 dieną. Vokiečiai bombardavo Pajuostės aerodromą. Prasidėjo karas, kainavęs žmonijai marias kraujo, bet tą akimirką jis mums atrodė išsigelbėjimas...

Keletą dienų buvome visiškai sutrikę. Mūsų namai – teatras – tušti. Gali būti paskelbta mobilizacija? Gali. Dėl visa ko naktimis tebesislėpėme duobėje. O mieste ramu – jokių kariškių – nieko.

Gal į trečią naktį išgirdome motociklų burzgimą. Pasirodė pirmieji vokiečių kareiviai. Mes vėl teatre – bet jame, pasirodo, įsikūręs savigynos štabas – jo tikslas – pasipriešinti likusiems bolševikams ir paimti valdžią į savo rankas. Vokiečių, beje, mūsų teatre veikęs štabas, visai nedomino. O po keleto dienų grįžęs iš Kauno Miltinis pareiškė, jog teatre jokiam štabui ne vieta. Teatras yra teatras.

Teatras liko teatras, nors savo priklausomybę pakeitė: dabar mes priklausėme nebe švietimo komisariatui, kuris dingo su tarybų valdžia, o miestui. Ir vadinomės Stadttheater – miesto teatras. Kai kas ir mūsų gyvenime pasikeitė. Po kelių mėnesių mes netekom pastogės – iš Vokietijos grįžo namo savininkas Petrauskas ir, savaime aišku, mums iš jo mūriuko teko išeiti. Prisiglaudė kas kur galėjo. Mane priėmė gyventi ką tik priimtas į teatrą kolega Gediminas Karka – to paties muziko – Panevėžio katedros vargonininko, kompozitoriaus ir pedagogo sūnus.

Kai atėjo diena įsijungti į tikrą studijų darbą ir man, gavau pirmą užduotį. Sūnus grįžta atostogoms į kaimą. Namo. Jis – gal studentas, gal gimnazistas. Reikėjo parodyti susitikimą su motina – susitikimą po ilgo nesimatymo. Ilgai mąstyti laiko nebuvo – reikėjo greitai „pakasinėti“ vidinius resursus ir veikti. Įsivaizdavau ir dariau šitaip: grįžęs sūnus kambaryje vienas, jam liūdna. Prieina prie lango. Už lango vėjas supa medžius, krinta į žemę prinokę obuoliai. Gerą penketą minučių aš žiūrėjau į tą savo paties susikurtą sodą, ir iš tikrųjų pasijutau tuo sūnum, dar nemačiusiu po išsiskyrimo motinos. Kai ji staiga įėjo, aš teištariau: „Mama, tu angelas“.

Improvizacija Miltiniui patiko. Nors apskritai pagyromis jis nesišvaistė.

Šioje srityje „įsigijau“ grynai savo „amplua“. Kadangi buvau „uostęs“, kad ir statistaudamas, Kauno teatro, o Miltinis kūrė kone priešpriešą jam, neretai man liepdavo: „Banioni, parodyk, kaip vaidinti nereikia!“ Aš „sceniškai“, kaip mietą prarijęs sėdėdavau, kalbėjau drebindamas balsą, reikšdavau siaubą „laužydamas rankas“, gestikuliuodavau, „užversdavau“ akis – žodžiu, pažerdavau seriją teatrinių štampų. Suprantama, parodijavau, bet tokia vaidybos maniera tikrai gyvavo.

Miltinis skaitė mums estetikos paskaitas, atskleidė graikų tragedijos esmę, Stanislavskio sistemos principus, pasakojo apie Michailą Čechovą, nagrinėjo drauge su mumis spektaklio struktūrą. Sužinojome apie Aristotelio „Poetiką“, filosofinę Platono mokyklą, mokė mus grimo pagrindų... Dažnai prisimindavo Paryžių – atmetęs „štampuoto“ teatro vaidybą, jis kūrė savo – susišaukiančio su Prancūzijoje matyto – teatro viziją. Reikėjo perskaityti visa, ką mokytojas mums rekomendavo.

Paskaitų užrašus tebeturiu.

Be to, mes jau ėmėme repetuoti pjesę – K. Binkio „Atžalyną“. Dabar suprantu, koks išmintingas buvo Miltinio pasirinkimas! Miestui, kuriame šitiek moksleivių, inteligentų – parodyti jų gyvenimą – geriau sugalvoti ir nebuvo galima. Pjesę Lietuvoje daug kas žinojo – ji jau buvo sėkmingai statyta Kaune. Aš vaidinau Jasių. Tikriau sakant – aš juo buvau. Todėl ir vaidinti nebuvo sunku. Miltinis manimi buvo patenkintas, mano pavardę pirmą sykį išspausdino laikraštis. Rašytojas ir žurnalistas Pulgis Andriušis rašė, kad iš bendro

panevėžietiško žavesio ypatingai įsimena Petras Keraitis – Blėdis ir Jasius Šiaučiukas – Banionis.

Spektaklį žiūrovai priėmė, mielai jį lankė, suprato. Jame visko buvo su saiku: ir muzikos, ir dainų. Mizanscenos buvo paprastos, bet išraiškingos, scenoje veikė gyvi žmonės.

O aš iškart pasijutau tikru aktoriumi – kurgi ne! – pirmas vaidmuo ir tokia sėkmė! Girdėjau, kaip šnabždėdavosi gatvėje mergaitės: „Žiūrėk, Jasius, Jasius eina, matai?“

Jasius buvau aš pats. Manyje kol kas tegyveno tik Jasius su visa savo mąstysena bei aplinka. Ir ne todėl, kad tai buvo mano vienintelis tikras vaidmuo, o todėl, kad kitokio plano vaidmens aš dar nebūčiau supratęs. Nepakako nei žinių, nei sceninės patirties, nei, pagaliau, amžiaus. Juk keturiasdešimt pirmųjų spalį, „Atžalyno“ premjeros metu, man tebuvo septyniolika.

Turbūt todėl 1942 metų sezone man didesnio vaidmens neatsirado... Nes tikrai dar negalėjau persikūnyti į subrendusį vyriškį, jau turintį savo įpročius, gyvenimo būdą, charakterį. Paprastai tariant, dar buvau „per žalias“.

O mūsų lavinimas tęsėsi. Miltinis pasakojo apie estetinį vitalizmą, nagrinėjo mums poetinės dramos principus. Sužinojome, kad mes, aktoriai, jokiu būdu neturime scenoje lieti savo emocijų – vienokių ar kitokių jausmų srautą mums vaidinant turi pajusti žiūrovas. Sceninės plastikos ir šokio mus mokė balerina Vereščagina – jos vardo neatsimenu. Ji kažkokiais keliais ar prieš pat karą, ar jau karui prasidėjus, atbėgo į Lietuvą iš Leningrado. Prisimenu ją todėl, kad tuo metu labai atkakliai mokiausi muzikos. Susiradau mokytoją, kuris man „pastatė ranką“, ir naktimis teatre skambindavau fortepijonu pratimus. Grodamas po 12–14 valandų per parą, pasiekiau tiek, kiek kitas, normaliai besimokydamas, būtų įveikęs per metus. O man, nesigirdamas galiu sakyti, keleto mėnesių pakako, kad galėčiau groti balerinos užsiėmimų su studijokais metu. Šiaip ar taip reikėjo skambinti ir valsą, ir mazurką, ir menuetą... Beje, „įkandęs“ natas, po kelerių metų net sukūriau muziką keletui spektaklių. Nesudėtingą, žinoma.

Tuo tarpu mieste atsirado nauja valdžia – aišku, vokiečių. Panevėžio komendantas buvo tūlas Belmanas, kilęs iš prancūzų Lotaringijos. Atsimenu,

kaip jis kalbėdavo su Miltiniu prancūziškai. Šneka tarsi dvelkė Paryžium, tolimais neregėtais kraštais, gyvenimu be karo.

Turiu pasakyti, kad mums, teatralams, negrėsė darbai Vokietijoj ar fronto linijose, nuo kurių teko slapstytis Lietuvos vyrams. Mes buvome taip vadinami „būtinai reikalingi“ ar „nepakeičiami“, vokiškai – „Unabkömmlich“.

Šeštame iš eilės Miltinio spektaklyje mūsų teatre – P. Vaičiūno „Prisikėlime“ – pagaliau gavau vaidmenį. Vaidinau čigoną – vaidmuo nedidelis, bet už jį buvau įvertintas ir žiūrovų, ir tuometinės spaudos. Nelikau nepastebėtas tebūdamas minioje ir S. Čiurlionienės „Pinigėliuose“. Matyt, gerokai buvau apimtas puikybės, nes, Miltiniui porą kartų padarius pastabą, kad kažką darau ne taip, įsižeidžiau. Įsižeidžiau ir pasakiau: „Jei jau aš toks blogas, jums neįtinku, išeisiu“. „Gerai, eik“, – ramiai atsakė Miltinis. Tokios jo reakcijos nesitikėjau. Tikriau sakant – nesitikėjau reakcijos nebuvimo. Maniau, kad prašys likti.

Rodyti kaprizus, ambicijas Miltinis griežtai draudė. Net nusilenkti po spektaklio mums nebuvo leidžiama. Miltinio nuomone, žiūrovas turi palikti salę, išsinešdamas spektaklio atmosferą, vaidinto personažo gyvenimą ir jausmą, o ne besilankstančio aktoriaus – jau nebe veiksmo dalyvio – vaizdinį.

Taigi – neišėjau.

Išėjimų, tiesa, būta, bet dėl kitokių priežasčių. Štai Veronika Ruminavičiūtė ir Gediminas Pauliukaitis vienas antram neabejingi. Niekam ne paslaptis, kad jų santykiai baigsis vedybomis. Buvo teatre dar viena pora: Janina Dulskytė ir Stasys Paska. Miltinio nuostata: jokių šeimyniškų santykių jauniems teatro auklėtiniams nereikia. Bet abiem poroms teko Panevėžio teatrą palikti, nes, Miltinio nuomone, teatras ne ta vieta, kur galima vienas antrą atrasti, pamilti ir tuoktis. Abi poros rado savo vietą kitų teatrų scenose.

Tuo metu jis galėjo taip elgtis. Ir leido sau tai. Jis buvo mūsų vienintelė valdžia...

Bene didžiausiu išbandymu mums visiems tuo metu tapo Luidžio Pirandelo „Henrikas IV“, kurio premjera įvyko 1944 metų pavasarį. Mes, darbininkų vaikai, turėjome tapti visiškai nepažįstamos epochos bei gyvenimo terpės veikėjais. Kas, kokie, tie kažkada gyvenę prancūzai bei italai, ką daryti, kad

jie atgytų mūsų jauno teatro scenoje? Atgytų ir imtų gyventi taip, kad tuo patikėtų publika? Aš gavau jauno markizo vaidmenį. Taip, aš, kaip ir kiti mano kolegos, jau buvau išmokytas gražaus elgesio prie stalo, žinojau, kad netinka stiklinėje palikti šaukštelį ir dėti ant stalo alkūnes. Bet norint būti markizu viso šito maža! Juolab kad manyje tebegyveno „Atžalyno" Jasius Šiaučiukas – „šiaučiukas", o ne markizas! Mano markizas iš tikrųjų nežinojo, kur dėti rankas, kaip vaikščioti, kokia intonacija kalbėti... Atvirai šnekant nežinojau tokių dalykų ne vien aš – mes apskritai nesupratom pjesės, kurią Miltinis pats išvertė iš italų kalbos, norėdamas, kad į Lietuvos teatrą įsilietų pasaulinė dramaturgija.

Deja, pirmasis žingsnis šia linkme nepavyko. Pirandelo veikalo nesupratom ne tik mes, vaidintojai, pjesės potekstės nesuvokė ir žiūrovai. Žodžiu, spektaklis sužlugo.

Vienas laikraštis rašė, kad tik Henrikas IV (pats Miltinis) karaliavo scenoje, šešėlyje palikdamas visus kitus.

Ant jo pečių gulė visa našta, ir režisierius oriai ją išlaikė.

Pagyręs kai kurias scenas ir ryškesnius vaidmenis, kuriuos atliko Bronius Babkauskas, Marytė Keturakytė, Stasys Kosmauskas, Vaclovas Blėdis, recenzentas baigė rašinį Miltinio žodžiais: „Visas darbas dar tik prasideda".

Kitas recenzentas rašė: „Veiksmas dažnai stato mūsų žiūrovą į nepatogią padėtį: juo išreiškiama vienintelė tiesa: iš visų jėgų įsikibti į savo tiesą ir už jos laikytis".

Nesidžiaugė savo darbu ir pats Miltinis: „Po dviejų pirmųjų mūsų spektaklių, kurie buvo pilni žiūrovų, publikoje pasigirdo balsų, kad teatre nėra ko žiūrėti. Toliau spektakliai buvo rodomi pustuštei salei... Mielą mano širdžiai intelektualinį repertuarą, žinoma, reikia realizuoti palaipsniui".

„Henriką IV" nepavykusiu pripažino ir Pulgis Andriušis, geras Miltinio bičiulis. Jo recenzija vadinosi „Miltini, grįžk prie „Sukčiaus testamento"*!

Šia nesėkme ir baigėsi mūsų teatro veikla vokiečių okupacijos metais. Man Pirandelo „Henrikas IV" davė gerą pamoką. Pamoką mano savimeilei –

* Tokiu pavadinimu tada buvo vaidinama B. Džonsono pjesė „Volponė".

supratau, kad esu dar niekas, kad reikia mokytis, rinkti save po trupinį, lipdyti save patį, ir taip kurti asmenybę.

Šį supratimą lydėjo sudėtingi išoriniai įvykiai: buvo 1944 metų vasara, artėjo frontas, vokiečiai ketino uždaryti teatrą, paimti mus į kariuomenę. Raudonoji armija artėjo prie Panevėžio, jau buvo girdėti artilerijos kanonada. Buvo aišku, kad likus, pasaulis mums bus uždarytas, ir mes niekados nebepamatysime, kas jame darosi. Šia proga turiu pasakyti, kad pats Miltinis per visą savo gyvenimą nebuvo jokios politinės partijos narys, politiškai valdžiai jis „tepriklausė“ tiek, kiek reikėjo jai pritarti ar nepritarti, kad galėtų egzistuoti ir augti teatras. Palikti Lietuvą, miestą, kuris jau tapo namais, buvo labai sunku. Gal net nebūtume tam pasiryžę, jei ne faktas, kad teatras, o jame ir mes, veikė vokiečių okupuotoje teritorijoje. Nesunku buvo numanyti, kad mus gali apkaltinti bendradarbiavus su vokiečių valdžia. Keturiasdešimtaisiais pakankamai prisiklausėm apie inteligentų areštus, savo akimis matėm vežamus žmones. Neslėpsiu – bijojom.

Liepos viduryje Miltinis su Blėdžiu išvažiavo į Šeduvą – ten gyveno Blėdžio tėvai. Aš patraukiau paskui juos, trumpam apsistodamas tai pas vieną, tai pas kitą pažįstamą. Šeduvoje patys įsitikinome, kad vokiečiai traukiasi, nebeslėpdami, kad „Hitler kaput“. Blėdžio tėvas pakinkė mums arklelį, sumetėm vežimėlin negausias maisto produktų atsargas, ir trise patraukėm, anot poeto Kazio Bradūno, „Vakarų kryptim“.

Liko atminty liepos 26 diena. Žinojom, kad Panevėžy jau bolševikai. Kokia laimė, kad mes toli – spėsim kaip nors pasiekti Vokietiją, o ten kaip nors ieškosim anglų priglobsčio. Per dieną pasiekėm Telšius. Ten radom pažįstamą dailininką Vilimą, anksčiau dirbusį mūsų teatre. Jis patarė nieko nelaukus iš ten trauktis – Telšiai, kad ir nedidelis, bet vis tiek miestas. Ir bombarduoti gali pradėti, ir apšaudyti. Iš tikrųjų – dangus net ūžė nuo karinių lėktuvų. „Netoliese, Šarnelės kaime, tėvų sodyboje gyvena poetas Vytautas Mačernis. Važiuokit ten, o toliau matysit“, – patarė jis. Paklausėm.

Apie Mačernį tebuvau girdėjęs, bet jo poezija man buvo gerai pažįstama. Žinojau, kad tas vos trejetu metų už mane vyresnis vaikinas jau spėjęs pagarsėti ne vien kaip poetas, bet ir kaip plačiai mąstantis filosofas, intelektualas.

Bet žinoti viena, o pačiam pamatyti ir išgirsti – visai kas kita.

Mačernių sodyboje mes išbuvome kiek daugiau nei du mėnesius. Kodėl? Sustojo frontas. O jau kodėl sustojo – nežinau, bet taip buvo. Nesitraukė vokiečiai, nėjo pirmyn raudonoji armija. O skyrė juos Rygos–Tilžės kelio linija.

Aš negaliu įsivaizduoti savo gyvenimo be tų dviejų mėnesių Šarnelėje. Su kuo galėčiau tą laiką palyginti? Nebent su Atėnų mokykla. Vakaroti ateidavo mokslininkas, gyvenęs pas Mačernių kaimynus tokiomis kaip ir mes teisėmis. Skambėjo poezija, – tada negalėjau suprasti, kaip toks jaunas žmogus kaip Vytautas, gali mokėti septynias kalbas! Manau, kad ne kiekvieno universiteto auditorijos yra girdėjusios tiek filosofijos tezių, svarstymų, nuomonių bei ginčų. Ten, Šarnelėje, aš jau galėjau nuspręsti, kuriuos pasaulinės filosofijos korifėjus, atsiradus galimybei, skaitysiu ir studijuosiu. Ten pirmą kartą išgirdau angliškai deklamuojamą Šekspyrą, rusiškai – Jeseniną. Vytautas mėgo Jeseniną ir deklamavo:

ß ïîìíþ, ëþáèìàÿ, ïîìíþ
Ñèÿíüå òâîèõ âîëîñ.
Íå ðàäîñòíî è íåëåãêî ìíå
*Ïîêèíóòü òåáÿ ïðèâåëîñü.**

Mačiau turtingą Vytauto Mačernio biblioteką – rusiškas, angliškas, itališkas knygas. Mačernis su Miltiniu daug ir savitai kalbėjo apie Tolstojaus, Dostojevskio kūrybą, ir mane tie rašytojai vėl labai sudomino. Tuo labiau, kad Dostojevskio „Nusikaltimą ir bausmę“ buvau skaitęs ir apmąstęs, dar gyvendamas Kaune. Aš sumaniau skaityti „Brolius Karamazovus“, tą romaną Vytautas turėjo savo bibliotekoje rusų kalba. Bandžiau kūrinį „įkąsti“, deja, nesupratau daugelio rusiškų žodžių, nekalbant jau apie jų niuansus.

* Aš atmenu, atmenu, miela,
Žėrėjimą tavo plaukų.
Be džiaugsmo – su akmeniu sieloj –
Jų spindesį aš palieku.
(Vertė Ramutė Skučaitė)

Nepastebimai bėgo laikas, taip pat nepastebimai turtinęs sielą ir protą. Dienomis padėdavome dirbti ūkio darbus, vakarais, kaip jau sakiau – vykdavo akademinio lygio pokalbiai.

Beje, apie ūkio darbus: Miltinis prie jų nė piršto nekišo. Esą fizinis darbas žmogų žeminąs ir žmogus degraduojąs kaip asmenybė. Joks filosofas, anot jo, pradedant senovės Graikijos mąstytojais, fizinio darbo nedirbęs.

Sekmadieniais važiuodavom į Žemaičių Kalvariją mišioms. Popietės praeidavo pas jauną poetą Paulių Jurkų – žinoma, vėl skaitant eilėraščius, dalijantis filosofiniais pamąstymais. Pas Jurkų ateidavo ir mūsų – lietuvių karininkų. Netoli Sedos buvo generolo Plechavičiaus rinktinės dalinys. Vyrai mus ramino: „Kantrybės, mes palaikome radijo ryšį su Amerikos žvalgyba – amerikiečiai Lietuvos bolševikams neatiduos, ir patys netrukus bus čia – desantas bus permestas per Švediją. Taigi niekur trauktis nereikia“.

Paskui didžiuma tų vyrų išėjo į mišką.

Tas „paskui“ atėjo labai greitai. O aš ligi šiol nežinau, ar jie tariamu „amerikonų“ išsilaipinimu ramino mus, ar šitaip juos „ramino“ amerikiečiai...

Panevėžį palikome liepą. Mums būnant Šarnelėje, prasidėjo spalis. Vieną paskutinių rugsėjo dienų Miltinis, ar ko pyktelėjęs, ar tiesiog viskam nusibodus, pasakė: „Važiuosiu pas mamą pažiūrėti, kas ten darosi“. Iš išvažiavo. Motina gyveno Ramoniškių kaime, už Mažeikių, apie dvidešimt kilometrų nuo Šarnelės. Išvažiavo Miltinis, o kitą dieną sodybą paliko Blėdis. Aš likau su Mačerniu. Po tylios vasaros prasidėjo neramus ruduo: ėmė artėti frontas. Mudu su Vytautu sutarėm bėgti.

Ankstyvą spalio septintosios rytą ėmėm krautis daiktus. Pamatęs, kad Vytautas nesideda rankraščių, aš patariau jam jų nepalikti – juk karas! „Jeigu žūtų mano rankraščiai, aš viską galėčiau atkurti iš atminties“, – atsakė man Vytautas, bet paklausė ir tris sąsiuvinius į lagaminą įsidėjo.

Tada pasikinkėm arklį ir patraukėm pas Jurkų. Žemaičių Kalvarija rytų pusėj, taigi mums teko pavažiuoti atgal, turint galvoje mūsų numatytą kelionės kryptį. Vos puskilometrį pravažiavę, sutinkam grupę kariškių. Iš pradžių manėm, kad tai vokiečiai, bet pamatę trispalvius trikampėlius ant rankovių, supratom sutikę Plechavičiaus rinktinės vyrus. „Ar Žemaičių Kalvarijoj bolševikų nėra?“ klausiam. Kariškiai mums rimtai patarė sukti at-

gal – jei brangi gyvybė, į miestelį lįsti neverta. Išsiskyrėm – jie į vakarus, o mes – į rytus, į Žemaičių Kalvariją. Juk nepaliksi mūsų laukiančio Pauliaus Jurkaus, juk su bičiuliu susitarta – mes jį paimam ir toliau traukiamės drauge. „Iškraukim daiktus, – pasiūlė Vytautas, – ir tu čia palauk. Aš vienas greičiau suvažinėsiu". Taip ir padarėm – supratau, kad šitaip bus geriau ir greičiau, o važiuoti mums vis tiek reikės šituo keliu. Taigi Vytautas nuvažiavo į miestelį paimti Jurkaus, o aš sėdžiu pakely su daiktais ir laukiu. Laukiu ir nesulaukiu. Jau buvo galima ne vieną ir ne du sykius suvažinėti ten ir atgal... Nunešiau Vytauto ir savo lagaminą pas pakely gyvenantį žmogų, paprašiau pasaugoti ir pasileidau į miestelį. Tą trejetą kilometrų rodos bėgte nubėgau. Vienintelė miestelio gatvė buvo lyg išmirus. Žiūriu, prie vienų vartų sėdi žmogus. Aš prie jo – klausiu, ar nematė važiuojančio Mačernio? „Mačiau, – sako, – jis užmuštas. Jurkuvienės kieman arklys pasuko". Aš bėgu ten. Iš tikrųjų – vežime aukštielninkas guli visas kruvinas Vytautas. Ir arklys kruvinas. Trobos rūsely radau berenkančią bulves Jurkuvienę. Klausiu: „Ar Vytautas negyvas?" „Negyvas, vaikeli, negyvas", – atsako ji ir toliau perrinkinėja bulves. Kai atgavęs amą paklausiau, kur Paulius, Jurkuvienė atsakė, kad Paulius dar vakar su vokiečiais sunkvežimiu išvažiavęs...

Išvažiavęs!.. O mes važiavom jo paimti į artėjančio fronto pusę.

Aš grįžau atgal, išėmiau iš Vytauto lagamino jo rankraščius, įsidėjau į savo. Tada nešinas abiem lagaminais nuskubėjau pas vienus Mačernių kaimynus, kurių kieme pamačiau vežimą su pabėgėliais. Pasiprašiau leisti važiuoti kartu. Dvarininkas Jaloveckis sutiko mane priimti. Drauge su juo važiavo žmona ir šešiolikmetė dukra. O kaimyną paprašiau pranešti Vytauto motinai apie sūnaus žūtį ir perduoti jo daiktus.

Mačerniui buvo dvidešimt treji metai, kai skeveldra, pataikiusi į galvą, atėmė jam gyvybę. Aš buvau paskutinis, matęs jį gyvą. Man jis ištarė paskutinius žodžius. Mano lagamine buvo jo palikimas – poezijos rankraščiai.

Užbėgsiu savo pasakojimui už akių, trumpam pakeisdamas laiką ir vietą. 1945 metai, Panevėžys. Vytauto rankraščius paslapčia mašinėle spausdina aktoriaus Algimanto Masiulio brolis Gintautas, irgi dirbęs mūsų teatre. Nežinau iš kur sužinojusi apie mane, iš Kauno atvyksta jauna mergina, prisistato Vytauto Mačernio sužadėtine ir paprašo atiduoti jai rankraščius. Ati-

daviau Vytauto ranka prirašytus sąsiuvinius. Man liko tik kopijos, deja, visų eilėraščių Gintautas Masiulis dar nebuvo spėjęs perspausdinti. Po savaitės mane aplankė žmogus, prisistatęs NKVD darbuotoju, ir pasakė: „Mes žinom, kad turi Mačernio rankraščius, atiduok“. Man atsakius, jog juos pasiėmė Vytauto sužadėtinė, išėjo, ir to žmogaus aš daugiau niekada nebemačiau. Po daug metų – 1970-aisiais aš pirmą sykį atsidūriau Amerikoje. Paskambinau Pauliui Jurkui, kuris tuo metu redagavo kažkurį lietuvišką laikraštį. Pasisakiau, kas esu, priminiau jam anas dienas. Iš balso supratau, kad susitikti nenori. Nesusitikom.

O kol kas – 1944 metai, spalio 8 diena. Aš stumiuosi į vakarus drauge su Jaloveckių šeima. Vakare pasiekėm Darbėnų geležinkelio pervažą, virtusią ugnies siena – degė vagonai.

Daug pabėgėlių – visi stovim. Iš Liepojos pusės girdėti sprogimai. Kažkas pasako, kad reikia laukti vokiečių tankų – atvažiavę jie vagonus nustums. Aš nueinu į daržinėlę ir krentu į šieną. Pergyventa diena, nuovargis ir jaunystė padarė savo – prasmegau į tokį gilų miegą, kad negirdėjau tankų, kurie iš tikrųjų nustūmė vagonus ir atlaisvino kelią. Gal mane Jaloveckiai ir šaukė – kas žino. Bet kai pabudau, aplinkui nebuvo nė gyvos dvasios. Patraukiau tolyn pėsčiomis. Neatsimenu, kiek kelio įveikiau... Pasiprašiau pailsėti kažkokioj sodybėlėj. Ten bebūnant išgirdom karinių mašinų burzgimą. Visi, kiek buvom sodyboj, sulindom į rūsį – kol pravažiuos. Tarsi aptilo... Išleidžiam apsižvalgyti mergaitę – rusiukę – irgi iš pabėgėlių, tik turbūt nuo vokiečių. „Íàøè ïðèøëè, íàøè!“* – šaukdama grįžo mergaitė.

Šitoj vietoj mano kelionė į vakarus baigėsi. Pasiėmiau lagaminėlį – ir atgal. Kitą dieną pamačiau kely vežimą, o jame – pažįstamą žmogų – mokytoją ir vertėją Dominyką Urbą. Grįžtantį, kaip ir aš. Pasiprašiau į pakeleivius. Važiavom kaip tik pro Miltinio gimtinę – tik ji buvo kitoj upės pusėj. Išlipau – kaip tik priešais Miltinio tėviškę. Kaimynai jau šiapus upės pasakė, kad Miltinio sodyboj nerasiu – išvažiavęs. Į klausimą „kur?“, gavau atsakymą: „Panevėžin“.

* „Mūsiškiai atėjo, mūsiškiai!“

O toje sodyboje buvo apsistoję kariškiai iš specialaus dalinio „SMERŠ“ – sutrumpintai – „ñìåðòü øïèîíàì“, t. y. „mirtis šnipams“. „Kas per vienas?“ – klausia. „Artistas“, – kaip yra, taip ir atsakau aš. „Daug tokių artistų matėm miškuose prie Panevėžio, šaudyt tokius reikia!“ Visą naktį prasikamavau – sušaudys ar ne? Nesušaudė. Rytą išsipagiriojęs karininkas mane paleido, liepęs būtinai prisistatyti Šiaulių kariniam komisariatui.

Ten su manim ilgai niekas nesiterliojo. Sodriai keiksmažodžiais „pagražinta“ kalba liepė nedelsiant skuosti į Panevėžį, kad manęs čia nė kvapo neliktų. Iškart įsiprašiau kariškių pavėžėti – nebežinau, į sunkvežimį, ar į priekabą. Artėjant Panevėžiui, pajutau: grįžtu namo.

Grįždamas staiga prisiminiau rašytoją Liūnę Janušytę. Ši žinoma feljetonistė, spalvinga bohemiška asmenybė, berods 1941–42 metais buvo apsistojusi Panevėžyje pas motiną. Prieš karą trejetą metų gyvenusi Paryžiuje, ten parašiusi humoristinį romaną „Korektūros klaida“, ji buvo gerai pažįstama su Miltiniu, o per jį ir su mumis, aktoriukais.

Liūnė garsėjo ne tik kaip rašytoja, bet ir kaip burtininkė. Pati sakėsi, kad ateitį spėti ją išmokę garsūs Rytų magai. Buvo taip ar ne, kas ten žino, bet ji būrė kortomis ir iš delno, mokestį už tai imdama degtine. O degtinė tada buvo brangus daiktas, normuota, gaunama pagal korteles.

Tai tas, tai kitas teatralas užeidavo sužinoti, kas jo laukia. Jaunai aktorei Reginai Zdanavičiūtei ji išpranašavo du vyrus. Tuo metu tai atrodė visiškai neįmanoma, bet taip ir atsitiko. Mano būsimai žmonai Onai Konkulevičiūtei pasakė: „Prarasi namus“. Taip ir buvo, kai šeimą palietė Stalino represijų banga...

Nuėjau kartą „išsiburti“ ir aš. Atidaviau atsineštą butelį, Liūnė uždegė žvakę, gurkštelėjo iš taurelės degtinės, apžiūrėjo delną, akis... Liepė pasakyti tikslią gimimo datą...

Ji man tada pasakė tris dalykus, ir visi jie išsipildė.

Pirma: vokiečiai netrukus areštuos artimą giminaitį, kuris pateks į konclagerį, bet sugrįš gyvas ir sveikas.

Vos porai dienų tepraėjus, skambina man iš Kauno verkdama sesuo ir pasako, kad vokiečiai areštavo jos vyrą Vladą. Bijoti buvo ko: Vladas tikrai dirbo pogrindyje, kuris kovojo ir prieš nacizmą, ir prieš bolševizmą.

Vadinasi, išpranašavo! Pats laikydamas tai atsitiktinumu, vis tiek turėjau kuo paguosti seserį. O ji, vargšė, taip „užkibo“ už tų žodžių, kad ėmė manęs prašyti dar sykį nueiti pas burtininkę – tegul patvirtina savo žodžius. Iškart išpildžiau sesers prašymą: „Liūne, atsimeni, sakei, kad areštuos mano giminaitį? Areštavo! Atsimeni, sakei, kad jis grįš. Sesuo vietos sau neranda – pasakyk, ar tikrai grįš?“ „Neatsimenu, ką tau sakiau, bet jei sakiau, tai taip ir bus“. Po pusantrų metų Vladas grįžo iš Štuthofo lagerio.

Antra: Liūnė man pasakė, kad bandysiu trauktis į Vakarus, bet nieko iš to neišeis – man lemta gyventi Lietuvoje.

Štai ir artėju prie Panevėžio. Vadinasi, išsipildė ir antroji jos pranašystė. Vis tiek manau – atsitiktinumas...

Atsitiktinumas, ar lemties žaismė, bet aš vėl savo teatre. Ir teatras niekur nedingo, jis yra pagrįstas įsaku, datuotu 1944 metų rugpjūčio 15 diena:

Ryšium su Kultūros ministerijos 1944 m. VIII mėn. 8 d. įsakymu Nr. 495, suderinus su teatro kolektyvu ir Miesto vykdomajam komitetui patvirtinus, skiriu Panevėžio dramos teatro dailininką Joną Surkevičių laikinai eiti dramos teatro direktoriaus pareigas nuo š. m. rugpjūčio 17 dienos. Parašas. Įgaliotas Balys Lukošius.

Šis įsakas patvirtintas ir Jono Surkevičiaus parašu.

Turiu pasakyti, kad įsakas pagal laiką nedaug aplenkė Miltinio ir Blėdžio grįžimą. Vakarus, beje, tepasiekė vienas mūsų kolega, kiti buvo kas kur po Lietuvą išsiblaškę. Pasirodo, nemažas būrelis aktorių okupacijų pasikeitimą pergyveno ne kur kitur, o pas mano būsimos žmonos Onutės tėvus, apie dvidešimt kilometrų nuo Panevėžio. Kai atėję raudonarmiečiai ėmė jais domėtis, ir vyrams atsirado grėsmė būti paimtais į armiją, visi ir grįžo atgal į Panevėžį.

Kai laimingai iš Šiaulių parvažiavau aš, teatre jau radau ir Miltinį. Jis berods para aplenkė mane. Tiek Miltinį, tiek Blėdį labai sukrėtė žinia apie Mačernio žūtį. Po tų drauge praleistų mėnesių Šarnelėje mums visiems buvo be galo sunku susitaikyti su mintimi, kad Vytauto nebėra.

Spalio 15 dieną įsigaliojo naujas įsakas, kuriuo Miltinis buvo vėl paskirtas teatro vadovu, o mes – aktoriais.

MANO DARBAS IR MŪSŲ NAMAI

Reikėjo vėl pradėti gyventi. Buities prasme – nuo nulio. Neturėjau nė stogo virš galvos ir, pasirodo, ne taip jau lengva buvo jį rasti. Prisiglaudžiau pačiame teatre: viename iš grimo kambarių. Miegojau susistūmęs porą suolų – pasikloti, apsikloti neturėjau kuo. Apklotu mane sušelpė butaforas, kažką nelabai reikalingo savo valdose suradęs. Man dabar atrodo, kad mano „ūkyje“ tada nebuvo nei muilo, nei rankšluosčio. Taip ir pragyvenau kaip tikras benamis, kol teatro buhalterijoje dirbanti moteris, tūla Misiūnienė, pakvietė mane apsigyventi jos namuose. Nedideliame namelyje vietos užteko: ji gyveno su senute anyta – vyras buvo pasitraukęs į Vakarus. Tiesą sakant, benamio statusas man tam tikra prasme patiko: glausdamasis teatre naktimis, kiek norėjau, galėjau skambinti fortepijonu.

Misiūnienė įkurdino mane virtuvėje – pastatė sofelę miegoti, ir tiek. Medinis namelis buvo Liepų alėjoje. Gatvė ilga – iki teatro toloka. Ten ir atgal – išvaikščiojau kone trejus metus.

Iš teatro grįždavau vėlai, o pokario tamsioji paros dalis buvo nerami ir pavojinga. Siautėjo plėšikai, visi bijojo „Juodosios katės“ gaujos, siautusios tada visoje Tarybų Sąjungoje. Vieni sakė, kad plėšia buvę kriminalistai, kiti – kad demobilizuoti kareiviai – tikros tiesos nežinojo niekas, o užpuldinėdavo

vėlyvesnius praeivius tikrai: apiplėšdavo, prievartaudavo, o kartais ir nužudydavo. Buvo tada toks terminas – „nurengė“. Vadinasi, atėmė paltą, batus, kepurę. Žmonės, reikalui esant, stengėsi tamsoje vaikščioti po kelis. Aš nešiojausi gabalą geležinio strypo – jei kartais užpultų. Saugojo Dievas – gelžgalio panaudoti neteko. Reikia pripažinti, kad plėšikavimas neilgai tęsėsi – valdžia kovai su užpuolikais ėmėsi labai ir labai griežtų veiksmų. Būsiu nemadingas – kad taip dabar!..

Būdami vėl savo teatre, mes daug ką turėjome daryti kitaip, nei būtume darę anksčiau. Iki tol buvę lyg vienos šeimos vaikai, – net stogo prasme – dabar mes gyvenome kas sau. Teatras, buvęs teatru prie studijos, dabar tapo teatru su šalia esančia studija, kuri nebeteko savo visaapimančios auklėjamosios reikšmės. Studija dabar buvo tik vieta, ruošianti jaunus aktorius, reikalingus trupei papildyti.

Tuo tarpu centre valdžia lipdė planinio socialistinio ūkio modelį. Iš ten ėjo nurodymai – daryti ne taip, o taip, kaip pasakyta. Pasakyta, ką daryti buvo ir teatrams. Mums reikėjo pastatyti keturis spektaklius per sezoną: tarybinę pjesę, mūsų klasikos veikalą, lietuvių dramaturgijos kūrinį ir spektaklį vaikams.

Miltiniui buvo itin sunku. Visa jo prigimtis priešinosi tokiai teatro veiklai – jis tiesiog neįsivaizdavo planuojamo meno galimybės. Dar 1944 metų kovo mėnesį tada ėjusiame laikraštyje „Ateitis“ buvo atspausdintas interviu su Miltiniu, kuriame jis aiškiai išdėstė savo nuomonę apie valdžių įtakos reikšmę menininkui. Atsakydamas į korespondento klausimą, jis pasakė, kad apskritai menininkui būti nuo ko nors priklausomam yra labai sunku, iš karto iškyla grėsmė netekti didžiosios savo gyvenimo dalies, siekių ir atkaklumo. Jei valdžia aukšto intelekto, jei ji giliai humaniška ir estetikos atžvilgiu morali, į širdį gali įkristi džiaugsmo trupinėlis, o jei ne – tragedija! Bet, savaime aišku, geriausia, kai bet koks viršininkas toli – ir kuo toliau, tuo geriau. Geriausia, kad toks viršininkas būtų Viešpats Dievas.

Žinoma, kad tokioms mintims buvo ne laikas... Karo metais mūsų teatras priklausė miesto valdžiai. Tai ji finansavo mūsų veiklą, teikė pinigus remontui, bet į kūrybos sritį nesikišo, ir ką statyti, ar ko nestatyti – nenurodinėjo.

Dar nenurimus Lietuvoje karo veiksmams, į Vilnių iš evakuacijos – šiuo atveju – iš Rytų – grįžo tarybiniai vadovai. Miltiniui teko pradėti bendrauti su centrine valdžia Vilniuje. Mes tada tapome priklausomi nuo Meno reikalų valdybos viršininkų malonės. Savaime aišku, kad teatras ėmė prarasti savarankiškumą.

O dirbti reikėjo, reikėjo, kad teatras imtų veikti, reikėjo repertuaro. Pirandelis, žinoma, netiko. Tuo labiau netiko Martineso de Sjeros „Lopšinė dainelė“, kurios veiksmas vyksta vienuolyne, atkrito „Flaksmano sistema“, nes pjesės autorius Otas Ernstas – vokietis. Tas pats brūkšnys išbraukė iš repertuaro Petro Vaičiūno „Nuodėmingą angelą“ ir „Prisikėlimą“. Mums tuo metu „tiko“ tik „Atžalynas“, „Pinigėliai“ ir „Volponė“.

Deja, kol kas negalėjome nė šitų „neišbrauktų“ spektaklių rodyti, nes vis dar trūko aktorių. Tada Miltinis nusprendė patenkinti naujos valdžios nuorodas ir į teatro veiklą įtraukė koncertinius pasirodymus. Juos rodėm tarybinės armijos dalinių, stovėjusių netoli Panevėžio, kariškiams. Juos „pridurdavome“ prie teatre tuo metu gana dažnai rengiamų mitingų. Miltinis priėmė dirbti nepaprastai talentingą biržietį akordeonistą Algirdą Ločerį ir saksofonininką Žorą Beriozovą. Jie ant savo pečių daugiausiai tuos koncertus ir „vežė“. Deja, bene po pusmečio Algirdą KGB areštavo – apkaltino ryšiais su partizanais...

Visi supratom, kad reikia spektaklio. Miltinis nutarė statyti Antano Vienuolio dramą „Prieblandoje“. Aš, beje, vaidinau ten Edvardą. Pjesės pabaigą autorius buvo sumanęs išspręsti krikščioniškos moralės principu: konfliktavusių pusių susitaikymu. Deja, tokia dramos atomazga naujai santvarkai ideologiškai netiko: kaip beturtis gali susitaikyti su „buože“? Ir teko autoriui finalą keisti pagal naujos valdžios reikalavimus... Po premjeros, kuri įvyko 1945 metų kovą, klasikas ištarė „perdažytas žvirblis“ ir, trinktelėjęs durimis, išėjo.

Tų pačių metų vasarą įvyko mūsų pirmosios pokario gastrolės. Vaidinom Šiauliuose, Telšiuose, Plungėje ir Klaipėdoje. Vežėme „Pinigėlius“, „Volponę“ ir tą, anot Vienuolio, „perdažytą žvirblį“ – „Prieblandoje“.

Klaipėda atrodė liūdnai – labai karo nuniokota, joje ilgiausiai išsilaikė vokiečiai. Gatvės buvo tuščios – iš tikrųjų „kaip po karo“. Nė gyvos dvasios –

nebent prabėgdavo koks šunelis ar katė. Daugybė paliktų butų, o juose – knygos, indai, baldai... Tik gyventojų nebebuvo. Kas žuvo, kas pabėgo – Klaipėdoje prieš karą gyventa daug vokiečių. Laiko turėjome – klajojom po tuos tuščius butus, apimti keisto jausmo, kuriuo patys netikėjom – štai atsivers durys ir grįš šeimininkai. Mus labiausiai domino knygos – vokiškos, klasika... Buvo karšta diena. Persikėlėm į Smiltynę, nuėjom į pliažą, norėdami išsimaudyti. Ant smėlio gulėjo jūros išmestas vokiečių kareivio lavonas...

Grįžom į viešbutį, jei pastatą taip buvo galima pavadinti. Žiojėjo tuščios langų angos – stiklai išbyrėjo miestą bombarduojant. Nebuvo tarnautojų. Į vidų mus įleido sargas.

O teatras – senas devyniolikto amžiaus pradžios statinys, tiesa, ne kartą perstatytas, rekonstruotas – stovėjo nė kiek nenukentėjęs, lyg meno amžinumo liudytojas.

Bet labiausiai mus nustebino tai, kad salė buvo pilna žiūrovų. Iš kur? Iš tų paliktų likimo valiai butų, tuščių gatvių? Bet taip tikrai buvo. Pasirodo, kad į ištuštėjusią Klaipėdą tada buvo suvažiavę žmonių iš kitų Lietuvos vietovių – suvažiavę dirbti, atstatyti miestą ir likti gyventi. Jie tąsyk ir užpildė teatro salę. Nežinau, kiek pateisinom jų lūkesčius, bet mes tada, vaidindami naujiems klaipėdiečiams, buvom tikrai laimingi.

Tais pačiais – 1945 metais – mes, aktoriai, gavome atleidimą nuo karo prievolės – nebereikėjo su baime laukti šaukimo į karinį komisariatą.

Minėjau, kad ir studija pakeitė savo pobūdį. Pajutau, kad man trūksta nuolatos gaunamų žinių, mokslo vertybių, kuriomis taip dosniai dalijosi su mumis Miltinis iki karo pabaigos. Nutariau ieškoti jų pats: nuėjau į suaugusių gimnaziją, parodžiau direktoriui keramikos mokyklos baigimo pažymėjimą ir pasakiau, kad noriu įsigyti brandos atestatą. Direktorius pavartė mano dokumentą ir, nerodydamas jokio entuziazmo, pasakė, kad „amatininko“ be egzaminų į gimnaziją priimti negalįs. Ne, tai ne. Visus egzaminus išlaikiau penketais, t. y. labai gerai, ir buvau priimtas į septintą – priešpaskutinę klasę. Tai buvo didelis pasiekimas, nes pagal bendrojo lavinimo dalykus amatų mokyklos baigimą buvo galima lyginti maždaug su progimnazijos kursu, kitaip tariant, keturiomis gimnazijos klasėmis. Supratau, kad mokytis bus neleng-

va. Ir iš tiesų taip buvo. Mokiausi „aplenkdamas“ dalyko dėstymą – į pamokas eidavau jau išsinagrinėjęs tas temas, kurios tą dieną turėjo būti aiškinamos. Toks paties atrastas metodas pasiteisino – septynių klasių pažymėjime nebuvo kitokio pažymio, kaip penketas. Tokiu pat keliu „įkandau“ ir aštuntosios kursą, bet, visiškai priartėjus prie finišo – baigiamųjų egzaminų – mūsų teatras važiavo į savo pirmąsias gastroles Vilniuje. Aš buvau užimtas spektakliuose „Gyvenimas citadelėje“ ir „Rusų klausimas“. Miltinis, apskritai įtariai žiūrėjęs į mano mokslus, baigti jų manęs Panevėžyje nepaliko. Turėjau viltį išlaikyti brandos egzaminus rudenį, prašiau Švietimo ministeriją padaryti tokią išimtį. Deja, neleido.

Vėl kiek užbėgsiu pats sau už akių. Atestatą gavau, bet tik 1953 metais, baigęs Respublikinę neakivaizdinę vidurinę mokyklą. Ir, beje, ne prastesnį, nei būčiau gavęs 1948-ųjų pavasarį mieloje gimnazijoje Ukmergės gatvėje, prie kurios per dvejus metus buvau spėjęs prisirišti. Tas mielas dar Smetonos laikais statytas pastatas tebėra ir šiandien.

O jei jau įsileidau pasakoti apie švietimąsi, pasigirsiu, kad turiu ir aukštojo mokslo diplomą ir ne bet kokį – tarybiniais laikais vadintą „raudonu“. Jis iš tikrųjų raudonas – skirtingai nuo mėlyno, kurį įgydavo absolventai, bent iš vieno dalyko gavę ne „labai gerai“, o „gerai“ arba „patenkinamai“. Keisčiausia, o gal juokingiausia ar gražiausia tai, kad dramos teatro aktoriaus specialybės egzaminus Lietuvos valstybinėje konservatorijoje laikiau jau turėdamas keturiasdešimties metų scenos darbo stažą ir – TSRS liaudies artisto garbės vardą.

Bet dabar – apie pokarį. Mano atlyginimas teatre buvo 600 rublių. Gaunamo pagal korteles maisto neužteko, o ir jas „apiprekinti“ ne visada pavykdavo: stovi eilėje valandą kitą, žiūrėk, produktai ir pasibaigė. Ten, kur dabar Panevėžio autobusų stotis, du kartus per savaitę būdavo turgūs. Iš kaimiečių be jokių kortelių galėjai nusipirkti ir lašinių, ir dešros, ir sviesto. Bet tokiai prabangai reikėjo pinigų. Tuo metu vienas pažįstamas muzikantas pakvietė mane groti „džiaze“ – taip vadinosi ansambliukas. „Džiazui“ vadovavo tūlas Pirinauskas. Kažkodėl jį visi vadino Aldona. Jis ne tik neprieštaravo, bet ir ansambliuką pavadino „Aldonos džiazu“. Tą muzikinį junginį sudarė keturi

atlikėjai: pats „Aldona“ grojo triūba arba saksofonu – pagal reikalą; būgną mušė NKVD ūkvedys žydas Lurjė, neilgai trukus išvažiavęs į Izraelį. Aš akomponavau pianinu ir grojau akordeonu. Beje, turėjau „antrininką“ – mudu keisdavom vienas kitą. „Aldonos džiazas“ grojo Geležinkelininkų klube šokiams – šeštadieniais ir sekmadieniais. Pradėdavo groti be manęs, nes kaip tik tomis dienomis aš dažniausiai būdavau užimtas teatre. Po spektaklio, paskubomis nusivalęs grimą, bėgdavau muzikuoti. Grojom vokiečių okupacijos metų šlagerius, melodijas iš kino filmų.

Tarp kitko, ir šitas darbas reikalavo nemaža pastangų – vos pradėjęs dirbti, grojau, matyt, iš tikrųjų nekaip, nes vadovas jau ketino manęs atsisakyti. Supratau, kad ir grojimas šokiams reikalauja darbo ir pasiruošimo – gavęs iš „Aldonos“ kūrinėlių natas, ėmiau rimtai repetuoti. Užtat tais metais – o grojau ansamblyje vos metus – mano finansinė padėtis taip pagerėjo, kad kartais turgaus dienomis eidavau pirktis sviesto.

Apskritai tada nesikračiau jokio darbo. Tame pačiame Geležinkelininkų klube susikūrė dramos būrelis. Man pasiūlė jam vadovauti. Sutikau. Tuo metu nors ir dirbau teatre, bet būdavau nelabai užimtas, rasdavau laiko ir tai veiklai, daugiausia pirmadieniais. Net Žemaitės „Tris mylimas“ pastačiau. Kažkada klube veikė saviveiklinis lėlių teatrėlis. Tiesa, tuo metu veiklos liudininkė tebuvo sandėlyje rasta širmelė... Surinkau norinčius vaidinti geležinkelininkų vaikus ir ėmėmės darbo. Štai kada pravertė žinios, įgytos keramikos mokykloje! Reikiamas formas lipdžiau iš molio. Pagal jas iš papjė mašė padarytas žvėrelių ar vaikų galveles dažėm ir tvirtinom prie pirštinės. Labai stengiausi, kad lėlės atgytų. Taip ir įvyko – mano pastangos ir vaikų noras vaidinti neilgai trukus davė rezultatą. Mes ne tik pastatėm keletą pasakų – tarp jų buvo ir mano paties inscenizuotų – rodėm spektaklius klube, bet ir važinėjom gastroliuoti! Transporto mums parūpindavo jaunųjų artistų tėvai. Žinoma, mūsų gastrolių žemėlapis teapėmė netoli Panevėžio esančias vietoves, bet kūrybos džiaugsmą ir aš, ir vaikai tikrai patyrėm.

Tuo metu ar kiek vėliau mieste įsikūrė karininkų namai – Pajuostėje buvo statomas karinis aerodromas, netoliese gyveno daug kariškių. Vyresni panevėžiečiai sakė, kad anksčiau minėtų namų vietoje buvo lietuviška Karininkų Ramovė. Tikriausiai, bet man atvažiavus į Panevėžį, Ramovės jau nebebuvo...

O pokariu įsteigtus Karininkų namus paminėjau todėl, kad juose, susikūrus dramos būreliui, ir čia pastačiau keletą spektaklių.

Buvo 1947 metų Kūčios. Graži, tyli ir slapta šventė.

Kūčių mane pakvietė į Katedros zakristiją, prie kurios butą turėjo vargonininkas Mykolas Karka, kolegų Eugenijos Šulgaitės ir Gedimino Karkos šeima. Ne tik mane – ir aktorę Onutę Konkulevičiūtę.

Ją pažinojau bene ketvertą metų, o kai pačiam tėra dvidešimt treji – tai ketveri metai atrodo kone amžinybė. Taigi 1943 metais mūsų teatre buvo statoma O. Ernsto pjesė „Flaksmano sistema“. Jos veiksmas vyksta gimnazijoje, ir teatre neužteko aktorių mokinių vaidmenims ir masuotei. Miltinis pasikvietė moksleivių dramos būrelį, kuriame buvo ir Onutė. Netrukus keturios mergaitės iš to būrelio baigė gimnaziją, ir Miltinis jas visas priėmė į teatrą kaip aktores–kandidates. Tai buvo Regina Zdanavičiūtė, Stasė Breivaitė, Eugenija Šulgaitė ir Ona Konkulevičiūtė. Na, atėjo keturios dailios merginos – ir kas? Teatras man tada buvo viskas, bet kokiu atveju daug svarbesnis už daugelį dalykų. Be to, kaip jau minėjau, stengiausi laikytis Miltinio draudimo: kol esam studijoje – jokių meilių!

Onutę matydavau studijos užsiėmimuose, repeticijose – ir tiek. 1945 metų pavasarį ji staiga teatrą paliko. Jos tėvas, turėjęs 80 ha žemės, tada buvo nuteistas ir išvežtas į lagerį, motina su abiem jaunesniais sūnumis ir jauniausia dukra Valerija slapstėsi, vyresnysis – pabėgęs į Vakarus, todėl pati Ona, bijodama represijos, su netikrais dokumentais įstojo į Vilniaus universitetą studijuoti filologijos. Aš, būdamas sostinėje, ne kartą esu perdavęs jai nuo buvusių kolegų tai laišką, tai siuntinėlį... 1947 metais Onutė staiga grįžo į Panevėžį, ir Miltinis ją vėl priėmė į teatrą. Iš universiteto teko išeiti, nes demaskavo, kad nuslėpė, jog ji yra represuoto „buožės“ dukra...

O tą Kūčių vakarą aš pamačiau iki jo buvusią tik kolegę visai kitomis akimis. Arba kitoj šviesoj – ant stalo, kaip pridera per Kūčių vakarienę, degė žvakė. Ji apšvietė nepaprastą linksmą tamsiaplaukę mergaitę – vienintelę tokią Panevėžyje. Ne tik – pasaulyje! Ir ją, tą vienintelę, šventą vėlyvą vakarą aš palydėjau namo! Ir ji priėmė mano pasiūlymą susitikti – jau rytoj, pirmą Kalėdų dieną.

Taip mes ėmėm draugauti. Taip atėjo jausmas, kurį aš ligi šiol vadinu Meile.

Paskui buvo mūsų jungtuvės „zagse“... balandžio 2 dieną! Teatre kolegos jomis lyg tikėjo, lyg ne – ar negalėjo tai būti melagių dienos pokštas?

Santuokos tikrumu visi aktoriai patikėjo tada, kai aš persikrausčiau iš Liepų alėjos į Onutės kambarėlį bendrabutyje, Teatro gatvėje. O po dviejų savaičių ramaus gyvenimo bendrabutyje kilo gaisras, ir mes likome be pastogės. Gyventi mane – šįsyk jau vedusį, su žmona – vėl priglaudė teatras. Teisybę pasakius – ne gyventi, o tik nakvoti, nes iš teatro siuvyklos rytą, atėjus meistrui, tekdavo išeiti.

Tai iš šitų „namų“ mudu nuėjom susituokti į Katedrą, ką norėjom padaryti anksčiau, tačiau pirmiausia reikėjo „įsigyti“ oficialų dokumentą iš „zagso“.

Per santuokos ceremoniją vargonavo pats Mykolas Karka, skambėjo nuostabaus tembro jauno Jono Stasiūno baritonas. Paskui buvo vestuvių puota, kurią Mykolas Karka suruošė mums zakristijoje. Atrodė, kad pats likimas taip surikiavo: juk Kūčios, nuo kurių viskas prasidėjo, kaip sakiau, buvo ten pat. Puota, žinoma, nebuvo itin prabangi, bet iš Onutės gimtojo kaimo buvo atvežtas rūkytas kumpis, alaus. Su mumis buvo žmonos mama, mūsų bičiuliai aktoriai. Nuotraukose iš tos dienos mes tokie jauni ir tokie laimingi!

Turim ir kitas nuotraukas – toje pačioje Katedroje prieš keletą metų vyko mudviejų auksinės vestuvės. Jose mes nebejauni...

Dar kelis mėnesius „pagyvenę“ teatro siuvykloje, išsinuomojom „butą“ Štaro gatvėje. Visas butas tebuvo vienas kambarys, kuriame ir valgėm, ir virėm, ir miegojom, ir mokėmės vaidmenis.

Gimus sūnui Egidijui, ėmėm ieškoti didesnio buto. Apsigyvenom Stoties gatvėje, pirmame dviaukščio namelio aukšte. Du kambariai ir tikra atskira virtuvė mums tada atrodė rūmai.

Į tuos rūmus paprašytas kunigas pakrikštijo mūsų pirmagimį. Krikštatėvis – Miltinis. Paradoksalu, kad mūsų režisierius, piestu stojęs prieš savo aktorių santuokas, labai mylėjo vaikus. Be to, pats būdamas indiferentiškas religijai, mielai tapo ne vienos aktorių atžalos krikštatėviu.

Neilgai trukus į šį butą atsivežėm pavargusią nuo slapstymosi Onutės motiną. Į čia iš Vorkutos lagerių grįžo uošvis, pagaliau pamatęs savo žentą ir anūką.

Iš šitos gyvenamosios vietos mes turėjom skaudžią galimybę stebėti kitą – baisiąją – tarybinės santvarkos pusę. Stoties gatve iš kalėjimo varydavo kalinius. Sakau „varydavo“, nes kaip kitaip apibūdinsi suvargusių žmonių grupės eiseną, apsuptą sargybos, šunų ir grasinimų: „Ñòðåëÿòü áóäåì! Áûñòðåå! Áûñòðåå!“*

Sunku būdavo tai matyti, o dar sunkiau vienam nuo kito slėpti kankinančią nuojautą – bet kuris iš mūsų gali atsidurti tokioj eisenoj...

Per keletą metų atstatė sudegusį bendrabutį, buvusį šalia teatro. Jame apsigyveno Miltinis, mudviejų su Onute šeima, Karkos, Babkausko, Vitkaus, Kosmausko šeimos. Vėl buvom visi drauge – kaip kadaise. Tiesa, jau subrendę, jau patyrę, „vedantys“ – tikri aktoriai ir šeimos žmonės. Dažnai prisimindavome, kai Miltinis, neišleisdamas mūsų į miestą, surengdavo mums, jauniems aktoriukams, „bohemą“. Tai buvo pirmaisiais metais, pirmame bendrabutyje Puzino (vėliau pavadintoje Marytės Margytės) gatvėje. Tada toje „bohemoje“ dalyvaudavo tik stipriosios lyties atstovai. Išgerdavom, užkąsdavom. Juokinom ir juokdavomės. Kai prabildavo Miltinis – nutildavom. Jis mėgo monologus – ilgus, filosofinius, įdomius – kalbėdamas tarsi nejučia kaitaliodavo temas.

Anokių „bohemų“ naujame name Miltinis nebekeldavo. Bet „baliukų“, kaip tada sakydavom, pasitaikydavo.

Kartą sėdim, klausomės Miltinio, gurkšnojam konjaką. Monologas dar nesibaigė, o konjakas – jau. Skirstytis nesinori. Miltinis liepia eiti nupirkti dar. „Žiūrėkit, – sako jis, – kad konjakas būtų penkių žvaigždučių.“ Išėjom gėrimo ieškoti dviese. Visos parduotuvės uždarytos – vidurnaktis. Stoties bufete – konjakas tik trijų žvaigždučių. Ką darysi – nupirkom, ką gavom. Grįžtam bijodami, kad Miltiniui nepatiks, priekaištaus, jog tingėjom paieškoti. Sugalvojom, kaip išsisukti: radę virtuvėje tuščią nuo penkių žvaigždučių

* „Šausim! Greičiau! Greičiau!“

išgertą butelį, supylėm pirktąjį, ir Miltiniui matant „atkimšom“ „penkių žvaigždučių konjaką“. Visi išgėrė, net nepajutę, kad geria ne tai, ką rodo etiketė. O Miltinis paragavo ir sako: „Jus apgavo. Šitas konjakas ne penkių žvaigždučių.“ Režisierius iš tikrųjų buvo nepaprastai jautrus skoniui. Bet mūsų džiaugsmui nekaltino, kad neieškojom penkių žvaigždučių.

Pokariu daug gastroliavom. Pasvalys, Kupiškis, Linkuva, Šeduva – miestų ir miestelių sąrašą galima tęsti ir tęsti. Sunkiau būtų prisiminti vietą, kurios tais metais neaplankėme.

Sakiau, kad 1948 metų pavasarį gastrolės Vilniuje man sutrukdė gauti brandos atestatą. Sostinėje vaidinom Valstybiniame dramos teatre – dabar toje vietoje S. Kuzmos skulptūros kviečia į Nacionalinį Dramos teatrą. Publikos buvo pilnos salės, vaidinant visus keturis atvežtus spektaklius: A. Jakobsono „Gyvenimas citadelėje“, K. Simonovo „Rusų klausimas“, Moljero „Žoržas Dandenas“ ir, žinoma, Džonsono „Volponė“, kuriame pagrindinį vaidmenį atliko pats mūsų metras. „Literatūra ir menas“ pirmame puslapyje rašė, kad visuomenė ir spauda palankiai sutinka šio jauno teatro spektaklius. Kolektyvas pasirodęs kaip tvirtas kūrybinis vienetas, turintis aiškų meninį savitumą, auklėjantį žiūrovą komunizmo dvasia. Panevėžio teatras – pirmas iš respublikos teatrų, viešintis Vilniuje. Toliau buvo rašoma, kad šiame teatre viskas ne taip, ką esame įpratę matyti kitų teatrų statomuose tarybiniuose veikaluose, kur per daug šaudoma, blaškomasi ir per garsiai šaukiama. Miltinis, statydamas tarybinę pjesę, parodė turtingą žmogaus vidinį pasaulį.

Visi kritikai ir vertintojai atkreipė dėmesį į išskirtinai ryškų antraeilių vaidmenų atlikimą, mokėjimą dirbti ansamblyje, laipsnišką režisieriaus darbą su aktoriais, taipogi pabrėžė, kad kolektyvas praėjęs gerą mokyklą ir turi puikų vadovą... Taigi mūsų gastrolės pavyko! O tarsi apibendrindamas mūsų pasirodymą sostinėje laikraštis „Tiesa“ atspausdino Miltinio straipsnį „Mūsų gastrolės Vilniuje“. Jame buvo pasakojama apie mūsų kolektyvo sudėtį. Režisierius pristatė mus kaip drausmingą ir darbštų jaunimą, atėjusį iš nieko bendro su teatru neturinčios aplinkos, bet atkaklaus kūrybinio ir lavinamojo darbo dėka tapusiais pirmaeiliais Panevėžio teatro aktoriais. Toliau jis suminėjo Vacio Blėdžio, Jono Aleknos ir mano pavardes, pridurdamas, kad mes

visi mokėmės amatų mokykloje keramikos specialybės; kad Kazys Vitkus – irgi amatų mokyklos auklėtinis, o Bronius Babkauskas – pakuotojas ir pasiuntinys, dirbęs „Paramos“ parduotuvėje ir vaistų sandėlyje.

Mes džiaugėmės perskaitę savo mokytojo straipsnį – jis viešai pripažino, esąs mumis patenkintas.

Tų pačių metų vasarą mes, penkiolika žmonių, išsiruošėm į Leningradą. Nežinau, ar Miltinis pats tą ekskursiją sugalvojo, ar jam kas patarė, bet šiaip ar taip mes važiavom apžiūrėti garsiojo Petro statyto miesto, muziejų, teatrų ir, žinoma, Ermitažo.

Savo nedidelius pinigėlius sumetėm į krūvą. Išvažiavom traukiniu į Daugpilį, ten ilgai laukėm kito – vilniškio. Kelionė buvo ilga, o kadangi bilietus pirkom pigiausius, tai nelabai ir ištaiginga...

Leningradas mus sutiko puikiu vasarišku oru, karališku dosnumu atskleidęs mums savo nuostabios architektūros grožį. Apvaikščiojom ir apžiūrėjom viską, apie ką buvom tik girdėję ar skaitę. Sunku buvo patikėti, kad taip yra iš tikrųjų. Ten savo akimis pamačiau ir įsitikinau, kad architektūros menas ne veltui vadinamas sustingusia muzika. Didingumu pribloškė Isakijus, Kazanės soboro kolonada, Petropavlovsko tvirtovės bokšto grakštumas ir aukštis... Senojo Piterio gatvių ir gatvelių raizginys, atrodė, tebelaiko savy Dostojevskio žingsnius, tebealsuoja jo kūrinių puslapiais.

Tas jausmas, beje, niekur nedingo. Ir dabar, atvažiavus į Sankt Peterburgą, iki pat sielos gelmių sukrečia to miesto savastis...

Leningradas patiko ir Miltiniui. Jis sakė net radęs jame kai ką įdomesnio nei Paryžiuje. Nors, žinoma, Paryžius esąs Paryžius.

Negaliu nepasakyti keleto žodžių apie Leningrado gyventojus. Tai geri, nuoširdūs ir malonūs žmonės. Kažkuo ypatingi žmonės. Sako, kad tą ypatingumą jie per kartų kartas atsinešę dar iš caro laikų. Nežinau – gal. Bet kokiu atveju – nei revoliucijos, nei blokada to ypatingumo iš jų neatėmė.

Kasdien eidavom į Ermitažą. Miltinis tarp meno šedevrų jautėsi kaip žuvis vandeny, o mes tik žiūrėjom akis išplėtę, ir klausėm, ką jis pasakoja.

Teatrai mus irgi nustebino. Didžiulį įspūdį padarė A. Ostrovskio ir N. Solovjovo pjesė „Belugino vedybos“ – Miltinis iškart nusprendė pastatyti ją mūsų teatre.

Tiesa, matėm Leningrade ir kitą spektaklį – Moljero „Šykštuolį“ Akimovo komedijos teatre. Deja, šis pastatymas mus labai nuvylė savo schematiškumu, vulgarumu... Jis neturėjo nė lašo moljeriškos elegancijos, grakštumo. Miltinis mums aiškino, koks turėtų būti Moljero pastatymas. Man atrodo, kad Miltiniui, kaip tikram Moljero dramaturgijos žinovui, pastatymas turėjo ypač nepatikti.

Grįžę iš Leningrado kone iškart ėmėmės nagrinėti „Belugino vedybas“. Aš gavau Andrejaus Belugino vaidmenį – savo pirmą didelį vaidmenį. Beluginą aš supratau, ir vaidmuo man pavyko. Leną vaidino R. Zdanavičiūtė, Agišiną – B. Babkauskas, Tėvą – J. Alekna. Spektaklis patiko publikai, spaudos atsiliepimai irgi buvo mums palankūs. Miltinis tada sakė: „Tai ne tarybinė ideologija. Tai žmogaus problemos“. Tikriausiai taip ir buvo, nes publika verkia tik pajutus bendražmogiškas vertybes.

Po metų mes penkiolika dienų buvome Maskvoje. Palyginus buitines sąlygas su Leningradu, kur gyvenom viename bendrabutyje – gyvenimas Maskvoje buvo kone prabangus. Bet pats miestas – grožiu, elegancija, kultūra – toli gražu neprilygo Leningradui.

Užtat teatras – teatras mus tiesiog pritrenkė. Gerąja prasme, žinoma. MChAT’e matėm Čechovo „Tris seseris“. Tai buvo „nebejaunas“ spektaklis, statytas režisieriaus Vl. Nemirovičiaus-Dančenkos, bet aktorių vaidyba – jausmų, nuotaikų išraiška, jų tiesioginis atidavimas žiūrovui – tiesiog kvapą gniaužė. Pastatyme dalyvavo Jelanskaja, Stepanova ir Tarasova. Angelina Stepanova scenoje man atrodė visai jaunutė mergaitė. Pamatęs ją kitą dieną teatro siuvykloje be grimo, – nustebau. Ji pasirodė esanti toli gražu nebejauna moteris...

Daug vėliau Stepanova tapo mano partnere filmuojant „Misterio Mak Kinlio pabėgimą“. Ji man papasakojo savo gyvenimo istoriją, neslėpė nelaimingos santuokos su rašytoju A. Fadejevu. Ji labai mielas žmogus, puiki aktorė.

Maskvoje matėm ir daugiau spektaklių, bet visi jie blanko prieš „Tris seseris“.

KŪRYBA IR... DOKUMENTINĖ TIKROVĖ

Po 1948 metų gastrolių Vilniuje Miltiniui buvo suteiktas Lietuvos TSR Nusipelniusio artisto garbės vardas.

Teatre vyko įprastas darbas: repeticijos, trys spektakliai per savaitę Panevėžyje, gastrolės po visą Lietuvą, ir nepamirštami antradieniai – jei tik nebūdavome tuo metu gastrolėse. Tie mūsų antradieniai išsiskirdavo iš kitų dienų tuo, kad prieš pradedant repeticijas Miltinis pradėdavo monologą nuo suvaidintų spektaklių analizės. Kai ką pagirdavo, kai ką papeikdavo... Paskui pereidavo prie kitos temos, paskui prie dar kitos ir dar... Kaip visada „miltiniškai", kaip visada turiningai ir įdomiai.

„Nuleistus" iš aukščiau planus mes vykdėm. Statėm, kaip buvo liepta, rusų tarybines, lietuvių ir užsienio dramaturgų pjeses. Dažniausiai jas pasirinkdavome iš Kultūros ministerijos siūlomų veikalų sąrašo. Tik Miltinio neviliojo tarybinių autorių veikalai – puikiai pažinojęs Vakarų gyvenimą, jis sunkiai „graibėsi" tarybinių santykių peripetijose.

Primetami planai turėjo vis dėlto ir teigiamų savybių. Lietuvišką dramaturgiją statyti reikia, o jos atsiųstame sąraše nėra. Arba – esamą mes jau vaidinome. Tekdavo ieškotis autorių patiems. Ir Miltinis žinojo, kaip juos rasti. Taip į mūsų teatrą atėjo Miltinio seno gero bičiulio Juozo Grušo dramaturgi-

ja, taip atsirado Juozo Paukštelio, Vytauto Petkevičiaus, Jokūbo Skliutausko kūriniai. Ypač gražiu akordu mūsų scenoje nuskambėjo poetės ir dramaturgės Violetos Palčinskaitės pjesės mažajam žiūrovui.

Turiu pasakyti, kad mes su autoriais dirbom tikrai sėkmingai. Ir teatrui gerai, ir žiūrovas patenkintas, ir tautinė dramaturgija gyvuoja – kad ir ką besakytum – kinta, auga ir kiekybės, ir kokybės prasme. Tikrai tas „planiškumas“ turėjo gerų pusių – kad ir dėl mano minėtos lietuviškos pjesės būtinumo. Žinoma, buvo kai kurios pjesės per daug politizuotos, šito nepaneigsi. Bet šiaip ar taip dramaturgai nevengė dirbti su Miltiniu. Net toks mūsų dramaturgijos milžinas kaip Juozas Grušas, atvežęs pjesės apmatus, mielai aptarinėjo veiksmą, dėkingai priimdavo patarimus.

Žodžiu, dirbom, atrodė viskas lyg ir eina savo keliu. Mes dar nežinojom, kad virš mūsų galvų ima telktis tamsūs grėsmingi debesys.

Laikas, kaip žinia, bėga greitai. Nė nepajutom, kaip atėjo 1953 metai, o su jais – vėl mūsų teatro gastrolės Vilniuje. Į sostinę vežėme penkis spektaklius: „Pavogtąją laimę“, „Tariamąjį ligonį“, „Šakalus“, „Kaip grūdinosi plienas“, „Melagį“ ir „Vestuves su kraičiu“. Deja, šį sykį ne viskas ėjosi taip sklandžiai, kaip prieš penketą metų...

Spektaklyje „Kaip grūdinosi plienas“ aš vaidinau Pavlą Korčiaginą. Spektaklį publika mėgo, mielai lankė. Jis buvo sudarytas iš septyniolikos paveikslų, keitusių vienas kitą. Viskas buvo tiksliai techniškai sustyguota – vaidyba, apšvietimas, Čaikovskio muzika, dekoracijų kaita. Beje, turiu pasakyti, kad Pavlo Korčiagino idealizmas mane žavėjo – žinoma, grynai žmogiška prasme. Atmesdamas stalininę ideologiją, aš stengiausi parodyti žiūrovui ryžtingą jauną žmogų, nepalūžtantį net tada, kai apleidžia jėgos, ima gesti akyse šviesa. „Gyvenimas žmogui duotas tik vieną kartą, ir nugyventi jį reikia taip, kad nebūtų kankinančiai skaudu už be tikslo praleistus metus, kad nedegintų gėda dėl niekingos ir smulkmeniškos praeities“, – šie Korčiagino žodžiai mane jaudino ligi pat sielos gelmių, tebejaudina šiandien ir, jei būtų galima, aš po jais padėčiau ir savo parašą.

Lyg tyčia „Kaip grūdinosi plienas“ Vilniuje mums itin nepasisekė. Neužteko laiko įsisavinti svetimą sceną, pajusti ne savo salę... Techniškai viskas išsiderino: nebeliko muzikos, šviesos, dekoracijų sinchroniškumo, tuo pačiu

triko ir vaidyba. Apie spektaklio ritmą, emocingumą, tuo labiau apie įkvėptą atsidavimą savo herojui nebebuvo nė kalbos... Mums teliko viena – kaip nors „atvaidinti“ ligi galo.

Paskui supratome, kad pirmiausiai suklydo žmogus, laiku neuždėjęs patefono plokštelės – magnetofoninių juostų tada dar nebuvo. Sutriko muzikinis ritmas – prasidėjo apšvietėjų klaidos... Bet viso to publikai nepaaiškinsi. Neišeisi ir nepasakysi: „Atleiskit, išėjo taip ir taip, mes nekalti, namuose, Panevėžy, spektaklis eina tiksliai, kaip laikrodis“. Žodžiu, spektaklis žlugo.

Apie mūsų teatro statytą A. Jakobsono pjesę „Šakalai“ dar prieš gastroles „Literatūroje ir mene“ buvo atspausdinta A. Magračiovo recenzija. Recenzentas gyrė mūsų pastatymą, sakydamas, kad teatro kolektyvas, susidūręs su tikrai sudėtingomis ir sunkiomis užduotimis, rado joms tiek socialinį, tiek ir meninį sprendimą bei apibendrinimą. Toliau buvo sakoma, kad spektaklio statytojas, eidamas satyra grindžiamu sceninio interpretavimo keliu, pasielgė teisingai. Recenzentas pagyrė režisierių ir už tai, kad spektaklyje „aštriomis satyrinėmis spalvomis piešiamas karo kurstytojų pasaulis“. O straipsnio išvada buvo tokia: „Naujame Panevėžio dramos teatro pastatyme jaučiama gili bręstanti teatrinė kultūra, spektaklio satyriniai uždaviniai išspręsti skoningai ir saikingai“.

Ir štai, praėjus vos dviems mėnesiams, mus ėmė peikti už tuos pačius dalykus, už kuriuos prieš porą mėnesių gyrė. Teisybę sakant, reikia pripažinti, kad Miltinis, statydamas „Šakalus“, „karo kurstytojus“ gerokai sušaržavo. Nežinau, sąmoningai ar ne. Bet kaip bepažiūrėtum, tam tikro šaržavimo reikalavo pati pjesės medžiaga.

Laikraščio „Molodiož Litvy“ recenzentas birželį rašė, kad teatro kolektyvas jau statė A. Jakobsono pjesę visiškai neatsakingai. Esą užtenka paminėti faktą, jog Miltinis išleido spektaklį į sceną praėjus vos trims savaitėms nuo repeticijų pradžios. Dar baisiau – esą režisierius pjesės nesupratęs arba supratęs neteisingai! Neišvengiamą kapitalizmo žlugimą – o tai ir esanti pagrindinė pjesės tema – režisierius visiškai užtušavęs. Matyt, neatsitiktinai, nes ir aktoriai, pasidavę neatsakingam režisieriaus darbui, vaidmenis kūrę tik paviršutiniškai. Toliau sekė priekaištai B. Babkauskui, vaidinusiam generolą Mak Kenedį, V. Blėdžiui, kuris atliko pramonininko Entono Briuso

vaidmenį. Recenzentas jų personažus pavadino groteskinėmis figūromis, tegalinčiomis iššaukti nepiktą, kone pritariantį juoką, o ne pasipiktinimą – ką, beje, turėtų iššaukti.

Recenzijos pabaigoje mūsų teatras buvo apkaltintas „neišgyvendintomis formalizmo liekanomis“, recenzentui „norėjosi“, kad vadovai rimtai pagalvotų apie šių trūkumų pašalinimą... Ir galiausiai buvo pasakyta, kad mūsų, kaip jauno kolektyvo, kūrybinis augimas – griežtai nekovojant su bet kokiomis formalizmo apraiškomis – visiškai neįmanomas.

Pakvipo Ždanovo susidorojimu su literatūriniais žurnalais „Zvezda“ ir „Leningrad“ už Achmatovos poeziją ir Zoščenkos feljetonus – kaip „svetimos tarybinei liaudžiai literatūros“ apraiškas... Kažkas iš kultūros vadovų Lietuvoje sumanė tokia recenzija pareikšti – ir mes budrūs!

Taigi atėjo gastrolių aptarimo metas. Ne, tai nebuvo nei aptarimas, nei vertinimas. Tai buvo teismo procesas, o dar tiksliau – nuosprendis.

... Nuolatos kelti savo politinį lygį, profesinį meistriškumą, sceninę kultūrą – tiesioginė kiekvieno teatro kolektyvo pareiga. Tuos svarbius teatrinio darbo klausimus regimai užmiršo Panevėžio dramos teatro kolektyvas. Eilėje spektaklių, parodytų gastrolių Vilniuje metu, buvo jaučiamas aiškiai formalistinis režisūrinis sprendimas, tiek statant vakarų klasikų kūrinius, tiek ir tarybinę dramaturgiją. Ne kas kita, kaip savo žinių bei meninės patirties pervertinimas, abejingumas K. S. Stanislavskiui ir apskritai rusų klasikinio teatro tradicijoms, kurias perėmė ir toliau vysto tarybinis teatras, – štai Panevėžio dramos teatro kolektyvo ir vyr. režisieriaus J. Miltinio nesėkmės priežastis... Meškos paslaugą padarė kolektyvui „Literatūros ir meno“ redakcija, atspausdinusi neteisingą ir nepelnytai pagiriamą A. Magračiovo recenziją apie vieną iš pačių silpniausių teatro spektaklių – A. Jakobsono „Šakalai“...

Taip buvo parašyta to paties „Literatūros ir meno“ vedamajame. O mes tada gerai žinojom, kas ką „peršaukia“ – ar eilinė recenzija, ar vedamasis laikraščio straipsnis.

Gastrolių aptarime – buvo rengiamos tokios nemalonios procedūros – Vilniaus rusų dramos teatro režisierius L. Ivanovas pakartojo tą pačią mintį,

kuri buvo eskaluojama spaudoje: pjesę „Šakalai“ mes pateikėme paviršutiniškai, nesugebėdami – ar nenorėdami! – atskleisti socialinių konfliktų.

Ačiū Dievui, Jakobsono pjesėje aš turėjau vaidmenį, kuris niekam nekrito į akis.

Bet priekaištais nusižengimu ideologijai, mūsų teatro smerkimas nesibaigė. Pasirodo, užkliuvo ir aktorių meistriškumas – tiksliau jo stoka – ir režisūra.

O Goldonio „Melagis“ ir Moljero „Tariamasis ligonis“ apskritai turį „muziejinį“ atspalvį bei senojo – suprask, buržuazinio! – teatro bruožų. Ir, savaime aišku, spektakliuose neatskleistos socialinės bei klasinės veikėjų charakteristikos.

Svečiui iš Maskvos – MChAT’o režisieriui P. Lesliui apskritai buvo neaišku, kaip iš viso komediją „Tariamasis ligonis“ galima rodyti tarybiniam žmogui, jei į klasikinę komediją nepažvelgta tarybinio režisieriaus akimis...

Trumpai tariant, visi kalbėjusieji ir rašiusieji pabrėžė, kad mūsų teatras nesinaudoja tarybinių teatrų patirtimi ir pasiekimais, nestudijuoja Stanislavskio sistemos, kuri ir yra socialistinio realizmo metodo pagrindas.

Kiek pristabdydamas įvykių srautą, pasipylusį po 1953 metų gastrolių Vilniuje, trumpam stabtelsiu prie mūsų teatro vaidybos metodo. Turiu pasakyti, kad Miltinis aklai nesekė nė viena sistema. Kaip Stanislavskio, taip ir Diuleno teatriniais metodais jis naudojosi tiek, kiek rado reikalinga – režisuodamas bei vaidindamas jis visada likdavo savo paties kūrybinėje plotmėje. Tiesa, jis laikė save Diuleno mokiniu, bet visa iš mokytojo gauta patirtis buvo savaip permąstyta ir savaip pritaikyta.

Beje, žodžiai „socialistinis realizmas“ Miltiniui buvo juokingi. Matyt, jie jam nesiderino vienas prie kito, o gal greičiau pati realizmo sąvoka, jo nuomone, nereikalavo jokio apibūdinančio ją termino. „Realizmas yra, arba jo nėra“, – mėgdavo sakyti režisierius.

Per tą mus „daužiusį“ aptarimą Miltinis neatgailavo, į krūtinę nesimušė. Jo nuomone, gyvenime yra daug svarbesnių dalykų, negu socialistinės visuomenės formavimas.

Tik tas, kas anuomet gyveno, supras, ką reiškė aptarimo turinys ir tokia Miltinio nuomonė tiek teatro kolektyvui, tiek jam pačiam.

1954 metų pradžioje Vyriausiojoje meno reikalų valdyboje buvo svarstomi teatrų planai. Sunku dabar pasakyti, ką kalbėjo pagrindinis pranešėjas – valdybos viršininko pavaduotojas Julius Lozoraitis. Šiaip ar taip, po jo pranešimo visų respublikos teatrų repertuaro planai buvo patvirtinti. Visų – išskyrus Panevėžio.

Supratom – debesis viršum teatro smarkiai tamsėja.

Ir tikrai: netruko pasiekti Panevėžį Lietuvos TSR kultūros ministro 1954 m. vasario mėn. 16 dienos įsakymas Nr. 2/68. Štai jis – žodis žodin:

Dėl Panevėžio dramos teatro direktoriaus ir režisieriaus

Įsakau:

1. Panevėžio dramos teatro direktorių ir vyr. režisierių Miltinį Juozą, s. Jono, už netinkamą vadovavimą teatrui nuo š. m. vasario 15 d. atleisti iš direktoriaus ir vyr. režisieriaus pareigų ir perkelti jį į Lietuvos TSR kino studijos dubliažo režisieriaus pareigas.

2. Paskirti Didžiariekį Joną, s. Jono, Panevėžio dramos teatro direktoriumi nuo š. m. vasario 15 d.

3. Drg. Miltiniui J. perduoti, o drg. Didžiariekiui perimti Panevėžio dramos teatrą iki š. m. vasario 25 d.

4. Panevėžio dramos teatro aukščiausios kategorijos aktorių drg. Alekną Joną, s. Jono, nuo š. m. vasario 15 d. laikinai paskirti teatro vyr. režisieriumi.

Lietuvos kultūros ministras A. Guzevičius

Nuorašas tikras. J. Lupšicas

Tuo metu buvęs kultūros ministras Aleksandras Guzevičius, prieš ateidamas į šias pareigas, vadovavo Lietuvos TSR valstybės saugumo komitetui – KGB.

Įsakymas yra įsakymas – ką padarysi. Bet jis parašytas vasario 16 d., o Miltinis atleidžiamas bei pakeičiamas Didžiariekiu ir Alekna... vasario 15 dieną!

Toliau – dar gražiau. Vasario 15 dieną kino studijos dubliažo režisierius Miltinis į naują darbovietę neatvyko. Jis tebedirbo Panevėžio teatre – pasira-

šinėjo įsakymus, sprendė kasdienius teatro reikalus. Nežinau, kodėl jis ignoravo ministro įsakymą, bet po poros savaičių tokio „nelegalaus“ darbo iš Meno reikalų valdybos atėjo raštas:

1954 m. kovo 1 d. Nr. 11/425

Panevėžio dramos teatras, drg. J. Miltiniui

Meno reikalų vyr. valdyba įpareigoja Jus eiti Panevėžio dramos teatro direktoriaus pareigas, kol naujai paskirtas direktorius Didžiariekis bus atleistas iš einamųjų pareigų – Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugijos.

l. e. Meno Reikalų Vyr. Valdybos
viršininko p. (E. Cirinskis)

Maža iki tol rusenusi viltis, kad Miltinis liks, kad jo niekas nebelies, užgeso. Mes buvom visiškai sutrikę. Gyventi ir dirbti be savo režisieriaus, be žmogaus, su kuriuo šitiek praeita, be kurio mes nebūtume tuo, kuo esame? Kas dabar bus? Mūsų teatras – be Miltinio? Tokio buvimo net palyginti nėra su kuo! Triko viskas: mūsų darbas, buitis, pagaliau – pati būtis, nes žlugo visos ateities perspektyvos. Atvirai šnekant, mes negalėjome suvokti ir Miltinio buvimo be mūsų...

Gerokai pasikankinus, atėjo išsigelbėjimo idėja. Bent mums atrodė, kad ją įgyvendinus, padėsime sau ir „išgelbėsim“ savo mokytoją. Štai kokį laišką mes parašėme 1954 metų kovo 12 dieną:

1954.III.12

Drg. Sniečkui

Šiomis dienomis gautas LTSR Kultūros Ministerijos įsakymas, kuriuo teatro vyr. režisierius drg. Miltinis yra atleidžiamas iš šių pareigų už netinkamą vadovavimą ir skiriamas Kino studijos dubliažo režisierium. Šis Kultūros Ministerijos sprendimas buvo padarytas teatro kolektyvui nieko nežinant ir kolektyvas pastatytas prieš jau įvykusį faktą.

Panevėžio Dramos Teatras buvo įkurtas 1940 met. Partija ir Vyriausybė sudaryti teatro kolektyvą pavedė drg. Miltiniui. Drg. Miltinis surinko iš darbo liaudies kilusių jaunuolių grupę ir per visus šiuos metus auklėjo juos tapti tarybinio teatro aktoriais. Žiauriais vokiečių okupacijos metais drg. Miltinis, rizikuodamas pats būti okupantų sunaikintas, išsaugojo šio kolektyvo žmones nuo okupantų kariuomenės ir auklėjo kolektyvą tokia dvasia, kad nė vienas kolektyvo narys nepabėgo su fašistais. Išlaisvinus Tarybų Lietuvą, visi iki vieno susirinko dirbti Tarybų Lietuvos teatro scenoje. Partija ir Vyriausybė užtikrino visas sąlygas teatrui dirbti ir klestėti. Teatro kolektyvas, vadovaujamas drg. Miltinio, metai iš metų augo ir kūrė aukštus meninio ir idėjinio lygio spektaklius. Šio teatro spektakliai: „Gyvenimas citadelėje“, „Rusų klausimas“, „Amerikos balsas“, „Pavogtoji laimė“, „Revizorius“, „Šakalai“ ir daug kitų buvo aukštai įvertinti tiek teatro žinovų, respublikinės spaudos, tiek ir sąjunginės spaudos žurnaluose „Ogoniok“ ir „Sovietskoje iskustvo“. Drg. Miltinis pasireiškė ne tik vertingų spektaklių sukūrimu, bet kaip gabus teatro pedagogas ir tarybinio aktoriaus asmenybės formuotojas. Daugelio geriausių tarybinių teatrų pavyzdžiu sukurti originalius teatro kolektyvus, kaip Stanislavskis – MChAT'o, Zavadskis – Mossovieto, Popovas – Tarybinės Armijos teatrus, taip drg. Miltinis kūrė originalų Panevėžio Dramos Teatro kolektyvą.

Partija ir Vyriausybė, įvertindama šį drg. Miltinio darbą, suteikė jam garbingą LTSR nusipelniusio artisto vardą ir apdovanojo „Garbės ženklo“ ordenu.

Šiuo metu teatras yra savo brendimo stadijoje ir todėl kolektyvui ypatingai skaudus šis LTSR Kultūros Ministerijos sprendimas atimti visiškai drg. Miltinį iš šio kolektyvo. Aišku, kad sėkmingas tolimesnis kolektyvo brendimas bus sužlugdytas.

Panevėžio Dramos Teatro meno personalo kolektyvas prašo Jus, drg. Sekretoriau, padėti išspręsti šį klausimą taip, kad drg. Miltinis liktų ir toliau mūsų teatre vyr. režisierium ir meniniu vadovu.

1954.III.12

Panevėžio Dramos Teatro
meno personalo kolektyvas

Deja, pirmasis Lietuvos TSR kompartijos sekretorius nepanoro patenkinti aktorių prašymo.

O jei jau prabilau tokia nemalonia ausiai ir akiai dokumentų kalba, beje, netaisyta, tai lyg ir privalau ją pratęsti. Štai dar vienas tų laikų dokumentas, netrukęs ateiti į mūsų teatrą:

1954 m. kovo 20 d. Nr. 522

Panevėžio dramos teatrui

Š. m. kovo 1 d. Vyr. Meno Reikalų Valdyba raštu Nr. 11/425 drg. Miltiniui J. buvo įpareigotas laikinai eiti teatro direktoriaus pareigas.

Papildomai pranešame, kad drg. Miltinis įpareigojamas laikinai eiti teatro direktoriaus ir vyr. režisieriaus pareigas.

Vyr. Meno Reikalų valdybos viršininkas
J. Dautartas

Kaip paaiškinti tokius „dokumentus“, nesuprantu iki dabar. Valdininkų neprofesionalumu? Nesuderintais tarp savęs veiksmais? Man rodos, kad tokio paaiškinimo per maža. Gal imti ir ištarti vertą šito niekingo popierizmo žodį – kvailumas.

Norėdamas skaitytoją įtikinti, kad Miltinis, 1954 metų vasario 16 dienos įsakymu atleistas iš mūsų teatro nuo vasario 15 dienos dirbo Panevėžyje iki balandžio 1 dienos, pridedu dar vieną dokumentą, kuris, beje, užvizuotas to paties Meno reikalų valdybos viršininko drg. J. Dautarto:

Meno Reikalų Vyr. Valdybai

Panevėžio teatro vyr. režisierius Miltinis Juozas režisieriaus pareigas ėjo ligi šiol, todėl prašome leisti jam apmokėti vyr. režisieriaus atlyginimą ligi 1.IV.54 m., kai naujai paskirtas vyr. režisierius Alekna Jonas ligi 1.IV.54 m. dirbo kaip aktorius.

Teatro direktorius
Už direktorių pasirašęs Zabarauskas

Nepaisant to, kad už teatro direktorių pasirašiusio Zabarausko raštas su prašymu išmokėti Miltiniui vyr. režisieriaus atlyginimą užvizuotas paties Meno reikalų valdybos viršininko, teatras gavo dar vieną raštą:

1954 m. balandžio 1 d. Nr. 11/543

Panevėžio dramos teatro direktoriui drg. Didžiariekiui Meno reikalų vyr. valdyba leidžia išmokėti drg. Miltiniui vyr. režisieriaus atlyginimą iki š. m. balandžio mėn. 1 d.

Meno Reikalų Vyr. Valdybos
Viršininko pavaduotojas (J. Lozoraitis)

Vykstant tokiam intensyviam susirašinėjimui, kam nepastebimai, o mums tebegyvenant nežinioje, atėjo lemtingoji balandžio pirmoji, o su ja – kad ir kaip atrodytų komiška – ir naujas direktorius drg. Didžiariekis. Mes negalėjom atsidžiaugti, kai mūsų mokytojas uždraudė naujajam teatro vadovui eiti į žiūrovų salę su ilgaauliais batais. Galimas daiktas, kad tas draudimas tebuvo užgautos Miltinio savimeilės išraiška, bet Didžiariekio absoliuti nekompetencija teatro reikaluose stebino mus kiekviename žingsnyje.

O padėtis teatre buvo tikrai keista. Nepaisant visų įsakymų ir pakeitimų, Miltinis atvažinėjo į teatrą ir toliau su mumis dirbo, visai nekreipdamas dėmesio, kad naujai valdžiai tai nepatinka.

Tų pačių 1954 metų birželį teatre buvo „įsteigta“ partinė organizacija, ir tuo būdu pagaliau ištaisytas didžiausias teatro idėjinis trūkumas. Kur matyta – iki tol tarp mūsų nebuvo nė vieno partijos nario! O dabar atsirado net trys – pats Didžiariekis, iš elevatoriaus mums atsiųstas partinis darbuotojas, pas mus užėmęs pastatyminės dalies vedėjo postą A. Garčenka ir naujas administratorius J. Jocius. Liepos mėnesį įvyko pirmasis susirinkimas, kuris „išrinko“ sekretorių – Garčenką. Mus, aktorius, režisieriaus net tam tikra prasme saugomus nuo ideologijos, sekretorius pradėjo įkalbinėti stoti į partiją – jos gretos privalėjo pildytis. Pirmasis iš artistų „pasiprašė“ į partiją J. Alekna, naujai paskirtas vyriausiuoju režisierium. Jam reikėjo turėti

„svorį“. Paskui – B. Babkauskas. Šitam talentingam žmogui jokio papildomo „svorio“ nereikėjo – jam užteko aktoriaus talento. Bet jis apie stojimą turėjo savo nuomonę: jei būsim partiniai, niekas iš šalies negalės mūsų šokdinti. Jei kas, imamės atsakomybę sau ir dar pasakom, kad šitaip ar anaip nutarė mūsų partinė organizacija. Tokia nuomone remdamiesi į partiją įstojo beveik visi stipriausi mūsų aktoriai. Jie net tikėjo galėsią susigrąžinti Miltinį. O aš vis dar išsisukinėjau – į partiją stoti delsiau iki 1961 m., jau grįžus Miltiniui į teatrą.

Pasirodė, kad Babkauskas bent jau iš dalies buvo teisus. Partinės organizacijos sprendimas neretai būdavo svaresnis už administracijos potvarkius. Kai jau didžiumą teatro partinėje organizacijoje sudarė stipriausios aktorių jėgos, daug kur buvo galima nebepaisyti primityvaus Didžiariekio teatro suvokimo ir „vadovavimo“. Turiu atlikti nemalonią pareigą pačiam sau – atvirai pasakyti, kad tas buvęs mokytojas, vėliau – partinis darbuotojas, apie teatro reikalus, kaip, beje, ir apie meną apskritai, neišmanė ničnieko. Taigi, kada mūsiškių teatro partinėje organizacijoje jau buvo dauguma, mes nebebijojome „primestinių“, o be to, sprendžiant grynai kūrybinius kolektyvo reikalus, lemiamą žodį tardavo autoritetingi žmonės.

Vėliau pagalvodavau, kas būtų buvę, jei iniciatyvos partinei organizacijai teatre kurti būtume ėmęsi mes patys. Dar tuo metu, kai Miltinis dar nebuvo atleistas? Ir suprantu, kad greičiausiai nieko iš to nebūtų išėję. „Negriaukit vidaus tvarkos ir disciplinos“, – būtume išgirdę tokius ar panašius savo vadovo žodžius.

Tais sunkiais mūsų teatrui metais repetavome Čechovo „Žuvėdrą“. Pradėjome darbą tada, kai Miltinis dar nebuvo atleistas, bet teatre jau tvyrojo slogi nuojauta – atsitiks kažkas negero. Jautėm, kad su Miltiniu norima susidoroti.

„Žuvėdroje“ vaidinau daktarą Dorną. Kūriau jį, galima sakyti, intuityviai, remdamasis Dorno ir Trepliovo dialogo mintimis. Žinojau, kad jos Miltiniui ypač artimos, kone tapačios su jo paties suvokimu. Mano herojus kalbėjo: „... Bet vaizduokite vien tai, kas svarbu ir amžina. Jūs žinote, aš praleidau

gyvenimą įdomiai ir skoningai, aš patenkintas, bet jeigu aš gaučiau pergyventi dvasios pakilimą, kokiame būna menininkai kūrybos metu, aš niekinčiau savo materialųjį apvalkalą ir viską, kas būdinga tam apvalkalui, ir skirsčiau į aukštybes, kuo toliau nuo žemės“.

Čechovo herojai – amžinai gyvi žmonės, svajojantys apie šviesą. Kurdamas jų santykius spektaklyje, Miltinis vengė sentimentalumo, ryškindamas veikėjų emocijų dinamiką.

Niną Zarečnają vaidino L. Liesytė. Trigoriną – B. Babkauskas. Trepliovą – A. Masiulis. Arkadiną – E. Šulgaitė. Visi šie aktoriai be jokių abejonių vaidino gerai. Deja, kritika jų atžvilgiu buvo negailestinga. Pavyzdžiui, jiems ir apskritai pjesės sprendimui buvo priešpastatomi Maskvos teatrų spektakliai.

Nesuprantu kodėl, bet vienintelis „teisingai“ sukurtas personažas, kritikų nuomone, buvo mano daktaras Dornas!

Spektaklio premjera įvyko 1954 metų kovo 21 dieną – pačiame Meno reikalų valdybos raštų siuntinėjimo įkarštyje, Miltiniui esant jau atleistam, bet tebedirbančiam. Recenzijos po premjeros, savaime aišku, buvo tik neigiamos.

Viską teko išklausyti, perskaityti, apmąstyti, ištylėti ir – neužmiršti. Antraip juk nekalbėčiau dabar apie tai.

Sunkiausia, žinoma, buvo Miltiniui, nes tikrai nemanau, kad jam, atskirtam nuo mūsų, tada būtų buvę lengviau negu mums be jo. 1957 metais, jau atleistas iš teatro, jis nelegaliai imasi statyti Ibseno „Hedą Gabler“, retai kur matomą pjesę. O Miltinis, dar būdamas Londone, galvojo, kad kada nors ją realizuos scenoje. Apskritai Ibsenas buvo vienas iš jo mėgiamiausių dramaturgų – šalia Sofoklio, Čechovo, Moljero, Šekspyro, Strindbergo...

Hedą vaidino E. Šulgaitė. Aš – Tesmaną. Man atrodo, kad mes po ilgų klaidžiojimų suradom tą santykį tarp nepavykusios santuokos siejamų vyro ir moters. Sakau „mes“, bet ieškoti daug ilgiau teko man, nes Miltinis vis buvo mano Tesmanu nepatenkintas. Ilgainiui visai pasimečiau. Kas gi tas Tesmanas? – klausiau ir klausiau savęs. Žinojau, kad profesorius, kurio veiklos kryptis absoliučiai nereikalinga nei žmonijai, nei jam pačiam... Žinojau, kad jis – pragmatikas, nes kas gi kitas į Hedos žodžius, ištartus prie lango „Ruduo... rugsėjo vidurys...“, atsakytų taip niekingai sausai: „Taip, taip, ruduo, ruduo“.

Žinojau, kad turiu nesuprasti Hedos poetinės prigimties, jos dvasios aristokratizmo. Žinojau, kad turiu būti dalis tos apsupties, kurios ji negali ištverti. Įsivaizdavau, kaip Tesmanas atrodo – barzdelė, akiniai. Ir – nežinojau nieko. Klausiu Miltinį. O jis man atsako: „Skaityk, ką parašė Ibsenas. Skaityt nemoki, ar ką? Ten viskas parašyta. Jei aš tau parodysiu, tu imsi sekti manimi, o nekursi savo“.

Skaičiau. Nė iš vietos.

Pagaliau viena kolegė patarė man perskaityti kažkurią Alberto Moravijos novelę. Kad ir kaip būtų keista, tas italų rašytojas man tiesiog raištį nuo akių nuėmė! Aš po truputį ėmiau suprasti, kaip Tesmanas turi elgtis. Kaip laikyti rankas, kokios gaidelės turi skambėti jo balse... Ir po gero mėnesio beviltiškų ieškojimų, užčiuopiau Tesmano esmę. Konkrečiau sakant, ne tiek Tesmano kaip personažo esmę, o apskritai tą visuotinumą, kuriuo remdamasis tas ar kitas autorius kuria savo herojų. Tik šią kūrybos tezę suvokus, perpratus ir perleidus per savo vidinį pasaulį, tavo herojus išeis gyvas, nepaisant to, kokioje aplinkoje jis veikia, nesvarbu, ar jis komedijinis, ar tragiškas.

Todėl man atrodo, kad kaip tik nuo Tesmano aš šitai suvokiau. Sakau – „nuo“, nes man atrodo po šito vaidmens supratau, kaip personažas gimsta dramaturgo kūrinyje, ir kaip jį atvesti į sceną – antrąjį gyvenimą. Žinoma, negaliu tvirtinti, kad viską supratau iš karto. Bet, suvokęs, kaip aš turėčiau prisiliesti prie Hedos, kaip laikyti galvą, kaip ir kada padaryti kaip tik tą, o ne kitokį judesį, aš pasijutau Tesmanu. Pasirodo, kad intonacija, mimika, judesys labai padeda suvokti ir sukurti veikėjo vidinę išraišką. Nenorėčiau pasakyti, kad viską supratau. Gal tik tariuosi supratęs, nes tolimesni mano darbai vėl patvirtino, kad aš toli gražu ne viską suvokiau. Gal tik supratau tai, kas liečia Tesmaną, tačiau jau šiokią tokią iš to patirtį įgijau.

Vietinis recenzentas po premjeros klausė, kodėl teatras apskritai pasirinko šią, o ne kurią nors kitą Ibseno pjesę. Recenzijos autoriui norėjosi tikėti, jog teatrą patraukė ne vien brandžios Ibseno dramos gilumas, veikėjų charakterių reljefiškumas, bet ir tos veikale iškeltos mintys, kurios aktualios ir mūsų

dienoms. Kuo pasireiškia aktualumas? Paties recenzento nuomone, tuo, kad dabar komunistinė ideologija kovoja su egoistine individualybe, ir žmogus mokosi būti laimingas savo, o ne kitų sąskaita.

Apie Tesmaną ten pat buvo pasakyta, kad „D. Banionis sugebėjo parodyti šio naivaus žmogaus vidinio pasaulio menkumą“. Tiesa, darydamas tai „su didžiuliu nuoširdumu“. Beveik po penkiolikos metų žurnale „Iskustvo“ N. Krymova rašė:

„Miltinis iš tikrųjų režisierius. Visų geriausių teatro spektaklių pagrindas yra ne kas kita, o režisūra tikra to žodžio prasme, didžiulis sudėtingas iš tiesų nūdienos menas, susidedantis iš galybės talentų ir žinojimų.

Gebėjimas išsirinkti pjesę, o paskui suteikti jai prasmę, leisti suskambėti taip aiškiai ir tiksliai, kad metai nenublukintų jos piešinio, o tik apšlifuotų jį; mokėjimas sumanyti spektaklį nuo pirmos ligi paskutinės sekundės, ir sumanyti ne efektingą formą, o nevaržomą jo tėkmę, į kurią gali įsilieti daugybė laisvų intakų; be to, sumąstyti regimą vaidinimo išraišką, ir ne bet kaip, o taip, kad nepritekliai virstų išradingumu, paprastumas – nenusakomu subtilumu, kad ir įdėtas didžiulis darbas, ir proto pastangos liktų visiškai nepastebimi, o atrodytų, jog viskas išėjo šiaip – lyg savaime... Visa tai tik kai kurie, toli gražu ne visi bruožai to meno, kuriuo traukte traukia Panevėžio teatras ir konkrečiai Ibseno pjesė jo scenoje.“

Mano Tesmaną ta pati N. Krymova apibūdino taip: „Donatas Banionis Tesmaną vaidina nuostabiai. Tokia meninė pagava tame griežtame ir tiksliame piešinyje, toks nei akimirksnį nepertrauktas susikaupimas, kad vien tik šitai, vien tik aktoriaus vaidybos stilius priverčia atkreipti į kuklųjį Tesmaną daug daugiau dėmesio, negu jam norėtum paskirti“.

Bet Natalja Krymova į mūsų teatrą atvyko dešimtmečiui praėjus po „Hedos Gabler“ premjeros... Tai ši teatrologė pakėlė ilgai Panevėžio teatrą dengusią neteisingų kaltinimų ir šmeižtų uždangą.

Tada pagaliau buvo įvertintas ir Miltinio darbas – Ibseno dramos „Heda Gabler“ pastatymas – taipogi. Stebiuosi, kad net tarp teatralų pasigirsta balsų, jog šį spektaklį pastatė ne Miltinis, o Blėdis. Taip, afišose tada buvo rašoma Blėdžio pavardė. Taip buvo todėl, kad Miltinis, atleistas iš teatro, oficia-

liai neturėjo teisės dirbti teatre, kad spektaklį nuo pirmos ligi paskutinės scenos, nuo pirmos ligi paskutinės darbo akimirkos statęs režisierius, darė tai tik todėl, kad jis negalėjo gyventi be teatrinės kūrybos. Todėl, kad jis buvo tikras menininkas.

Dar sykį kartoju, kaip ano darbo liudininkas: „Hedą Gabler“ pastatė Juozas Miltinis.

Be jokio atlyginimo, jei, žinoma, atlyginimu nelaikysime pavėluotai atėjusio pripažinimo ir įvertinimo.

Jau esu minėjęs, kad kažkada, vaikystėje, taip norėjau vaidinti kine, kad net planą, kaip patekti į Ameriką, buvau sugalvojęs. Ir štai mane filmuoja. Režisierius Vytautas Žalakevičius 1957 metais stato lietuvišką kino juostą pagal Vytauto Sirijos Giros romaną „Adomas nori būti žmogumi“. Pirmiausiai pakvietęs Miltinį, Žalakevičius nusprendžia dirbti ir su jo mokiniais. Taip į filmavimą patekome ir mes – V. Blėdis, B. Babkauskas, A. Masiulis ir aš. Dar filme vaidino puiki aktorė Dana Rutkutė. Suprantu, kodėl Vytautas Žalakevičius pasikvietė Miltinį, nors jokiu būdu negalėčiau pavadinti jų bendravimo draugyste – abu per daug skirtingos asmenybės. Tačiau Miltinis, kaip visada, buvo neišsenkamas idėjų šaltinis. Jo mąstysena buvo laisva, be jokių štampų. Štai kas patraukė Žalakevičių: vaidyba nevaidinant. Ir tas neišsenkantis įdomių, dažnai labai vertingų idėjų srautas – tik imk ir plėtok.

Aš kine – visiškas naujokas. Ir dar man svetimas avantiūristo Dausos vaidmuo, kurį man paskyrė režisierius. Aš nežinojau, kaip tokį personažą sukurti. Gal net žodis „sukurti“ kine ne visai tinka – tai teatre vyksta vaidmens kūrimo procesas, o čia to proceso nėra. Yra kamera, prieš kurią jautiesi bejėgis. Dar daugiau – operatorius A. Mockus man filmuojantis atrodė tikras siaubas.

Tuo metu buvo madingi vadinami „gražūs kadrai“. Gražūs – fotografine, deja, ne vaidybine prasme. Operatorius reikalavo išlaikyti kadro kompoziciją, „neišsikišti“ nei per daug, nei per mažai. Net norint galvą pasukti į kurią nors pusę, reikėjo tai daryti su tam tikru „išlaikymu“.

Aš norėjau savo vaidmenį atlikti gerai. Aš labai stengiausi. Aš tiesiog pataikavau kamerai!..

Deja, filmą pamačius ekrane, pirmoji mintis, kuri atėjo į galvą, buvo – kinui aš netinku! Nemoku pakankamai greitai persikūnyti. Negaliu per pusę minutės ištarti keletos replikų, prieiti, padėti ranką, apsisukti – negaliu ir tiek! Vien išgirdus žodį „motoras“, dingdavo visas susikaupimas, likdavo tik baimė, kaip „neiškristi“ iš kadro.

Beje, filmas buvo sukamas Jaltoje – Lietuvoje tada dar nebuvo filmavimo paviljonų. Kryme ligi tol nebuvau buvęs – labai patiko Juodoji jūra, kalnai, malonu buvo dirbti su aktore Dana Rutkute. Bet, nepaisant gerų akimirkų, bendra išvada po filmavimo buvo ta, kurią ką tik paminėjau – kinui netinku.

Bet, matyt, ne ką tesugadinau, nes filmas „Adomas nori būti žmogumi“ kino festivaliuose gavo ne vieną apdovanojimą.

Tokia buvo pirmoji kinematografinė patirtis. Beje, kai kurie enciklopedinio pobūdžio leidiniai tebetiražuoja klaidą, kad aš 1947 metais vaidinau filme „Marytė“. Tikrai nevaidinau.

1958 metais Miltinis gavo Arturo Milerio pjesę „Komivojažieriaus mirtis“. Kažkas – berods iš maskviškių teatralų – neoficialiai Miltiniui tą kūrinį lyg ir pasiūlė statyti. Tekstas buvo rusiškas. Miltinis rusiškai skaityti nemėgo – gal jam tiesiog buvo sunku. „Donatai, perskaityk ir man papasakok“, – paprašė Miltinis, paduodamas man pjesę. Aš skaičiau visą naktį, negalėdamas atsitraukti. Nemoku pasakyti, kokį įspūdį man padarė to kūrinio emocionalumas, psichologizmas, veiksmingumas. Ir forma, kuri man buvo visiškai netikėta.

Kūrinys tiesiog pribloškė. Rytą papasakojau turinį ir įspūdžius Miltiniui. Mačiau, kad patiko ir jam. Netrukus jis gavo anglišką pjesės originalą, išstudijavo jį pats, tekstas buvo išverstas, ir mes pradėjom repetuoti.

Milerio kūrinyje slypi visą gyvenimą žmogų lydinti sėkmės ir nesėkmės formulė. Toje toli gražu ne buitinėje pjesėje pinasi sapnai, svajonės, pasąmonė, beprotystė. Man Miltinis davė Vilio Lomeno vaidmenį. Nustebau ir apsidžiaugiau. Džiaugsmas išnyko po pirmųjų repeticijų. Nuostaba – liko. Pasirodo, kad Miltinis, perskaitęs pjesę, rado joje visiškai ką kita, negu aš... Jis įžvelgė kūrinyje daug daugiau gilumo, tragizmo, net – įdomumo. Matyt,

todėl, žengiant pačius pirmuosius personažo žingsnius, režisierius tekartojo: „ne, ne, ne...“

Dabar suprantu, kokia teisi buvo N. Krymova, apibūdindama Miltinį – režisierių! Mes visi, kruopščiausiai kurdami ir šlifuodami savo mizanscenas, buvome tie laisvieji intakai, kurių tikslas – įsilieti į bendrą galingą psichologinį srautą, nuo pat pirmos ligi paskutinės spektaklio akimirkos režisieriaus apgalvotą ir regimą. Miltinis mums aiškino, kad šios pjesės pagrindas yra biblinė tėvų ir vaikų santykių tema. Nėra ko slėpti – žmogiškąją prigimtį mūsų mokytojas buvo išsianalizavęs ligi menkiausių smulkmenų.

Man rodos, kad mano Vilis Lomenas iš pradžių Miltinį apvylė. Aš daug ką dariau buitiškai, be jokio filosofinio apibendrinimo. Bet vaidinant bene dešimtą spektaklį, man pasirodė, kad savo personažą pagaliau supratau. Tada atėjo ir supratimas, kaip vaidinti: turiu praplėsti savo patyrimo ribas.

Man „Komivojažieriaus mirtis“ – pats sunkiausias, bet kartu ir vienas iš pačių brangiausių spektaklių. Scenoje gyvenęs Lomeno gyvenimu, po spektaklio aš ilgai negalėdavau atsitokėti, pasijusti tuo, kuo esu iš tikrųjų. Pasąmonę veikė ir M. Bulakos scenografija – abstrakti mažo namelio užuomina, žaluma...

O afiša kaip ir „Hedos Gabler“ istorijoje, skelbė: spektaklio režisierius – Vaclovas Blėdis. Prašom dar sykį manimi patikėti: išvarytas iš savo paties sukurto teatro, negaudamas už darbą jokio atlyginimo, A. Milerio „Komivojažieriaus mirtį“ pastatė Juozas Miltinis.

Vėliau aš mačiau pagal tą pjesę pastatytą filmą, kuriame Lomeną vaidino Dastinas Hofmanas. Filmas pasirodė esąs silpnesnis už mūsų teatro spektaklį.

Po keletos metų teko Vilniuje susitikti su pjesės autoriumi. Mane pristatė Mileriui kaip artistą, Vilio Lomeno vaidmens atlikėją. Mileris, būdamas tikras amerikietis, pasakė man komplimentą: rašydamas pjesę jis savo herojų įsivaizdavo lygiai tokį.

Aš paklausiau Milerį, kas jį inspiravo parašyti tą veikalą? Jis paaiškino: „Niujorke tarp dangoraižių kartą pamačiau mažą namelį. Ėmiau galvoti –

kas jame galėtų gyventi? Kaip jis tokioje apsuptyje išsilaikė, koks jo gyventojų likimas...“

Nustebau išgirdęs, kad toks paprastas gali būti tikro meno kūrinio gimimas.

Pjesę vaidinome ligi to laiko, kai Mileris pasmerkė tarybinę karinę invaziją Čekoslovakijoje. Tada teatras gavo nurodymą patylom ją išimti iš repertuaro.

MES BE MILTINIO

Jungtinėse Amerikos valstijose gyvena žmogus, kurį žino visas kino pasaulis. Ne, jis nėra Holivudo „žvaigždė“, nei milijardus surenkančių kino „topų“ prodiuseris. Jis – Amerikos avangardinio kino pradininkas Džonas Mykas, o iš tikrųjų lietuvis, buvęs biržietis, Jonas Mekas.

Tas pats Jonas Mekas, kuris vokiečių okupacijos metais vadovavo Biržų gimnazijos dramos būreliui ir paprašė Miltinį atsiųsti jam į pagalbą žmogų, gebantį režisuoti. Nežinau kodėl, bet Miltinis į Biržus išsiuntė Alekną. Gal režisierius, gerai pažindamas žmogaus prigimtį, įžvelgė mūsų kolegos gabumus ne tik vaidinti, bet ir režisuoti. Šiaip ar taip – Miltinis neapsiriko. Pirmuosius žingsnius režisūros bare Alekna žengė tais karo metais Biržuose.

Vėliau, vos praėjus frontui, ir į Panevėžį grįžus daugumai teatro aktorių, buvo prisiminta, kad mūsų kolega turi šiokią tokią patirtį statant spektaklius, ir Alekna paskirtas teatro režisieriumi. Tiesa, neilgam – po keliolikos dienų grįžęs Miltinis sugrąžino Alekną aktoriauti, o pats vėl stojo į teatro vadovo ir režisieriaus postą.

Kaip jau esu minėjęs, mane Miltinis aplenkė viena diena – aš tada grįžau spalio 14 dieną.

O Miltinio grįžimą išpranašavo „dvasia“. Nežinau kieno, nes dar nebuvau grįžęs, kai aktoriai vieną vakarą susirinko spiritizmo seansui ir laikydami pirštus ant lėkštelės, „atėjusią dvasią“ paklausė, kada grįš Miltinis. Norit tikėkit, norit – ne, bet lėkštelė nurodė tikslią datą. Buvo 1944 metai.

Ir štai – praėjus dešimtmečiui Alekna vėl tampa Panevėžio dramos teatro vyriausiuoju režisieriumi. Tiesą sakant, tas paskyrimas nustebino ne tik mus – daug kam atrodė, kad teatro meno vadovu labiau tiktų būti Blėdis. Kūrybinėje biografijoje jis jau turėjo keletą pastatytų spektaklių, buvo geras organizatorius, be to, būdamas artimas Miltinio bičiulis, buvo daug ko išmokęs ir perėmęs iš jo nemažą patyrimo dalį. Niekas iš mūsų negalėjo pasigirti artimai draugavęs su Miltiniu, o Blėdis iš tikrųjų buvo jo dešinioji ranka. Ir Miltinis, jei kas, nevengdavo Blėdžio pagalbos, sakydamas: „Siunčiam Blėdį, jis viską suorganizuos ir padarys taip, kaip reikia“.

Bet ministerija, matyt, Miltinio pasekėjo ir nenorėjo – valdininkų tikslas buvo visiškai pakeisti teatro meninę struktūrą. Todėl Blėdis jiems ir netiko. Vadinasi, mūsų vyr. režisierius bus Alekna. Daugiau kandidatų, galinčių režisuoti, tada nebuvo matyti. Dabar, tikriausiai, niekas dėl to galvos per daug nesuktų – kviestųsi režisierius „iš šalies“ ir baigta. Tais laikais buvo manoma, kad vyr. režisierius kuria savo teatrą, kad jis su savo aktoriais turi bendrą kryptį ir tendencijas.

1955 metų lapkritį teatras šventė savo penkiolikmetį. Iš Vilniaus atvyko daug svečių, valdininkų. Apie sėkmingą kūrybinį kelią kalbėjo dar kojų teatre nespėjęs sušilti Didžiariekis, už „nepaliaujamą rūpestį“ dėkodamas tarybinei vyriausybei ir komunistų partijai. Nepamiršo pažymėti, kad mūsų teatrui kūrybiškai augti sudarytos kuo palankiausios sąlygos.

Pakviesti buvo visi, kas nors kuo prisidėjo prie teatro veiklos. Nebuvo pakviestas tik Miltinis.

O naujasis vyr. režisierius Alekna, vykdydamas ministerijos nurodymą, kad teatro repertuare būtina turėti vieną iš Gorkio pjesių, pasirenka statyti „Paskutiniuosius“. Man pasiūlė Jakovo vaidmenį. Vos pradėjus pjesę repetuoti, supratau, kad norint statyti Gorkį, reikia mąstyti žymiai giliau, nei tą sugebėjo Alekna... Juolab kad aš buvau matęs šio veikalo pastatymą Maskvos

MChAT'e, kur vaidyba, režisūra, minties gilumas, pagaliau, žmogiškosios prigimties supratimas sudarė tokią neišardomą visumą, kad pajutus ją, Aleknos režisūra atrodė pjesės iliustracija. Aš neteigiu, kad spektaklis buvo blogas. Šiaip ar taip, mes gyvenome Lietuvoje, ir į kai kuriuos gyvenimo bei aplinkos reiškinius žiūrėjome kitomis akimis. Bet ir kitaip pjesę pateikiant, buvo galima tai padaryti geriau. Žinoma – trūko dirbant Miltinio, jo intelekto, jo asmenybės. Manau, kad šis žmogus tegalėjo surasti formą, padedančią ligi pat esmės atskleisti kūrinio turinį taip, kad jis pasiektų žiūrovą ir turėtų jam kuo didesnį poveikį. Kai turinys lieka paviršutiniškai papasakota istorija, jis visiškai praranda savo esmę, slypinčią gilesniuose kūrinio sluoksniuose. Suprantu, kad Aleknai trūko ne tik patyrimo. Turėdamas Dievo duotą talentą, jis jo „nemaitino“, „neaugino“. Neapgaubė intelektualinėmis vertybėmis. Ir tik turėdamas savo dabartinę patirtį, drįstu apie tai kalbėti.

Savotiškai mes vertėmės be Miltinio. Spektaklius, beje, statė ne vien vyr. režisierius. Statė ir Blėdis, ir Karka, ir aš. Bet kalbant atvirai, nė vienas iš mūsų, įskaitant ir Alekną, pats vienas to padaryti negalėjo. Kai spektaklį statyti imdavosi Blėdis, jam padėdavo Karka. Stato Alekna – į pagalbą ateinu aš. Statau aš – ir man kuris nors padeda. Toks darbo metodas nė vienam nedavė teisės savintis spektaklio autorystės. Todėl tų metų teatro afišos, kuriose buvo rašoma vieno ar kito aktoriaus pavardė, su nuoroda, kad jis režisavo spektaklį, buvo tik pusiau teisingos. Pridursiu, kad tas, kuris veikalą statydavo, ir tas, kuris jam padėdavo, ir aktoriai, kurie pastatyme dalyvaudavo – buvo absoliučiai lygūs. „Lygesnių“, anot Orvelo, čia nebuvo. Tokia „kūrybinės tvarkos“ padėtis galiojo per visą laiką, kol teatre oficialiai nebuvo Miltinio. Nebuvo, teisybę pasakius, ir didesnių kūrybinių pergalių.

1955 metų kovo 6 dieną įvyko Juozo Grušo pjesės „Dūmai“ premjera. Publika rinkosi į teatrą žiūrėti Vaclovo Blėdžio ir Gedimino Karkos pastatyto veikalo...

Iš tikrųjų „Dūmus“ pastatė Miltinis. Eilinį kartą – be teisės, be atlyginimo. Dar daugiau – vedinas labai taurių paskatų.

Kažkokiu būdu Miltinis sužinojo, kad Grušui gresia valdžios susidorojimas.

Tai buvo laikas, kada rašytojui užteko tylėti, kad jis būtų apšauktas tarybų valdžios priešu. O Grušas tylėjo bene dešimtmetį – nuo tada, kai vokiečių okupacijos metais parašė puikią pjesę „Tėvas“, sėkmingai rodytą Kauno ir Šiaulių teatruose. Jau vien tas faktas galėjo sukelti atitinkamų institucijų įtarimą. Jei neklystu, viename laikrašty buvo atspausdintas straipsnis, smerkiantis rašytojus, „bėgančius nuo tarybinės tikrovės“, vengiančius ją kūrybiškai vaizduoti – vadinasi, ir jos nepriimančius. O tai jau buvo rimtas kaltinimas.

Miltinis nutarė bičiuliui padėti. Ir mums pasakė, kad reikia pastatyti Grušo pjesę, nes tuo savo tylėjimu jis galįs net prisišaukti Sibirą... Miltinio įtikintas, dramaturgas ir parašė „Dūmus“. Teatre sklido kalbos, kad pagrindinis pjesės veikėjas, pavadintas Būtėnu, netolimoje praeityje buvęs žinomas žmogus, ir esąs pats dramaturgas. Galimas dalykas, kad Grušas pjesės herojui ir leido parodyti, kaip jam pačiam sunku susivokti staiga pasikeitusiame gyvenime ir pralaužti neveiklumo bei tylėjimo sieną. Būtėną vaidino B. Babkauskas, o aš – Didžioką – jau susipratusį naujos tvarkos atstovą. Mano kuriamas personažas turėjo – švelniai tariant – padėti Babkausko vaidinamam Būtėnui laimėti vidinę kovą su savimi naujos epochos naudai.

Žiūrėti pjesės atvažiavo komisija iš Vilniaus. Režisieriui Grybauskui pastatymas nepatiko – jis išvis mūsų teatro nemėgo. Lozoraitis išpeikė viską – spektaklį, aktorius, pjesę ir patį jos autorių. Babkausko Būtėnas, jo nuomone, buvo ne toks, kokio reikėtų, ir mano Didžiokas ne toks, ir viskas ne taip. Baigdamas jis pasakė: „Apskritai draugui Grušui trūksta to, ko trūksta ir Būtėnui. Jis stokoja gyvenimo pažinimo“.

Šiaip ar taip Grušas, kaip dramaturgas, „reabilitavosi“. Ir tai įvyko Miltinio dėka. Aš laikyčiau tai kone žygdarbiu – juk Miltinis, kartoju, iš teatro buvo išmestas, ir pjesę statė „nelegaliai“. Turiu pasakyti, kad Grušas vėliau už tai Miltiniui tam tikra prasme „atsidėkojo“: mūsų teatre buvo pastatytos jo pjesės „Adomo Brunzos paslaptis“, „Pijus nebuvo protingas“ ir „Pražūtingas apsvaigimas“ – ši pjesė daugiau žinoma pavadinimu „Meilė, džiazas ir velnias“. Aš prisimenu Juozą Grušą kaip nuostabų, labai dorą žmogų, jau nekalbant apie jo galingą literatūrinį talentą. Jis dažnai sakydavo: „Kai žmogus mene praras gėdą, padorumą ir moralės pojūtį, tada žmonija sužlugs galuti-

nai“. Nenoriu būti nelaimės pranašu, ko – šventai tikiu – nenorėjo ir Grušas, bet argi jau nesipildo pirmoji teiginio pusė?

Pjesė „Meilė, džiazas ir velnias“ pasakoja apie tėvų ir vaikų santykius – tokius santykius, kai tėvai, ir savo pavyzdžiu, ir auklėjimu stengiasi išauginti sąžiningą, doros principais besiremiantį sūnų, bet jų pastangos lieka visiškai bevaisės. Pati „džiazo“ sąvoka pjesėje įkūnija moralinę tuštumą, aklą paklusnumą madai, sielos sumaištį, visko neigimą. Šią sąvoką dramaturgas traktuoja kaip reiškinį, kuris bukina mąstymą, atimdamas žmogaus sugebėjimą skirti gerą nuo blogo. Jam pasidavęs jaunimas nebegali suvokti nieko daugiau, išskyrus laukinį, melodiją užmušusį, ritmą.

Manau, kad Grušas per daug nesigilino į džiazo prigimtį, o pateikdamas jį, kaip asmenybės naikinimo ir niveliavimo „įrankį“, tiesiog apibendrino „muzikinės“ ritminės tuštybės visumą. O gal tai buvo metaforiška įžvalga į dabartį ir dar toliau...

Dramaturgas, beje, yra nelinksmai prisipažinęs, jog parašyti pjesę inspiravęs jo paties sūnaus gyvenimo būdas. O jei jau pasakojimas palietė sūnų temą, tai ta proga pasakysiu, kad mano sūnus Raimundas 1992 metais šią Grušo pjesę ekranizavo ir filmą pavadino „Džiazas“.

Grįžtu į 1956 metų lapkritį. Lapkričio 18 dieną mūsų teatre įvyko B. Nušičiaus pjesės „Dr.“ – „Filosofijos daktaras“ – premjera. Pjesę statė Alekna, paklusęs ministerijos siūlymui. Vyresnybė siūlė ne tik pjesę, bet ir nurodė jos statytojus – Alekną ir mane. Alekną, kaip pagrindinį statytoją, o mane – kaip pagalbininką. Ligi šiol nesuvokiu, kaip jie matė mūsų darbo pasidalijimą: iš pradžių, beje, to visiškai nesupratau ir aš. Šiaip ar taip – ėmėmės „Dr.“ įkūnijimo scenoje. Dirbom keistai, bet, kaip vėliau kalbėjo aktoriai, – įdomiai. Alekna turėjo įgimtą humoro jausmą. Tokio išviršiniai spalvingo, net ekstravagantiško, neretai ir kiek per daug „persūdyto“ humoro. Pirmiausia sceną „nupiešia“ Alekna. Tada imuosi tų „sūrių“ ar net „persūdytų“ scenų aš – ir tarsi uždedu joms psichologinio – gilesnio – humoro antspaudą. Man regis, kad mūsų atsitiktinis metodas pasiteisino, ir spektaklis pavyko. Gražiai jame pasirodė aktoriai Babkauskas, Kosmauskas, Hokušaitė, Zdanavičiūtė ir Onutė Konkulevičiūtė – tada jau mano žmona Banionienė.

Žiūrovams spektaklis patiko, o Miltinį užgavo. Tikriausiai galima tą įsižeidimą žmogiškai suprasti: mokiniai be mokytojo pagalbos ir patarimo patys pastatė pjesę, kurią palankiai sutiko publika. Beje, grįžęs į teatrą, mūsų mokytojas spektaklį kone išsyk išėmė iš repertuaro.

Tai buvo labai „miltiniškas“ poelgis. Prisimenu ir tokį: bene trečiais mūsų teatro gyvavimo metais, vaidinant P. Vaičiūno „Nuodėmingą angelą“, vienas kitas artistas išreiškė gal ne visai palankią nuomonę apie Blėdžio kuriamą personažą. Vaidmuo buvo komiškas, Blėdis jį tarsi „nulipdė“ – kaip ryškiai stilizuotą skulptūrinę figūrą. Tai buvo jo stilius, kuris galėjo kam patikti, o kam ir ne. Miltinis į tas nuomones sureagavo, švelniai tariant, savotiškai. „Šiandien spektaklį vaidinsim šitaip, – pradėjo jis ir tęsė: – tu – vietoj Blėdžio, jis – vietoj tavęs, tas – vietoj ano, o Blėdis šiandien išvis nevaidins“. Nesunku įsivaizduoti, kas išėjo iš spektaklio... Bet mums buvo leista aiškiai suprasti: „Be manęs jūs niekas“. Po spektaklio jis mūsų paklausė: „Norit dirbti savaip, manęs neklausydami?“

O tada, 1956-ųjų ir 1957-ųjų sezonais, B. Nušičiaus „Dr.“ mes dar sėkmingai vaidinome.

Bet įpusėjus antram sezonui, teatre įvyko Meno tarybos posėdis. Kaip visada jame buvo svečių iš sostinės: Vilniaus rusų dramos teatro režisierius J. Baturinas ir akademinio teatro aktorius A. Kernagis. Aš tame posėdyje nedalyvavau, atgarsius tada girdėjau, o dabar, po šitiek metų, skaitau to posėdžio protokolą...

Draugas Baturinas kalbėjo maždaug taip: „Dr.“ jūs labai įdomiai išsprendėte ir suvaidinote. Čia tenka pasakyti ir apie dailininko sėkmingą darbą. [...] Pamatęs abu spektaklius *(čia turima galvoje ir K. Binkio „Atžalynas“ – D. B.)* jūsų teatre, aš pajutau, kad jūs suprantate, kas yra scenos veiksmas. Tai gyvenimas, tikras gyvenimas. Vidinė pilnatvė, nuoširdumas, – kas taip stipriai veikia žiūrovą. Juk Stanislavskis visada mokė stebėti ir suprasti gyvenimą, o ypač vidinį žmogaus gyvenimą, pačias smulkiausias vidinio gyvenimo daleles. O taip dažnai tenka matyti scenoje aktorių, visiškai tolimą tokiam suvokimui. [...] Todėl reikia tobulinti jausmą. Atrodo, kad šis tobulinimas jums seniai pažįstamas, nes jūs dirbate jausmingai.“

Nepagailėjo spektakliui pagyrų ir A. Kernagis: „Tai esąs labai vieningas spektaklis, labai saikingas ir skoningas. Autorius pateikė nemaža medžiagos, kuri galėjo pastūmėti aktorius šaržuoti, tačiau kolektyvas šito išvengė. Visur buvo tikri žmonės, nors ir labai komiški. Ypatingai geras spektaklio ritmas. Labai ryškiai augantis ir laipsniškai kylantis į kulminaciją. Gerai prieš kiekvieną veiksmą įvesta muzika, kuri tarsi vizitinė spektaklio kortelė iškart paruošia žiūrovą žaismingai nuotaikai. Labai gražiai išspręsti kostiumai, baldai, net grimas. Apie kiekvieną aktorių atskirai kalbėti neverta, nes tai – ansamblis, nesvarbu, ar vaidmuo didelis, ar mažas, visa ligi pat pabaigos daroma nuostabiai. Tai didžiulė kolektyvo sėkmė.“ Kernagis pasiūlė, kad Lietuvos teatro darbuotojų sąjunga sudarytų sąlygas pamatyti abu spektaklius – „Dr.“ ir Binkio „Atžalyną“ – Vilniaus teatro aktoriams.

V. Blėdis, kuris tuo metu buvo mūsų teatro vyr. režisierius*, buvo nustebintas, bet senų nuoskaudų neslėpė: „Mus labai nustebino toks švelnus, geranoriškas ir labai simpatingas mūsų svečių tonas, vertinant mūsų spektaklį. Mes pripratę prie kitokių pastabų. Anksčiau mums nustatydavo, kad galima tik taip, o ne kitaip. Šiandien meno pasauliui keliama daugybė naujų problemų, parodomi nauji keliai, įvairiausi ieškojimai, sprendimai. Kažkodėl bendrą kalbą randa dailininkai, literatai, muzikantai, o teatralai tik smerkia vienas kitą, nepripažįsta vienas kito, niekina vienas kitą. Tenka pripažinti, kad mes, teatralai, nerandame bendros kalbos, todėl nenuostabu, kad mums nelengva patikėti mūsų svečių nuoširdumu, kai jie mus įtartinai švelniai „taršo“. Man rodos, kad grįžę namo, jie kalbės kitaip. Man atrodo, kad sulauksime „sustiprintos komisijos“, kuri nuspręs kitaip. [...] Draugai, mes patys visada ieškom, ir ne tik statydami naują spektaklį, bet ir kiekvieną kartą vaidindami. [...] Būtina, kad kiekvienas teatras turėtų savo veidą, kuriam sukurti tereikia režisieriaus darbo“.

* Lietuvos kultūros ministerijos 1956 m. rugpjūčio 15 d. įsakymas.

§ 1. Drg. J. Alekną, Panevėžio dramos teatro vyr. režisierių pervesti nuo š. m. rugsėjo 15 d. į Panevėžio dramos teatro režisieriaus pareigas, jam pačiam prašant.

§ 2. Drg. Blėdį, Panevėžio dramos teatro režisierių nuo š. m. rugsėjo 15 d. skiriu Panevėžio dramos teatro vyr. režisieriumi.

Kultūros ministras J. Banaitis

Blėdžio nuogąstavimai dėl „sustiprintos komisijos“ spektakliui „Dr.“ aptarti nepasitvirtino. Užteko, matyt, vieno aptarimo.

J. Germano „Daktarą Kaliužną“ 1956 metais statė Blėdis. Aš vaidinau Parchomenką. Tai tragedinis vaidmuo. Beveik apakęs žmogus susitinka su gydytoju, kuris galbūt jam padės... Jis stengiasi pralinksminti pats save, bet iš tikrųjų yra taip sutrikęs, kad visas dreba iš jaudulio ir nežinios. Ta scena man pavyko. Aš pats „užsikabinau“ už savo herojaus likimo – turiu pasakyti, kad visiškai pats. Džiaugiausi, kad žiūrovas patikėjo mano vaidmeniu.

1957 m. mano gyvenime įvyko dar vienas reikšmingas įvykis. Gegužės 13 d. gimė sūnus Raimundas. Išvežiau žmoną į ligoninę, atėjo keli draugai iš teatro. Laukėme. Pagaliau vakare sužinojome, kad gimė sūnus. Žinojome, kad tą naktį turėtų būti mėnulio užtemimas. Išėjome į lauką. Buvo giedra. Ryškiai matėme, kaip temsta mėnulis. Tai man buvo tarsi kažkoks ženklas. O 1958-aisiais pastačiau J. Švarco „Paprastą stebuklą“. Šį kartą be pagalbininko – vienas pats. Pjesės alegoriją supratau, o perteikti savo supratimo aktoriams – nesugebėjau. O gal jie „neužsikrėtė“ tuo neapčiuopiamu Švarco humoru, kurį taip subtiliai panaudojo savo nuostabiame filme M. Zacharovas... Ne, vis dėlto turiu prisipažinti – man trūko patirties. O gal ir draugo pagalbos, to „sudėtinio dvigubo“ supratimo, kas tikrai padėjo statant „Dr.“ su Alekna.

Vos jaučiamas „atšilimas“, prasidėjęs po Stalino mirties, palietė ir mūsų Kultūros ministeriją. Ministro kėdę palikusį J. Smilgevičių pakeitė Juozas Banaitis, mano nuomone, tas pakeitimas buvo labai teigiamas reiškinys. Banaitis, kaip meno žmogus, be abejonės suprato, kad Miltinio atleidimas – tai didelė žala Lietuvos teatro menui. Šis tarybinis ministras, kurio niekas nepavadintų dogmatiku, žinojo, ką režisieriui reiškė teatras, kurį jis pats sukūrė ir neišdavė – net nepabandęs ieškotis darbo kitoje kūrybinėje terpėje.

O partiniams funkcionieriams nebuvo paslaptis, kad kartkartėmis mūsų teatro scenoje pasirodo spektakliai, kuriuos, nors ir „pridengtus“ kito režisieriaus vardu, iš tikrųjų stato Miltinis. Ir ateina laikas, kada su faktais, nori nenori, o tenka pradėti skaitytis. Tuo labiau, kad nutarė nebesitaikstyti su esa-

ma padėtimi aktoriai, atsirado ir daugiau juos palaikančių žmonių, kinotyrininko ir rašytojo Laimono Tapino pavadintų „Miltinio gelbėjimo armija“. Buvo kreiptasi į kultūros ministrą Banaitį, prašant grąžinti režisierių į teatrą. Ministras apeliavo į teatro kolektyvą ir partinę organizaciją, kurios nariu tada aš dar nebuvau.

Nežinau, ar tai likimas, ar atsitiktinumas, bet atleidžiamas ir skiriamas Miltinis vis atgaline data:

„Įsakymas Nr. 2/177

Vilnius 1959 m. balandžio 3 d.

1. Paskirti nuo 1959 m. balandžio 1 d. drg. Miltinį Juozą, Juozo s., Panevėžio dramos teatro vyr. režisierium, su mėnesiniu atlyginimu 2000 rublių.“

Kitais dviem įsakymo punktais buvo pakeistos Blėdžio ir Aleknos pareigybės. Blėdis tapo režisieriumi statytoju, o Alekna – aktoriumi.

ATVERTOS TEATRO IR DURYS IR „LAUKE, UŽ DURŲ“

Pagaliau Miltinis grįžo į teatrą. Tik nebegaliu tvirtinti, kad grįžo į „savo teatrą“. Taip, mes labai laukėm to grįžimo, taip, mums visą tą laiką trūko Miltinio intelekto, bet dabar mes jau buvom savarankiškesni, atpratę nuo savo mokytojo kategoriškumo, kuris anksčiau mums ir padėjo, ir šiek tiek varžė. „Tėvo“ vaidmuo, kurį mūsų atžvilgiu prieš atleidimą iš teatro turėjo Miltinis, iš mūsų gyvenimo jau buvo „iškupiūruotas“.

Šiaip ar taip tada, 1959 metais, mums prieš akis buvo dar dvidešimt metų bendro buvimo: darbo, sėkmių ir nepasisekimų metų.

Grįžęs į teatrą, Miltinis ėmėsi statyti šmaikščią E. Labišo komediją „Šiaudinė skrybėlaitė“. Man šios prancūziškai grakščios pjesės medžiaga buvo pažįstama seniai iš prieškarį matyto filmo „Florentietiška skrybėlaitė“.

Taigi ėmėm repetuoti. Fadinarą vaidino A. Masiulis. Stačiai nuostabus buvo Alekna – jis vaidino Vezinė. Įdomiai dirbo Babkauskas, sukūręs Nonankuro vaidmenį. Mes visi tiesiog maudėmės tame grakštaus prancūziško humoro sraute. Sakau „sraute“ beveik tiesiogine šio žodžio prasme, nes buvau į pjesę tikrai kaip į vandenį įmestas! „Įmetė“ mane taip: per vieną repeticiją Miltiniui pasirodė, kad Vitkaus kuriamas Bopertiui personažas išeina lyg

ir „per kietas“, neperduoda jo humoro. Pagal Miltinio įvestą tvarką repeticijų metu salėje turėdavo būti visi aktoriai – tie, kurie repetuoja, ir tie, kurie vaidmenų neturi. Taigi žiūriu sau, kaip vaidina Vitkus, ir staiga girdžiu režisieriaus balsą: „Donatai, pabandyk tu“. Ką padarysi, teko „nerti“. O „įnėręs“ pasijutau tikrai kaip žuvis vandeny! Scena, kurią man reikėjo tik pabandyti, pavyko iš karto. Pats nežinau, kaip. Gal todėl, kad kažkada su tokiu įsijautimu žiūrėjau filmus su garsiais komikais, ir many liko jų perduotas komedinės situacijos pojūtis... Šiaip ar taip aš iš karto pajutau Labišo humorą ir „apčiuopiau“ jo formą. Taip – tarsi nei iš šio, nei iš to – gavau Bopertiui vaidmenį. Miltiniui mano personažas patiko, o vėliau publika ir kolegos aktoriai tiesiog raitydavosi iš juoko, kai aš rėkdavau, mirkydamas karštame vandenyje kojas, arba strimgalviais bėgdavau vejamas. „Šiaudinėje skrybėlaitėje“, kaip niekur, daug improvizavau, net dabar malonu prisiminti tą ypatingai laisvą vaidmens esmę.

1961 metais įvyko Šekspyro „Makbeto“ premjera. Po premjeros prasidėjo kapitaliniai teatro remonto darbai. Tuo metu pažiūrėti „Makbeto“ atvažiavo didelė kritikų grupė. Iš Vilniaus, Maskvos, Leningrado, Latvijos, Estijos, Baltarusijos... Spektaklį žiūrėjo ir kultūros ministras J. Banaitis, ir „Makbeto“ vertėjas poetas A. Churginas.

S. Petronaičio Makbetas buvo tragiško likimo trokštantis valdžios degraduojantis žmogus. Pagal Miltinio traktuotę Makbetas – ne tironas. Todėl Miltinis ypač akcentavo paskutinį Makbeto monologą. Vytautas Žalakevičius, pamatęs mūsų „Makbetą“, pusiau juokais, pusiau rimtai pasakė: „Tai tikra dovanėlė TSKP XXII suvažiavimui“. Toks vertinimas man labai patiko.

Šiandien žiūrėdamas „šiuolaikinį, netradicinį“ „Makbeto“ pastatymą, nematau nieko, tik daugybę banalių prigalvojimų, dažniausiai neturinčių nieko bendro su Šekspyro drama. Tas teksto „vartaliojimas“, vadinamas „nauju perskaitymu“, man panašus į skydą, kuriuo dengiamas statytojo bejėgiškumas, jau nekalbant apie visišką nesiskaitymą su negalinčiu apsiginti autoriumi. Labiau cirkinės negu teatrinės metaforos, švelniai tariant, užslepia žmogiškąjį dramos turinį. Žmogus pastatyme praranda prioritetą. O tik per patį žmogų galima parodyti, ko jis siekia ir kodėl žūva. Šiandien režisierius jaučiasi

esąs aukščiau už pjesės autorių. Jis geriau už patį Šekspyrą (Ibseną, Čechovą ir kt.) žino, ką šis ar anas norėjęs pasakyti. Pagaliau, tai jam ir nesvarbu, žongliruojant iš konteksto ištrauktomis frazėmis ir „metaforomis“, kurias išreiškia grynai techniniai triukai. O žmogus ar žmogiškumas... Kas šiandien to pasigenda?

Miltinis kupiūravo dramą, bet tik išimties tvarka, ir tik tam, kad sutirštintų Makbeto tragizmą ir pabrėžtų spektaklio ritmą. Tačiau niekada teksto neperstatinėjo, nei Šekspyro, nei Ibseno netaisė.

Mūsų „Makbete“ beveik nebuvo dekoracijų, tik juoda dėžė su ekranu užpakalinėje sienelėje. Ekrane buvo rodomi apšviesti grafiniai vaizdai, nupiešti ant celofano. Dabartinės technikos nebuvo, už viską atsakė žmogaus rankos, įjungiančios ir išjungiančios apšvietimą. Ir reikia pripažinti, kad aktoriui–žmogui bendrauti su apšvietėju–žmogumi lengviau, negu su kompiuteriniu įtaisu, kuris prie tavęs nesitaiko – prie jo taikaisi tu.

Per „Makbeto“ spektaklius prie reostatų stovėdavo po ketvertą ar net po penketą žmonių. Šitiek apšvietėjų teatre nebuvo, į darbą įsijungdavo ir aktoriai. Siaura spindulio juosta apšviesdavo artisto akis, kruviną ranką... „Išgroti“ spektaklį visais akordais – vaidyba, apšvietimu, ritmu – buvo tikrai sunkus, bet rezultatyvus darbas.

„Makbetas“ – tikrai išskirtinis Miltinio kūrinys. Recenzijos po premjeros visos buvo teigiamos, jei tik žodis „teigiamos“ čia ne per blankus: „Gimė neeilinis spektaklis“, „Makbeto“ pastatymas Panevėžyje – didžiulės reikšmės įvykis, neabejotina režisieriaus J. Miltinio ir viso kolektyvo pergalė...“ Panašių vertinimų buvo daug, bet aš pacituosiu svečio iš Estijos Sergejaus Levino straipsnį.

„[...] Apie Panevėžio dramos teatro vyr. režisierių LTSR nusipelniusį artistą Juozą Miltinį iš rygiečių gerbėjų pasakojimų žinojau, kad jis yra mokęsis ir dirbęs Paryžiuje, o vėliau Londone. Šitą dalyką pasako kiekvienas, kas tik ima kalbėti apie Panevėžio dramos teatro pastatymus. Man kilo abejonių: ar tik Panevėžio teatro gerbėjams neužgožia realybės J. Miltinio ir jo mokytojų skambūs vardai ar net pats žodis „Paryžius“? Ar šiuo atveju nesame susidūrę

su epigonu, kuris dirbdamas nedideliame Lietuvos teatre, sėkmingiau ar ne taip sėkmingai, naudojasi tais triukais, kurių ir išmoko Paryžiuje?

Bet pirmas įspūdis – tai buvo po „Makbeto“ – išsklaidė mano abejones. Epigonizmo čia nebuvo nė pėdsako. Viskas savita: giliai pergalvotas ir idealiai įgyvendintas sprendimas, kuriame nėra vietos suakmenėjusioms tradicijoms, bet ir nesistengta bet kuria kaina apstulbinti žiūrovo originalumu. Ir vis dėlto tai – ne eilinis spektaklis. Ne eilinis, nes nėra deklamavimo ir grandiozinio patoso, be kurių daugelyje teatrų net neįsivaizduotum Šekspyro. Taip, tai buvo vien Šekspyro posmai, jo lankstus, galingas ir spalvingas ritmas su visa dramos herojaus aistrų ir minčių audra. Bet nebuvo prarastas saikas, nebuvo siekta efekto, nebuvo riksmo ir aistrų draskymosi, nebuvo pasenusia scenine tradicija pašventintos melagingos vaidybos.

Nuostabus čia buvo ir pats Makbetas, kurį vaidino jaunas talentingas aktorius S. Petronaitis. Petronaitis atskleidžia ne vien valdžios trokštantį Makbetą, bet ir gilų pagrįstą įsitikinimą, kad tik jis pašauktas būti Dunkano įpėdiniu. Atskleidžiama ne tik jo teisė, bet ir pareiga, pareiga žmogaus, kuris vienintelis tegali grąžinti Škotijai didybę ir neliečiamumą. [...] Petronaičio Makbeto asmenybės mirtis prasideda puotos metu, kai jam pasirodo išdavikiškai nužudyto Banko šmėkla. Jau spektaklio pradžioje Banko – Banionio šypsena man padarė įspūdį. Ji švytėjo sielos atvirumu, meile gyvenimui, tvirtybe. Banko šmėkla irgi šypsosi, bet tai jau mirties šypsnys. [...]

Neįprasta ir „Makbeto“ scenografija. Neįprasta ne vien tuo, kad ją tesudaro juoda draperija ir ekranas, kuriame projektuojama tai dantyta tvirtovės siena, tai kažkokio interjero arka, tai medžiai – visa, kas rodo, jog keičiasi veiksmo vieta. Draperijos ir projekcija buvo naudotos ir kitų. Bet reikia pamatyti, kaip meistriškai naudojamasi tomis paprastomis apipavidalinimo priemonėmis, koks įspūdingas efektas jomis pasiekiamas! Mane ypatingai nustebino meistriškas apšvietimo efektų atlikimas. Apšvietimas čia daro stebuklus. Aš jau nekalbu apie apšvietėjų darbo tikslumą, apie tai, kad nė karto per visą spektaklį nebuvo pavėluota, prožektoriaus spindulys „neieškojo“ aktoriaus: kiekvienas šviesos ruožas apšvietė savo taikinį, tiksliai rasdamas tamsoje kaip tik tai, ką režisierius apšvietimo partitūroje numatė...“

Žiūrovai į šį spektaklį važiavo iš visur, anot mūsų teatro aktoriaus Česlovo Pažemecko, „nuo Rygos ir Sachalino, nekalbant apie vidurio Rusiją ir Pietų respublikas“. Apie tai, kad bilietą į teatrą galėtų nusipirkti panevėžietis, negalėjo būti nė kalbos. Nebent iš kokio kito miesto atstovo rankų.

O juk viskas prasidėjo nuo dviejų teatrologių: latvė Irena Mainerė patarė savo kolegei rusei Nataljai Krymovai pamatyti „Lietuvos teatro scenos stebuklą“. Kokį įspūdį tas „stebuklas“ padarė žymiai teatro kritikei – jau kalbėjau.

1962 metais Miltinis ėmėsi iš tiesų keisto, švelniai tariant, žinoma, pastatymo – A. Gudaičio-Guzevičiaus pjesės „Dvikova“. Pjesės autorius – tas pats buvęs KGB komisaras ir kultūros ministras, kuris 1954 metais atleido Miltinį iš teatro už „netinkamą vadovavimą“, o pati pjesė – silpnas politinis pamfletas. Aš tame spektaklyje nevaidinau – tuo metu filmavausi. Tai, ką grįžęs pamačiau, mano nuomone, buvo tikras kliedesys: sėdi žmogus ant žemės, kalba ir sukasi „aplink savo ašį“. Sukasi, sukasi, paskui atsistoja ir ima šokinėti ant vienos kojos. Beje, tokia „kvailystė“ dabar kai kuriems teatro žinovams atrodytų tikras atradimas! Žodžiu – tokie fokusai be fokusų. Žiūrovai suprato, kad Miltinis šitaip „užpildė“ tuštumą, kurios scenoje nepajėgė užpildyti nei kūrinio dramaturgija, nei jo forma.

Mes džiaugėmės, kad Miltinis pagaliau Guzevičiui atsikeršijo. Bet juokingiausia šioje istorijoje tai, kad džiaugėsi ir pjesės autorius – tik dėl kitų priežasčių, nei mes. Apie tai liudija A. Gudaičio-Guzevičiaus laiškas Miltiniui, kurį čia cituoju:

Jalta, 1962.II.20

Mielas Maestro!

Ligi šiol neturiu išsamaus aprašymo, kaip praėjo „Dvikovos“ pastatymas, nors jau esu gavęs keletą atsiliepimų iš tų, kurie matė spektaklį ir aukštai vertina Jūsų – kaip puikaus menininko darbą!

Vieni man rašo: „Puikus spektaklis! Moderniškas pastatymas, geri aktoriai! Gera muzika. Vienu žodžiu – viskas gerai, puikiai išėjo!“

Kiti: „Spektaklis labai patiko! Didelis, labai išradingas režisieriaus darbas! Puikus, greitas spektaklio tempas, nuolat besikeičiančios prasmin-

gos mizanscenos. Protingas, sąmojingas scenos išplanavimas – beveik jokių dekoracijų, tik šiokie tokie baldai. Viską padaro šviesos efektai, apšvietimas. Jis toks tobulas, taip greit ir prasmingai keičiasi, kad tokio poveikio Panevėžiui gali pavydėti kiekvienas kitas teatras! Režisierius Miltinis rado savotišką raktą spręsti tai pjesei: niekad žiūrovo nepalieka mintis – idėjos įtampa režisieriaus nuosekliai vedama per visą vaidinimą. Ir nors visame spektaklyje daug formalių prigalvojimų, tiek režisūriniame sprendime, tiek vaidmenų traktavime, – garbės žodis, – nematyti nieko formalistinio. Ir tai gerai!“

Ar ne šiuolaikinė recenzija?

Toliau Guzevičius rašo: „Dėl paties pastatymo aš jokių abejonių neturėjau. Režisierius yra daug kartų išlaikęs egzaminus scenoje meisteris, ko negalima pasakyti apie autorių. [...] Na, šiaip ar taip – nepriklausomai nuo tolimesnio pjesės likimo, – ledai pralaužti! [...] Aš jaučiuosi skolininkas – neišpasakytai. Pasistengsiu skolą atlyginti, kai tik atsidursiu Panevėžyje!“

Spektaklis buvo blogai lankomas... Latvių kritikai rašė: „Jei Miltinis sugebėjo pastatyti tokią blogą pjesę, vadinasi, jis galėtų pastatyti ir telefonų knygą“.

„Dvikovos“ „epopėją“ baigsiu žiūrovo žodžiais: „Pjesė tokia bloga, kad, net labai stengdamasis, Miltinis beviltiško autoriaus išgelbėti nesugebėjo“.

Kita paradoksali istorija buvo statant spektaklį „Nepalik manęs, Liuda“. Jos autorius – literatūros kritikas Jokūbas Josadė – tarėsi parašęs lietuviškąją „Norą“. Tik jo „Nora“ buvo tarybinė moteriškė Liuda, pasiryžusi viską – šeimą, namus – paaukoti vardan socializmo idealų. Miltinis pjesės autoriaus sukurtais idealais ne tik netikėjo, bet ir šaipėsi iš jų... Aš vaidinau Rugį – „idealistės“ Liudos vyrą, vykdomojo komiteto pirmininką, kuris buvo visiškai abejingas žmonos idealizmui. Jis rūpinosi miesto reikalais ir planų vykdymu. Miltinis, norėdamas pabrėžti socializmo epochos „Noros“ idealų tuštumą, man patarė: „Kai kalbėsi apie idealus, pasikasyk“. Ir aš kasiausi...

Spektaklis žiūrovams patiko. Patiko ir autoriui... Nežinau tik, ar jis suprato, kad sceninis jo kūrinio variantas kalba visiškai ne apie tai, kas norėta pasakyti rašant pjesę. Trumpai tariant, Miltinis iš nuobodžios ideologizuotos pjesės sukūrė kiek komizmu dvelkiantį nenuobodų spektaklį.

1964 metai. Miltinis pasiūlė teatrui statyti V. Borcherto pjesę „Lauke, už durų“. Tais laikais režisieriaus pasirinktą pjesę turėjo patvirtinti partinė organizacija ir Meno taryba. Direktorius Didžiariekis įžiūrėjo joje „apolitiškumą“, o aktoriai sakė, kad pjesė per daug intelektuali. Ir įvyko tai, ko iki tol teatre nebuvo įvykę: Miltinio pasiūlyta pjesė nebuvo patvirtinta.

Ruošiant šią knygą, man pavyko surasti 1964 metų balandžio 10 dienos Meno tarybos posėdžio protokolą. Jame tarp kitų reikalų buvo svarstomas ateinančio sezono repertuaras. Protokole užfiksuota – „Blėdis: siūlau būtinai statyti Borchertą“. Didžiariekis: „Su tuo teks palaukti“.

Tačiau Miltinis nepasidavė.

„Lauke, už durų“ premjera įvyko 1966 metais. Aš tada suvaidinau vieną iš pačių sunkiausių savo vaidmenų – Bekmaną. Grįžęs po Antrojo pasaulinio karo kareivis stovi ant Elbės kranto, norėdamas nusižudyti, nes toliau gyventi nemato prasmės. Jį sustabdo Kitas (A. Masiulis), kuris grąžina mano herojų į praeitį. Ten jis sutinka mergaitę, kuri jį mylėjo, Dievą, nuolatos kartojantį „vaikeliai mano, vaikeliai mano...“ Sutinka Mirtį, – ji niekam nedaro išimčių – nei geriems, nei blogiems... Bekmanas, dar kartą perėjęs visą gyvenimo kelią, neranda išeities ir rėkte išrėkia klausimą, į kurį nėra atsakymo: „Kas gali pasakyti, ar verta gyventi?“

Pjesę „Lauke, už durų“ Borchertas parašė nepagydomai sirgdamas, gal todėl jo Bekmanas pagal pjesę – liguistas žmogus. O aš buvau sveikas. Man sunku buvo susivokti tame tragizmu persunktame vaidmenyje. Be to, per visą spektaklį aš neturėjau nė akimirkos atokvėpio – tiek fizine, tiek dvasine prasme. Visą laiką auganti įtampa, ir tas paskutinis išrėktas klausimas – tarsi į Niekur – man tikrai kainavo labai daug jėgų. Kartais atrodydavo, kad jų neužteks, kad neišlaikysiu ir paprasčiausiai iki galo neišbūsiu scenoje, o aš iš jos neišeidavau per visą spektaklį!

Miltinio tikslas buvo taip paveikti žiūrovą, kad jo dėmesys nei sekundei nenukryptų nuo scenos. Kad išėjęs iš teatro žmogus – jau savy – imtų ieškoti atsakymo į klausimą, kodėl mes nejaučiam savo artimo? Turiu pasakyti, kad spektaklis publikai tikrai turėjo ypatingą poveikį. Pasitaikydavo žiūrovų, kurie neišlaikydavo spektaklio įtampos iki galo...

O aš pirmą sykį gyvenime, repetuodamas „Lauke, už durų“, „neišlaikiau“ ir, praradęs savitvardą, ėmiau nervingai klausti Miltinį, kaip man vaidinti? O Miltinis atsakė: „Ar aš žinau? Juk aš nebuvau susitikęs su Dievu. Čia ne buitį, o būtį reikia vaidinti“.

Turbūt supratau, ką norėjo pasakyti Miltinis. Kai kuriose scenose aš nebevaidinau – veikė mano siela. Ne sykį scenoj verkiau. Ir vis tiek žinau, kad šį spektaklį sukūrė Miltinis – aš buvau tik instrumentas jo rankose.

Jei kas kalba apie mano kūrybinį kelią, būtinai pamini Bekmaną.

O baigiant noriu pridurti tokį epizodą. Kartą į šį spektaklį atėjo žmogus iš kaimo. Prie žiūrovų salės durų jis nusiavė kojas. Paklaustas, kodėl, atsakė: „Į tokį teatrą negalima eiti su batais“.

PIRMI KADRAI – NESĖKMĖS IR SĖKMĖ

Buenos Aires...
Mačiau tave svaigiam sapne

Buenos Aires... – ne Buenos Airėse, o Jaltos restorane skamba melodingas sentimentalokas Eduardo Balsio tango, parašytas filmui „Adomas nori būti žmogumi“. Ten ir filmuojamas gana ilgas gabalas. Grojant vietiniam – Jaltos – orkestrui, dainuoja simpatinga rusaitė, kuri netrukus ištekės už Adomo. Iš tikrųjų – ne filme. Ir ne už Adomo, o jo vaidmens atlikėjo Puodžiukaičio.

Mes Jaltoj – visa filmavimo grupė. Čia yra tikra kino studija, su paviljonais, kurių Lietuva dar neturi. Paviljonai mane pritrenkia – nieko panašaus nebuvau matęs.

Vėliau – kai pamačiau Mosfilmą, Lenfilmą, Holivudą – supratau, kad, lyginant su tais gigantais, Jalta tebuvo provincijos vaikų darželis, bet kaip tik ta kino studija man paliko didžiausią įspūdį.

Mums filmuojantis buvo žiema – švelni pietų pajūrio žiema. Ramiai žiemojo kiparisai sode prie Čechovo namelio, Juodosios jūros bangos plovė tokius nepanašius į Palangos pajūrį akmenuotus Alupkos, Aluštos, Masandros krantus.

Tais metais Jalta, nuo revoliucijos laikų nemačiusi užsieniečių, ruošėsi vasarą priimti nemaža svečių iš Vakarų. Mes buvom beveik iš ten. Todėl, ruošiantis priimti tikrus vakariečius, puikiai tikom priėmimo repeticijai. Kalbu savo – teatralo – kalba, bet šiuo atveju ji visai tinka: mūsų grupė gyveno ir maitinosi viešbutyje „Jalta“, kur kaip tik „repetavo“ būsimą svečių aptarnavimą... vaikinai iš KGB. Nesunkiai juos atpažinom tarp tikrų padavėjų. Stovi toks netikras padavėjas prie stalo, laikydamas rankose šakutes ir peilius. Stovi – ir kažko laukia. Užsimerkia. Perima šakutes į dešinę ranką, peilius – į kairę. Atsimerkia. Šakutės vėl kairėj, o peiliai – dešinėj rankoj. Pagaliau – įrankiai prieš mus, ant stalo. Padėjo teisingai – tik galvojo labai ilgai. Mes tarpusavy juokavom – ligi vasaros kaip nors išmoks.

Krymo turguose buvo pardavinėjamas iš kolūkių atvežtas vynas. Mums, ligi tol mačiusiems vyną tik buteliuose, buvo keista, įdomu ir net romantiška pirkti vyną, pilstomą tiesiai iš statinių. Sakau „pirkti“, bet iki perkant dar buvo gerokas ragavimo kelias... Degustuoti gaudavai pilną stiklinę. Atvirai šnekant – kartais ligi pirkimo neprieidavome...

Bet rytais kuris nors iš mūsų, nešinas ąsočiu, visgi eidavo pirkti vyno – ne visada turėdavom laiko vaikštinėti po turgų.

Tas parneštas į viešbutį ąsotis vyno, kaip ir pats Krymas, dvelkė viduramžių romantika, kažkada išskaityta Diuma knygose, ar net senąja Graikija su tirštu vynu molinėse amforose.

Mes mėgavomės tuo nepažįstamu gyvenimu, ir patys čia buvom nepažįstami. Išgirdę mus kalbant lietuviškai, žmonės klausdavo, iš kur mes? Atsakius, kad iš Lietuvos, jie būdavo tikri, jog susitiko su užsieniečiais. Nedaug kas ten žinojo, kad mūsų pilietinis statusas nė kiek nesiskiria nuo jų.

Žinau, kad užuot pasakojęs išlikusius atminty Jaltos įspūdžius, turėčiau kalbėti apie filmą „Adomas nori būti žmogumi“. Bet juk buvo pasitaikiusi proga „įkišti“ jį į šių prisiminimų kontekstą, ir aš negaliu pasakyti apie jo kūrimą nieko naujo. Nebent pakartoti: tai mano nesėkmė.

Galbūt prie tos nesėkmės prisidėjo ir tai, kad Vytauto Sirijos Giros romanas „Buenos Aires“, kuris ir buvo „Adomo“ pagrindas, man skambėjo visai kitokia gaida, negu filmas. Sukant juostą būta rimtų nesutarimų tarp dviejų

Vytautų – Žalakevičiaus ir Sirijos Giros. Žalakevičius kitaip traktavo pagrindinį herojų. Adomo siekimas tapti panašiu į Dausą, kurį vaidinau aš, man panašus į paties Žalakevičiaus siekimą – žūtbūt padaryti savo. Ir jis tai padarė – tapo žymiu režisieriumi. Ir būtinai turiu pridurti: tikro talento dėka.

Dar grįšiu prie Žalakevičiaus temos, bet, kalbant apie šį darbą, būtinai turiu pasakyti, kad „Adomas nori būti žmogumi“ – tai ne tik pirmas režisieriaus savarankiškas darbas, bet ir pirmas tarybinis lietuviškas filmas. Jį statė lietuvių režisierius, vaidino lietuviai aktoriai. Vadinamas pirmąsias lietuviškas menines kino juostas nors ir Lietuvoje, statė ne lietuviai. Teisybę pasakius, vargu ar jas ir galima vadinti meniniais filmais – tai grynai schematiniai, politizuoti, tarybine lietuviška specifika „padažyti“ paveikslėliai.

Nuo 1958-ųjų, kai buvo pastatytas „Adomas nori būti žmogumi“, praėjo ketveri metai. Buvau jau galvojęs pergalvojęs savo ir kino santykį, padaręs išvadą, kad tolesnis mudviejų bendravimas neįmanomas, kad mudu nesuderinami: aš su savo noru psichologiškai palaipsniui „įeiti“ į tą ar kitą situaciją, o jis – kinas – reikalavimu šokinėti iš šalto į karštą ir, žinoma, su savo visur persekiojančia kamera... Žodžiu, aš – sau, o jis – sau.

Bet gyvenime neretai atsitinka visai ne taip, kaip galvoji. Taigi, nors galvojau, kad kas kas, o Žalakevičius po „Adomo“ manęs niekados nebekvies filmuotis, jis ėmė ir pakvietė. Sakiau – po ketverių metų. Jis tada statė filmą „Vienos dienos kronika“. Ir tą „vieną dieną“ vėl „užpildė“ panevėžiečiai. Pagrindinį – Rimšos – vaidmenį atliko B. Babkauskas, kuris tuo metu jau buvo įsitvirtinęs kine. Sakau tai pačia gerąja to žodžio prasme – jis iš tikrųjų buvo neeilinis aktorius – tiek teatro scenoje, tiek ekrane. Rimšos kontrpersonažą – Venckų – vaidino A. Masiulis. Pats filmas buvo drąsus ir aktualus – jame buvo iškeltos į paviršių ilgai slėptos valdžios ir mokslo santykio problemos. Kalbėta apie stalinizmo laikais nepripažintas mokslo sritis – kibernetiką, genetiką...

Po to filmo daug kas į kalbą įpindavo žodžius „nestovėkim po medžiu, jei šalia žudo žmogų“...

Mano personažo vardas kaip ir mano – Donatas. Tai neigiamas herojus, aš jį pavadinčiau net ne personažu, o metafora, be to – grynai kinematografi-

ne metafora. Ta prasme, kad mano vaidmuo tame filme vien tik vaizdinis. Vaikščioti po kambarį tarp kaktusų, „nutaisius“ piktą veidą, man visiškai nepatiko. Vidinės prasmės mano vaidmuo kaip ir neturėjo, o aš kankinausi, manydamas, kad jos nerandu.

Kaip visada nuostabus „kronikoj“ buvo Babkauskas. Ligi šiol stovi akyse jo Rimša – man atrodo, kad pati lakiausia vaizduotė negalėtų šiame vaidmenyje pamatyti jokio kito aktoriaus.

Minėjau, kad filmas buvo drąsus. Gal ir nesuklydau taip pasakęs, nes tuo metu kine dar bijota kritikuoti tą tarybinį periodą, kai valdžia, o net ir nemaža pačių mokslininkų, kratyte kratėsi „vakarietiškų“, „buržuazinių“ mokslo sričių ir kovojo net su jomis. Žalakevičius smerkė ne tuos, kurie kovojo, o tuos, kurie neužstojo ideologiškai pavojingų mokslo šakų atstovų. Filmo kalba šnekant – kalti tie, kurie „stovėjo po medžiu“, nesvarbu, kad lijo!

Gaila, kad žiūrovas tokiam filmui dar nebuvo pasiruošęs. Kritika – taip pat...

Kinotyrininkas Laimonas Tapinas gerokai vėliau po „Vienos dienos kronikos“ pasirodymo rašė, kad filmas parodytas ekrane po ilgų ginčų, konfliktų ir kompromisų. Jis pabrėžė, kad kūrinys tarsi aplenkė laiką, madą, mąstymą, kad jo montažas, vidinei logikai paklūstanti mintis, – tada buvo nauja ir netikėta.

Po metų – 1964-aisiais – buvęs mūsų teatro aktorius Raimondas Vabalas pastatė filmą „Marš marš, tra ta ta“. Vabalas jau buvo baigęs Maskvos VGIK’ą, turėjo režisieriaus diplomą. Filmui scenarijų, kuris statant turėjo būti traktuojamas kaip politinė satyra, parašė G. Kanovičius ir I. Rud-Gercovskis.

Tuo metu Lietuvos kino teatruose rodyta šmaikšti prancūzų komedija „Skandalas Klošmerlėje“. Mes žavėjomės statytojų ir aktorių komiškų išmonių fejerverku, o drauge negalėjom atsistebėti situacijų ir vaidybos paprastumu – pačia geriausia to žodžio prasme. Kalbėta, kad panašiu keliu bus einama ir statant lietuvišką komediją.

Filmo siužetas rėmėsi Lietuvos ir Lenkijos tarpukario santykiais. Bet esmė ne siužetas... Sumanymas buvo kažkoks tuščias, be jokio gilesnio užtaiso...

Aš vaidinau majorą Varnalėšą. Tikriau sakant – stengiausi vaidinti. Ir tikrųjų maiviausi, „išsidirbinėjau“ – visais įmanomais būdais stengiausi atrodyti juokingas. Deja, norint sukurti vaidmenį, reikia už kažko „užsikabinti“. Už tuštumos – neužsikabinsi...

Sumontuoto filmo nebuvau matęs, taigi pasižiūrėti komedijos nuėjau į kino teatrą, kai „Marš marš, tra ta ta“ atvežė į Panevėžį. Atsisėdau į priešpaskutinę eilę, žiūriu į ekraną, o drauge stebiu publikos reakciją. Titruose buvo parašytas žanras – komedija. Iš pradžių žiūrovai juokėsi – juk komedija! Filmui įpusėjus, juokas darėsi tylesnis ir retesnis, kol... visai liovėsi. Už manęs sėdėjo dvi merginos. Viena pasakė kitai: „Na, jau tas Banionis maivosi, net žiūrėti bjauru!“ Filmas jau buvo besibaigiąs. Šiaip taip sulaukęs pabaigos, dar tamsoj susigūžęs išėjau iš salės. Išėjau, kad manęs kas nepažintų, kad neimtų sveikinti – man buvo gėda. Trečias filmas – ir vėl nesėkmė!

Žodžiu – nusivyliau savimi, kaip kino aktoriumi, visiškai.

Laimei, darbavausi teatre. Vaidinau Davydovą Šolochovo „Pakeltos velėnos“ inscenizacijoje. Spektaklis, beje, buvo apdovanotas Lietuvos TSR valstybine premija, nors man atrodo, kad tai buvo labiau politinio pobūdžio apdovanojimas. Bet publika „Pakeltą velėną“ priėmė labai palankiai, o ir aš turėjau puikią progą pasinerti į Šolochovo kūrybą, dar nežinodamas, kad šis rašytojas jau ateinančiais – 1965 metais – taps Nobelio premijos laureatu.

Nebežinau, kiek mėnesių praėjus po to neužmirštamo gėdingo apsilankymo kino teatre, aš vėl skaitau Žalakevičiaus atsiųstą kino scenarijų! Scenarijus įdomus – veiksmas vyksta pokario metais, liečia skaudžius dalykus, vadinasi „Teroras“. Skaitau ir niekaip negaliu suprasti, kurį vaidmenį režisierius man gali pasiūlyti. Vieną iš brolių Lokių? Tą, kurio vardas Donatas? Jokiu būdu! Kad Žalakevičius mane mato Vaitkaus vaidmenyje, tada nė nepagalvojau.

O atvažiavus į Vilnių bandomajam filmavimui, Žalakevičius pasiūlo kaip tik Vaitkų. Man tai buvo visiškai netikėta. Netikėta, bet įdomu: vaidmuo mane patraukė savo gyvenimiška tikrove – taip juk galėjo būti! Apskritai man scenarijus patiko, kad prie miškinių – kaip tada vadino partizanus – temos buvo prieita ne politizuotai, o žmogiškai.

Taigi aš – Vaitkus.

Nužudytas keturių brolių Lokių tėvas. Grįžę į kaimą sūnūs ieško kaltininko. Ir juo tampa mano Vaitkus, iš tikrųjų „kaltas" vien tuo, kad irgi buvo miške. Brolius Lokius vaidino estas Bruno Oja, Algimantas Masiulis, Regimantas Adomaitis ir Juozas Budraitis.

Man filmavimas prasidėjo scena, kai Vaitkų atvaro į kontorą, kurioje jo laukia Bronius Lokys ir partinis funkcionierius, kurį vaidino A. Šurna.

Vaitkų pradeda tardyti. Žinojau, kad šitie klausimai – atsakymai tėra repeticija. Į klausimą „Kodėl buvai miške?" Vaitkus atsako: „Tokie buvo laikai". Ir į klausimą „Kodėl išėjai iš miško?" jis atsako tais pačiais žodžiais. Tardymas vyksta toliau. Klausimas – atsakymas, vėl klausimas ir vėl atsakymas.

Išgirdau – „motoras!" – vadinasi, įsijungė kamera. Kai jau buvo nufilmuotas nemažas scenos gabalas, išgirdau plojimus. Plojo apšvietėjai, grimuotojai – visi, kas buvo filmavimo aikštelėje. Ne iš karto sužinojau, kad pavykęs pirmas dublis pasitaiko toli gražu ne dažnai.

Bet tada aš džiaugiausi ne žiūrovų įvertinimu, o tuo, kad pagaliau supratau savo personažą kaip žmogų.

Toliau filmas, beje, pakeitęs savo pavadinimą į „Niekas nenorėjo mirti", buvo sukamas Zervynose. Tiko tos vietos miškų apsuptis, tiko seno lietuviško kaimo trobos, ir net tai, kad Zervynose tuo metu dar nebuvo elektros – vadinasi, – nei elektros stulpų, nei vielų linijų.

Į šį kaimą turėjo atvažiuoti žymi latvių aktorė Vija Artmanė. Jos atvykimo ir laukiau, ir baiminausi – Artmanė filme turėjo būti mano partnerė, ji – garsenybė, o aš? Trijų vaidmenų nevykėlis?..

Vija atvažiavo ne viena, su pusmečio dukrele. Mūsiškiai iš anksto surado mergytei vežimėlį, kuriuo vėliau laisvi nuo filmavimo aktoriai ją supo ir vėžino. Pati aktorė pasirodė miela moteris, visus stačiai papirkusi savo paprastumu. Dabar sunku net įsivaizduoti, kad garsi aktorė, dar atvykusi su kūdikiu ant rankų, nesiskųstų buitimi – ypač tokia, kokia tada buvo Zervynose...

Mano žmona, kuri, beje, dažniausiai užsiimdavo mažąja Kristina, kartą Artmanę paklausė, ar ne paprasčiau būtų buvę dukrytę palikti namuose? O Vija į tai atsakė, kad namie tėra tetos, kurioms pačioms reikia priežiūros...

Mudu su Vija Artmane kalbėjomės rusiškai. Filme yra scena ant šieno, ten daug teksto. Ką daryti? Abu nusprendėm, kad Vija kalbės latviškai, o aš – lietuviškai. Paskui juk vis tiek filmą įgarsins. Man bepigu – aš kaip kalbu, taip ir kalbėsiu, o Vijos tariamų žodžių ilgumas, pauzės, lūpų judesys gali įgarsinant netikti lietuviškam tekstui. Bet čia Artmanė parodė ypatingą subtilumą – ji taip parinko latviškus žodžius, kad įgarsinant nebuvo jokių sunkumų. Niekas nebūtų įtaręs, kad aktorė kalbėjo nelietuviškai.

Scena mums pavyko. Turiu pasakyti, kad Žalakevičius mūsų vaidybos „netaisė“, o puikus operatorius Jonas Gricius nutraukdavo filmavimą, jei mes prašydavome laiko parepetuoti, ir prisitaikydavo prie mūsų filmuojant. Žinoma, neapsieita be pastabų, šiokių tokių pataisymų. Bet turiu pripažinti, kad visa išėjo tik į naudą.

Tada – priminsiu, kad filmas buvo statomas 1964 metais – jau buvo galima užsiminti, jog tarybų valdžia Lietuvoje ne visų buvo sutikta džiaugsmingai. Suprantama, jei filmas būtų statomas šiandien, jis būtų kitoks. Bet Žalakevičius jau tada priėjo ligi pat tos ribos, už kurios eiti jau buvo griežtai draudžiama.

Jei tarp filmavimų atsirasdavo tarpų, važiuodavau į Panevėžį. Važiuodamas autobusu negalėdavau „atsiplėšti“ nuo filmo atmosferos ir savo personažo. Filmuojant buvusius anuos tris filmus šito nejaučiau. O šį kartą apmąstau, kas ir kaip padaryta, ką turiu daryti toliau. Aiškiai jaučiau viena: Vaitkaus personažas mano rankose, jis – gyvas, ir toks turi likti ligi filmavimo pabaigos.

Ir vis dėlto personažas, atgydamas ekrane, priklauso toli gražu ne vien aktoriaus kūrybai. Tai, ką pamato žiūrovas, iš tiesų yra filmo režisieriaus didesnio ar mažesnio talento išvada. Žalakevičius buvo talentingas režisierius.

Duosiu nereikšmingą, atrodytų, pavyzdį, ką gali padaryti iš aktoriaus vaidybos režisierius. Filmuojama buvo taip: pas Vaitkų slepiasi miškinis „Apuokas“, o Vaitkus kalbasi su atėjusia Aldona. Žiūri į ją...

Sumontavus filmą, vienas kadras su mano veidu stambiu planu iš scenos su Aldona buvo „perkeltas“ į kitą sceną, atgal, kai Vaitkus su neapykanta žiūri į „Apuoką“.

Į Aldoną aš žiūrėjau, aišku, be jokios neapykantos – visai priešingai. Bet režisierius – šiuo atveju – labai pastabus ir gilus režisierius – rado mano žvilgsnyje tai, ko reikėjo anksčiau filmuotai scenai, ir ten kadras „suvaidino“ tikrai organiškai.

Man patiko Žalakevičiaus idėja vis praeiti pro Rūpintojėlį, kuris parimęs žiūri, kaip, anot Vinco Mykolaičio-Putino, „vargų vargeliai vieni per dienas dūsaudami vaikšto“. Vaikšto ir nenori mirti.

Pagal scenarijų pagrindinė filmo figūra turėjo būti vyriausias iš brolių Lokių – Bronius, kurį vaidino, kaip jau minėjau, estas Bruno Oja. Aktorius jis buvo silpnas, bet Žalakevičius jį pasirinko dėl išvaizdos. O išėjo taip, kad svarbiausiu personažu tapo Vaitkus. Net scenarijus filmavimo eigoje buvo perdarytas taip, kad mano herojus žūva tik filmo pabaigoje – pirminiame variante žūtis įvyksta gerokai anksčiau.

Ir štai filmas pagaliau ekranuose. Pasipylė recenzijos, straipsniai... Pirma, ką aš perskaičiau, buvo geras filmo įvertinimas apskritai ir apgailėjimas, kad Vaitkų suvaidino... Banionis. Rašė mano pažįstamas, netgi galėčiau pasakyti – bičiulis. Patikėjau. Vadinasi, vėl nesėkmė.

1966 metų gegužę Kijeve įvyko visasąjunginis kino festivalis. Tuo metu Panevėžio teatras gastroliavo Vilniuje. Einu po spektaklio gatve. Mane sustabdo pažįstamas ir sveikina. Kokia proga? Esą man paskirtas prizas už geriausią vyro vaidmenį – vadinasi, Vaitkaus, nes filmas „Niekas nenorėjo mirti“ ir buvo nuvežtas į Kijevą. Jokiu prizu aš nepatikėjau, tik pagalvojau, kaip negražu iš manęs tyčiotis, kai man ir taip pakankamai skaudu.

Pasirodė, kad nesityčiojo – rytojaus dieną juodu ant balto laikraščiuose perskaičiau tą žinią. O tada ir recenzentai juoda pakeitė į balta: esą viena iš pagrindinių filmo figūrų – Vaitkus, kurį talentingai sukūrė aktorius D. Banionis, ir Vaitkus, ko gera, pats dramatiškiausias ir pats sudėtingiausias vaidmuo filme...

Vėliau, tų pačių metų liepą, Žalakevičius su žmona, aktorė Baukaitė, vaidinusi filme „Niekas nenorėjo mirti“ Aldoną, ir aš važiavome į XV tarptautinį kino festivalį Karlovy Varuose. Į kino festivalį vykau pirmą kartą. Buvo įdomu, o drauge neramu – mano konkurentas buvo prancūzų kino įžymybė Žanas Polis Belmondo! Baigiantis festivaliui, vakare grįžtu į viešbutį ir sutin-

ku S. Zakarijadzę, kuris buvo žiuri komisijos narys. „Sveikinu, komisija nutarė tave apdovanoti už geriausią vyro vaidmenį, – sako man Zakarijadzė ir priduria: – žinoma, jei per naktį niekas nepasikeis“. Prisipažinsiu, kad naktis man buvo ne iš pačių ramiausių. Bet nepasikeitė niekas – prizą už geriausią vyro vaidmenį gavau aš.

Kitą dieną TSRS pasiuntinybės atstovai atgabeno į viešbučio numerį vaišių, ir mes pasiruošėme „aplaistyti“ mano laimėjimą. Savaime aišku, iškart nuėjau pakviesti Žalakevičių. Kai šiaip taip prisibeldžiau, – iš pradžių jis net durų atidaryti nenorėjo – režisierius manęs piktai paklausė: „Ko čia lendi? Ko tau reikia?“ Man atsakius, kad atėjau jo pakviesti, jis užtrenkė man prieš nosį duris, sakydamas: „Dar ko! Kad aš su jumis degtinę gerčiau?“

Man atrodė, kad mano apdovanojimas priklauso ne vien man, o Lietuvos kinui, ir žinoma – žinoma! – filmo režisieriui, be kurio nebūtų buvę nei filmo, nei mano vaidmens, nei to apdovanojimo. Bet Žalakevičius jautėsi užgautas ir nenorėjo, o gal ir negalėjo to paslėpti...

Jis turėjo daug bendro su Tarkovskiu, su kuriuo sutarti dirbant buvo galima tik tapus jo bendraminčiu. Ačiū Miltiniui, išmokiusiam mus jam neprieštarauti. Be kita ko – esu įsitikinęs, kad ginčytis su režisieriumi ir neverta, ir neprotinga, ir nereikalinga.

Taigi – į savo kambarį viešbutyje grįžau vienas – be Žalakevičiaus...

Beje, tuo metu Karlovy Varuose ilsėjosi kosmonautas Jurijus Gagarinas ir dalyvavo mūsų filmo peržiūroje. Mudu su aktore Baukaite buvom jam pristatyti.

Neslėpsiu – apdovanojimu džiaugiausi – pirmas festivalis užsienyje ir tokia sėkmė!

Nemažiau džiaugiausi, kai filmas 1967 metais buvo apdovanotas TSRS valstybine premija. Pagaliau buvo atitinkamai įvertintas ir Žalakevičius. Į Maskvą važiavome su žmonomis – ir Žalakevičius, ir Gricius, ir aš. Su žmona iš Lenkijos atvyko ir estas Bruno Oja. Tuometinė TSRS kultūros ministrė Jekaterina Furceva ir į premijų įteikimo iškilmes, ir į priėmimą, suruoštą ta proga, bene pirmą kartą pakvietė ir „kaltininkų“ žmonas.

Buvo pateikti blynai su ikrais. O aš maniau, kad tai – uogienė.

ŽEMĖ, KOSMOSAS, O ŽMOGUS – ŽMOGUS

Važiavau į Leningradą bandomajam filmavimui, beveik nieko iš to bandymo nesitikėdamas. Visų pirma – tai pagrindinis vaidmuo, personažas, kurio gyvenimą turėčiau atskleisti žiūrovui, man visiškai nepažįstamas ir todėl ne visai suprantamas, tokį vaidmenį, mano nuomone, turėtų atlikti „supermenas“, o aš, deja, toks nesu.

Su tokiomis mintimis, perskaitęs pirminį filmo „Ne sezono metas“ scenarijų, 1967 metais atvykau „bandytis“ žvalgo Ladeinikovo vaidmeniui.

Tiesą sakant, nelabai man patiko ir scenarijus. Personažas pateiktas šabloniškai, nors scenarijaus pagrindu buvo paimti tikri tarybinio žvalgo, dirbusio Vakaruose Gordono Lonsdeilo pavarde, memuarai. Nesitikėdamas sėkmės, aš nelabai ir stengiausi: tiesiog elgiausi trafaretiškai, kaip įsivaizdavau tarybinio žvalgo elgesį ir laikyseną vienokiomis ar kitokiomis aplinkybėmis.

Berods trečią bandymų dieną buvo filmuojama Ladeinikovo ir Savuškino pokalbio scena. Savuškino, kurį filme vaidino Rolanas Bykovas, tačiau tą dieną bandyme buvo kažkas kitas.

Atsimenu, kad pirmiausia filmavo Savuškiną. Aš turėjau „padavinėti“ replikas už kadro. Žinodamas, kad kadre nesu, galėjau neapsimetinėti didvyriu, o kalbėti taip, tarytum teksto prasmė liestų mane patį, mane, o ne tą

man nesuprantamą, žvalgą. Man pasidarė įdomu, aš įsijaučiau į žodžius, kuriuos sakiau. Pasijutau laisvas, tuo labiau, kad tikrai nemaniau, jog mane vaidmeniui patvirtins. Staiga išgirdau, kaip režisierius Sava Kulišas operatoriui pasakė: „Pasuk kamerą į Banionį“. Likusią dialogo dalį kadre sakiau aš, o ne partneris.

Bandymai baigėsi. Nupirkęs šiokių tokių lauktuvių namiškiams, grįžau į Panevėžį. Vis dar netikėdamas, kad vaidmuo gali tekti man, nežinodamas, kas buvo mano konkurentai, guodžiausi tuo, kad pamačiau Lenfilmo studiją ir tiesiog išbandžiau pats save.

O sužinojęs, kad mane Ladeinikovo vaidmeniui patvirtino, sužinojau dar kai ką: filmo režisieriui Savai Kulišui teko gerokai pakovoti už tą patvirtinimą. Šiaip ar taip, kažkam, matyt, labiau norisi matyti filme žvalgą–supermeną, o ne žvalgą–žmogų.

Bet Savai Kulišui patiko žvalgas–žmogus, todėl vaidmuo ir teko man. Kas buvo mano konkurentai, taip ir nesužinojau. Tiksliau – nenorėjau žinoti. Tai jau liečia aktorių gildijos etiką.

Filmas buvo pradėtas filmuoti nuo pabaigos. Taip dažnai pasitaiko kine. O pabaigoje mano personažas keičiamas į užsienio žvalgą. Mane „keitė“ į aktorių Laimoną Noreiką – tai jis vaidino užsienietį. Filmavimas vyko netoli Maskvos esančiame plento ruože. Žinojau, kad ten turi atvykti konsultantas – pats mano vaidinamas herojus, kuris apie savo veiklą parašęs knygą, ir ji jau išleista angliškai, lenkiškai ir suomiškai. Mano personažo Ladeinikovo tikroji pavardė Molodas. Kononas Molodas.

Taigi stoviu plento pakrašty, dairausi ir spėlioju – kurgi, kuris tas garsusis žvalgas? Regis, nematau nė vieno, kuris atitiktų mano įsivaizduojamą „supermeną“. Klausiu režisierių: „Neatvyko?“ O Kulišas parodo man neišvaizdų, neaukštą, niekuo nekrintantį į akis žmogų ir sako: „Štai stovi“. Šis žmogus neatitiko įsivaizduojamo stereotipo.

Kononas Molodas buvo maskvietis. Sužinojau, kad jis baigęs Maskvos užsienio prekybos institutą. Pirmiausia, aprūpintas netikrais dokumentais, jis buvo išsiųstas į Niujorką pas Abelį. Iš ten po metų – jau kaip Kanados pilietis – į Didžiąją Britaniją. Sakėsi, kad ten „buvęs“ pramonininku, kuris

pardavinėjo Maskvoje pagamintus užraktus. Buvo suimtas. Bandytas perverbuoti, o nepavykus – iškeistas į Austrijos pilietį Viną. Taip bent parašyta jo knygoje.

Kai kas sako, kad filmo konsultantas – buvęs taipogi praeityje žvalgas – Abelis. Bet tai netiesa. Jis tik įžangą filme įkalbėjo. Filmavo Abelį su peruku. Aš buvau su juo supažindintas, bet pabendrauti mums neteko.

Turiu pasakyti, kad vos pradėjus filmuoti, scenarijų teko perdirbti. Savaime aišku, kad scenaristai buvo nepatenkinti: jie sukūrė didvyrį, o režisieriui – žinoma, ir man, – norėjosi, kad tai būtų žmogus, tiesiog žmogus, kuris žmogiškai elgiasi, bendrauja, labai sunkiai dirba, ir tuo pačiu turi likti vidiniai neatpažįstamas. Heroizmui vietos kaip ir nebelieka...

Mudu su Kulišu keitėm scenarijų tiesiog filmavimo aikštelėje, aiškinomės, braukėm, pildėm, aptarinėjom scenas po darbo dienos, tuo pačiu ją pratęsdami neretai ligi pat išnaktų.

Iš tikrųjų mums labai į naudą išėjo tai, ką apie savo gyvenimą pasakojo pats Kononas Molodas. Aš jutau, kad žmogus ir yra žmogus, o visi bandymai kine padaryti iš žmogaus supermeną – niekam nereikalingi. Tai buvo artima tam, ko mus mokė Miltinis – per sudėtingus spektaklius, per žmogaus filosofiją mes ieškojome žmogiškojo konflikto, žmogiškųjų aistrų... Ne išorinių. Išoriniai veiksniai – apšvietimas, muzika... Bet svarbiausia – tai tu, žmogus, ir tavo fone visa tai, kas padeda tau atskleisti veikėjo paveikslą. Herojus – ne simbolis, ne metafora, kaip tai dažnai būna šiuolaikiniame teatre, kur aktorius gal ir visai nereikalingas, kur tikslas pasiekiamas dažniausiai išoriniais efektais. Na, bet, tikėkime, kad tai tik duoklė madai!

Taigi aš – Ladeinikovas. Suvaidinęs vieną, antrą, pagaliau – trečią sceną, suprantu, kad turiu parodyti žmogų, kuriam ypatingai nesiseka... Viena kitą seka nelaimės – jis patenka į avariją, jį areštuoja... Areštuotas supranta, kad ir grįžus į tėvynę, jo nelaukia nieko gero. Apie tai, beje, pasakojo ir pats Molodas. „Iškeistam“ jam teko – kiek, nežinau, berods pusmetį – pabūti švelniai tariant „izoliuotam“, jis buvo tardomas, tikrinamas, pertikrinamas... Jei būtų kritęs bent menkiausias šešėlis, kad jis perverbuotas, Molodas būtų sunaikintas fiziškai. Pačia tikriausia šio žodžio prasme. Savųjų.

Todėl paskutinėje scenoje, kai mano personažas jau sėdi savųjų automobilyje, mudu su Kulišu norėjome parodyti, kad Ladeinikovas važiuoja ne į tėvynę, kuri jo laukia išskėstomis rankomis, o į nežinią. Į visiškai nenusakomą nežinią.

Ypač apkeitimo scena šiame filme man paliko neišdildomą įspūdį. Galbūt todėl, kad tiksliai pakartojo tikrovę – žinoma, kiek tikrovė išvis pasiduoda pakartojimui. Ir vis dėlto įdedu ištrauką iš Molodo knygos, kaip jau minėjau – išėjusios ne rusiškai Gordono Lonsdeilo slapyvardžiu. Prieš cituodamas knygos ištrauką, tepriminsiu, kad apkeitimo procedūra įvyko 1964 metų balandžio 24 dieną penktą valandą trisdešimt minučių Vokietijoje. Ištrauką, beje, pateikiu todėl, kad šios scenos filmavimas buvo tikslus šio aprašymo atkūrimas:

„Lygiai penktą valandą ryto atvažiavo juoda „Mersedes“. Anglijos specialiųjų tarnybų atstovas laukė mūsų, sėdėdamas šalia vairuotojo. Brėško. Tvyrojo rūkas. Namų languose šen ten ėmė rodytis žiburiai. Važiavome lėtai – penkiasdešimt kilometrų per valandą, nepaisant to, kad gatvėse jokio judėjimo nebuvo. Tik vienas vienintelis automobilis tai aplenkdavo mus, tai sustodavo kelkraštyje, praleisdamas mus į priekį. Kiekvieną sykį tam automobiliui sustojus, iš jo iššokdavo kažkoks tipas ir nufotografuodavo mane bei apsaugą.

Iš pradžių maniau, kad tai fotoreporteris, kažkokiu būdu sužinojęs apie būsimą procedūrą. Arba Vakarų Vokietijos slaptasis agentas, kuris demonstratyviai stebėjo savo globėjų iš Anglijos veiklą. Vėliau paaiškėjo, kad abu mano spėjimai buvo neteisingi.

Pagaliau išvažiavom į Hamburgo plentą.

– Koks tuščias kelias, nė gyvos dvasios! – nusistebėjo vairuotojas.

Aš pats sau šyptelėjau – kurgi ne, juk operacijos laikui iš abiejų pusių sulaikytas eismas.

Netrukus pasirodė Vakarų Berlyno pasienio kontrolės punktas. Prie jo stoviniavo keletas fotoreporterių. Šis „ešelonas“ tebuvo atsarginis. Pirmasis – plunksnos ir objektyvo meistrų – stovėjo pačiame operacijos lauke ir budėjo amerikiečių sektoriuje; ant tilto, ten, kur buvo keistasi Abeliu ir Pauersu. Pa-

matęs fotoreporterius, aš spėjau nusisukti. Tą rytą spauda mano nuotraukos negavo. Nors tuo aš „atsikeršijau“ žiniasklaidai už visus prasimanymus, kurių tiek apie mane prispausdino.

Mes pravažiavom Vakarų Berlyno kontrolės punktą ir, nė karto nesustoję, įvažiavom į neutralią zoną.

Buvo penkta valanda penkios minutės.

Mūsų automobilis atvyko penkiomis minutėmis anksčiau, negu buvo susitarta. Teko laukti. Aš suskaičiavau kiekvieną to laukimo sekundę.

Likus trisdešimčiai sekundžių ligi nustatyto laiko, pakilo demokratinės Vokietijos sienos šlagbaumas. Pasirodęs automobilis ėmė greitai artėti ir sustojo kairėje plento pusėje priekiu į šlagbaumą.

Kaip sužinojau vėliau, su anglais buvo susitarta plento vidurį laikyti sąlygine siena. Buvo net „nupiešta“ keletos metrų ilgumo balta linija.

Iš atvažiavusio automobilio išlipo žmogus. Aš jį iškart pažinau – tai buvo mano senas bičiulis ir kolega, su kuriuo mes karo metais kartu dirbom. Mudu iš tolo vienas kitam nusišypsojom.

Aš vėl pasižiūrėjau į kelią. Vėl atsirado tipas su fotoaparatu. Balerūno žingsniu jis artėjo prie automobilio, kuriame sėdėjo Vinas. Tipas vilkėjo šviesų apsiaustą, taip būdingą Vakarų seklių aprangą; tetrūko tamsių akinių. Apžiūrėjęs Viną, jis grįžo į anglų kelio pusę. Klydau, laikydamas tą tipą fotoreporteriu ar Vakarų Vokietijos sekliu, – tai buvo žvalgybos darbuotojas, atsakingas už visą operaciją.

Dabar iš automobilio, stovinčio kitoje kelio pusėje, išlipo keturiese. Tarp jų buvo Vinas. Du iš lydinčių Viną prilaikė iš abiejų pusių. Atrodė, kad neprilaikomas, jis parpultų.

– Bijau, – tariau vyresniajam iš apsaugos, – kad šitas anglas užvers kanopas, nesulaukęs keitimo.

Procedūros dalyviai sustojo abipus baltos linijos akis į akį.

– Keitimas! – rusiškai sukomandavo tarybinis konsulas.

– Exchange.

Nepajutau, kada atsidūriau mūsų automobilyje, draugų glėbyje. Automobilis iškart nuvažiavo į Vokietijos Demokratinės Respublikos teritoriją.“

„Ne sezono metas“ buvo filmuojamas Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, Estijoje – netoli Talino ir šiek tiek – Vilniuje.

Antrą kartą gyvenime filmuojantis (pirmas kartas buvo „Niekas nenorėjo mirti“) režisieriaus dėka aš pajutau, kad darau tai, kas man malonu, tiksliau – kas išplaukia iš mano paties supratimo ir emocinės patirties, kada nebesvarbu, ar viršesniems už mane tai patiks, ar ne.

Vienas iš mano partnerių buvo Rolanas Bykovas. Jis jau turėjo kine didelį patyrimą – aš su jo patyrimu nė lygintis negalėjau. Į filmavimą jis atvažiuodavo labai vėluodamas, dažnai diktuodavo operatoriui, kaip kadras turi būti nufilmuotas. Nesivaržydavo pasakyti, kad kadre svarbiausias asmuo yra jis. Režisieriui paprieštaravus, likdavo labai nepatenkintas. Nieks nesuabejotų, kad Rolanas Bykovas – puikus aktorius, bet charakteris buvo ne iš lengvųjų – ir nieko čia nepadarysi...

Esu be galo dėkingas likimui, suvedusiam mane su režisieriumi ir puikiu žmogumi Sava Kulišu. Tai buvo labai subtili, talentinga ir tolerantiška asmenybė. Jis nė kiek neprieštaravo, kad į filmavimą atvyktų Miltinis. O pasikviečiau Miltinį aš, gerai perpratęs pavydulingą savo mokytojo būdą. Žinojau, kad jis galėjo prikišti: „Paniekinai savo mokytoją! Susiradai geresnį!“ Bet Miltinis, pamatęs mudviejų su Kulišu darbą, į filmavimą nesikišo, nei gyrė, nei peikė, o vėliau be priekaištų išleisdavo atėjus laikui filmuotis.

Taip, beje, pasielgiau ir tada, kai filmavausi juostoje „Goja“.

Nufilmavus bene pusę „Ne sezono meto“, grįžau į Panevėžį – buvo lyg ir „pertrauka“. Praėjo savaitė, praėjo antra – „pertrauka“ tebesitęsia, nors jau turėjo ir baigtis. Staiga – telefono skambutis – „atvažiuok, viskas sutvarkyta“.

Atvažiavęs sužinojau, kad „sutvarkyta“ reiškė visiškai ne tai, ką maniau šį žodį išgirdęs – na, tarkim, ko nors trūko, netiko dekoracijos... Kur tau! Pasirodo, filmavimas buvo išvis sustabdytas. O to sustabdymo priežastis man teišaiškėjo baigus filmuotis: pasirodo, norėta pakeisti režisierių, pagrindinį herojų, kiek suprantu – „atstatyti“ pirminį scenarijaus variantą. Žodžiu, viso to pagrindu buvo viena: filmas ne toks, kokio laukta.

O tada, pasirodo, ir patį filmą, ir Kulišą, ir mane išgelbėjo režisierius Michailas Romas ir mano herojaus prototipas Kononas Molodas, kuris sakė: „Aš

nieko nesuprantu apie kinematografą. Bet aš pažįstu gyvenimą. O tai, kas daroma filme, yra ir gyvenime.“ Ir Romas, ir Molodas tvirtai laikėsi nuomonės, kad „Banionis privalo filmuotis“.

Baigti filmą buvo leista, tačiau Lenfilmo direktorius Kiseliovas išreiškė tokią, sakyčiau, itin kategorišką nuomonę: „Aš nusiplaunu rankas. Visa atsakomybė krinta ant jūsų. Jei kas papriekaištaus, kodėl toks filmas išleistas, prašau laikyti, kad su šiuo darbu neturiu nieko bendra. Aš su jumis nesutinku.“

Mudu su Kulišu apsikeitėm tokiomis frazėmis: aš – „Nežinau, koks bus rezultatas, bet darbas šiame filme man buvo labai malonus ir aš jums labai dėkingas, kad man suteikėte galimybę su jumis dirbti.“ Kulišas – „Aš nežinau, kaip filmas bus priimtas. Greičiausiai jis bus padėtas ant lentynos. Juk mes sukūrėme filmą ne apie žvalgą, o apie žmogų.“

Laimė, jis klydo. Filmas turėjo milžinišką pasisekimą.

Iš kino festivalio, vykusio Bulgarijoje, Kulišas man parvežė prizą. Vytautas Žalakevičius, pamatęs filmą, pasakė tai, ką sakydavo itin retai: „Geras filmas“.

Lenfilmo direktorius Kiseliovas, tas pats, kuris įpusėjus statyti „Ne sezono metą“ taip rūpestingai „plovėsi rankas“, priėmime, surengtame pradedant drauge su vokiečiais sukti juostą „Goja, arba Sunkus pažinimo kelias“, pasakė: „Pažiūrėkite į aktorių Donatą Banionį! O juk buvo tokių, kas norėjo pašalinti jį iš „Ne sezono meto“ filmavimo. Bet mes jį apgynėme!“

Tai šen, tai ten, žiūrėk, ir pristatydavo mane vos ne kaip žvalgą, gerai išmanantį tos profesijos subtilybes bei paslaptis. O aš nei subtilybių, nei paslapčių, nei išvis apie žvalgybą neišmanau ničnieko.

Maskvoje man teko matyti Lubiankos KGB muziejų. Nustebau, kad ten tarp KGB darbuotojų nuotraukų buvo ir mano fotografija. Paaiškino: taip „pagerbtas“ esu todėl, kad filme suvaidinau Kononą Molodą.

Buvau Maskvoje festivalyje. Vachtangovo teatre žiūrėjau Kamos Ginko – kilusio, beje, iš Lietuvos – spektaklį. Ten sutikau Savą Kulišą. Pašnekėję apie šį bei tą, prisiminėm bendrą darbą – filmą „Ne sezono metas“. Šneką pratęsėm, o atsisveikindami jau buvom sutarę, kad imsimės naujo darbo –

„Ne sezono meto“ tęsinio. Veiksmas vyks praėjus daug metų po anų įvykių, laikai pasikeitę, mano personažas – žvalgas Ladeinikovas pasenęs, atleistas iš KGB, nei pats, nei jo patyrimas niekam nebereikalingi. Gyvena vos sudurdamas galą su galu... (Beje, tai buvo bemaž tiesa: Molodas neskurdo, bet gyveno itin kukliai.) O Savuškinas pagal mūsų sumanymą tampa „naujuoju rusu“. Ir štai, važiuodamas prabangiu limuzinu, jis pamato gatve einantį Ladeinikovą. Tiksliau, jie abu pamato vienas kitą. Savuškinas nesustoja, jis nenori prisiminti praeities, nenori prisipažinti pažįstąs niekam nereikalingą buvusį žvalgą – jam tai nenaudinga, ir karjerai gali pakenkti. Ladeinikovas mano kitaip – Savuškinas dabar turtingas ir įtakingas – reikėtų su juo pasikalbėti, pasitarti, gal jis kuo gali padėti. Jis susiranda Savuškiną, bet šis aiškiai parodo – pažintis atnaujinta nebus. Bet likimas kortas sumaišo taip, kad Savuškinui prireikia Ladeinikovo – jo senų ryšių, pažinčių... O toliau? O toliau – tyla. Juk scenarijaus nebuvo – tebuvo mudviejų su Kulišu mintys – ir tiek. Mirė Rolanas Bykovas.

Man teko pas jį būti. Ne pas Savuškiną – pas Bykovą. Bet ko gera – panašiai. Mane atėjusį sutiko apsauga – visas namas buvo saugomas. Kabinetas – antrame aukšte. Taip keista ir nesuderinama – aktorius ir apsauga, ir kabinetas, ir jis pats – toks nedidukas – už rašomojo stalo...

Netrukus sužinojau, kad mirė ir Sava Kulišas. Pavėlavom – „Ne sezono meto“ tęsinio nebus.

1970 metais ruošiausi važiuoti pusmečiui į Ameriką. Einu į JAV pasiuntinybę vizos. Dar nepriėjus, mane sustabdo nepažįstamas jaunuolis, paklausia, ar aš vykstu į Ameriką, ir pasako, kad prieš keletą dienų nuo infarkto mirė Kononas Molodas. „Prašom apie tai ten nepasakoti“, – dar priduria.

Niujorko oro uoste migracijos biure pildau dokumentus. Valdininkas kalba rusiškai. Baigiant dokumentacijos procedūrą, jis mane paklausia, ar aš žinąs, jog mirė tas, kurio prototipas aš buvau kine? Mane nustebino, kad žinia, kuria aš su niekuo Amerikoje neprivalėjau dalintis, jau čia. Tiesiog oro uoste...

Štai ir beveik viskas apie „Ne sezono metą“.

Kartą per televiziją išgirdau interviu su Rusijos Federacijos Prezidento Vladimiro Putino mokytoja. Ji pasakė tokį daiktą: atseit mokinukas Volodia

sumanė tapti žvalgu, pamatęs filmą „Ne sezono metas“. Na, pasakė – pasakė, maža kas ką vaikystėj sumano.

O kai 2001 metų kovo 29–31 dienomis buvau Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus oficialioje delegacijoje, kuri vyko į Maskvą, tas keistas daiktas tarsi pasitvirtino. Kovo 30 dieną mūsų delegacija buvo pristatyta Rusijos Prezidentui Vladimirui Putinui. Putinas, priėjęs prie manęs, stabtelėjo. Tarp mūsų užsimezgė pokalbis. Aš pasakiau apie girdėtą interviu, kad žinau, kas padėjo Putinui pasirinkti profesiją. Mūsų pokalbis nebuvo numatytas protokole, todėl visus nustebino. O man buvo malonu, kad Rusijos prezidentas mane pažino.

1970 metais mane pakvietė bandomajam „Soliario“ filmavimui. Buvau girdėjęs apie Andrejų Tarkovskį, matęs jo filmą „Ivano vaikystė“, kur nustebino naujai parodomas karas: suaugęs žmogus pergyvena jo baisumus, žiūrėdamas į tai vaiko akimis. Be to, filmas turi ryškų filosofinį pagrindą, o tai mane visada jaudina ir traukia.

Teisybę sakant, didelio įspūdžio pats pakvietimas man nepadarė, nors ir jaučiau, kad Tarkovskio filmas nebus eilinis įvykis.

Bandymai vyko Maskvoje. Nežinau, turėjau konkurentą Kriso Kelvino vaidmeniui, ar ne, tegaliu pasakyti, kad bandomasis filmavimas vyko visą mėnesį. Ypač ilgai Tarkovskis ieškojo artistės moters – Hari vaidmeniui. Po ilgų bandymų, kuriuose dalyvavo ne viena ir ne dvi aktorės, Hari vaidmeniui buvo pasirinkta Natalja Bondarčiuk – kuri ir pradėjo tą „rinkimų“ epopėją. Man asmeniškai ji patiko iš karto, kai bandomajam filmavimui buvo pasirinkta scena bibliotekoje. Bondarčiuk – įdomi aktorė, ir aš negalėjau suprasti, kam ieškoti kitų. Neiškentęs paklausiau režisierių ir operatorių, kodėl jie Hari vaidmeniui nepatvirtina Natašos. „Netinka jos išvaizda“, – buvo atsakyta. Nors supratau, kad mano balsas ne daug ką reiškia, pasiūliau ją pabandyti filmuoti dar kartą. Tada operatorius, jei neklystu, Vadimas Jusovas, kuris buvo labai patyręs savo srities specialistas, pažadėjo pabandyti ją nufilmuoti visai kitaip – keičiant rakursą, kad aktorė labiau atitiktų numatytą personažą. Bene po mėnesio, Jusovui pritaikius visas operatoriškas paslaptis, Natalją vaidmeniui patvirtino.

Pasiruošimo periodas buvo įdomus. Jaunystėje skaičiau garsiojo lenkų fantasto Stanislavo Lemo „Soliarį“. Todėl pirmiausiai teko atsisakyti minties, jog scenarijus – tai Lemo kūrinio ekranizavimas.

Pats filmavimas prasidėjo Jaltoje. Dailininko Michailo Romadino dekoracijoje – už kosminės stoties iliuminatoriaus tyvuliuoja vandenynas. Iš tiesų – tai Juodoji jūra. Visa mano vaidyba pirmuosiuose kadruose tebuvo judesiai, žvilgsniai.

Visa filmavimo grupė gyveno viešbutyje. Vienu metu Jaltoje buvo ir Vasilijus Šukšinas, geras Andrejaus Tarkovskio bičiulis. Šukšino asmeniškai nepažinojau, bet labai vertinau jį kaip aktorių, režisierių ir rašytoją. Kartą Šukšinas atėjo prie viešbučio su kažkokiu žmogumi. Tas žmogus užėjo pas Tarkovskį, o Šukšinas liko gatvėje. Ir visą laiką, kol anas buvo pas Tarkovskį, vaikštinėjo palei viešbutį – pirmyn, atgal... pirmyn, atgal. Nežinau kodėl įstrigo į atmintį tas epizodas, kuris taip ir liko nieko nesakančiu epizodu.

Vėliau filmavimas vyko Pamaskvėj – Zvenigorode. Prie tvenkinio, netoli nuo vieno vienuolyno, buvo pastatytas Kriso Kelvino tėvo namelis. Čia man vaidinti tapo sunku – Tarkovskis iš manęs reikalavo visiškai ne tokių dalykų, kuriuos dariau filmuodamasis režisuojant Žalakevičiui, Vabalui, Volfui ar Kulišui. Pasikartosiu sakydamas, kad pastarieji, analizuodami žmonių tarpusavio santykius, ieškojo individualumo, stengėsi parodyti psichologinę personažo esmę. Jiems buvo svarbi vaidyba, atskleidžianti žmogaus vidų.

Tarkovskis dirbo su aktoriais visiškai kitaip. Ir tas „kitaip“ man kartais atrodė stačiai nepakeliamas. Dar daugiau: aš jaučiau nusivylimą. Ko aš čia esu, jei režisierius man sako: „Šičia pastovėk, žiūrėk į vieną tašką“. Tiek ir tiek sekundžių atlikti šitam judesiui, o tiek – anam. Per tiek sekundžių ištari frazę, po to tiek – nei daugiau, nei mažiau – tyli. Aš mintyse skaičiavau: vienas, du, trys... Vėl – vienas, du, trys... keturi... „Blogai, – sako Andrejus. – Skaičiuoji per greitai, arba per lėtai“.

Visą tą mano vidinį pasipriešinimą numalšino „Mosfilme“ parodyta nufilmuota medžiagos dalis. Kadrai ekrane pasirodė tokie poetiški, tokie prasmingi, kad mano susitikimas su tėvu, kurį vaidino aktorius N. Grinko, ėjimas prie tvenkinio buvo tiesiog nuostabūs. Taip visa atrodė gilu ir esminga.

Vėliau dirbome paviljone. Bene visi esantys „Soliaryje“ triukai nufilmuoti ten. Kad ir epizodas, kai Hari išgeria nuodų, jai pasidaro bloga. Visa atrodo labai keistai. Tai – operatoriaus triukas. Arba kad ir mano personažo kliedesys. Patikėkit, parodyti jį taip, kaip matyti ekrane, operatoriams buvo tikrai nelengva.

Triuku pavadinčiau ir neišpasakytai gražią sceną, vaizduojančią Krisą ir Hari nesvarumo būklėje. Mus paguldė, pritvirtino ir iškėlė... kranu. Mudu su Nataša apsikabinom. Ėmė žaižaruoti apšviesti kristalėliai, kadrą užliejo Bacho Fa-minor choralo preliudija. Tarp kitko, ir mane, ir Tarkovskį siejo ypatingas Bacho muzikos poveikis.

Prisimenu vieną įvykį, tarsi nesusijusį nei su vaidyba, nei su filmavimu. Zvenigorode, Kriso Kelvino tėvo namelyje, buvo įrengta biblioteka, o joje stovėjo Sokrato biustas. Zvenigorode filmuotuose kadruose kartkartėmis pasirodo šuo. Tiesiog kažkieno šuo – be jokios ypatingos užduoties. Ir štai tas šuo įbėgo į minėtą biblioteką, pamatė Sokrato biustą ir... inkšdamas tiesiog įsistebeilijo į jį. Žiūrint į tą gyvūną, tupintį priešais gipsinį Sokratą, stačiai akivaizdžiai matei, kad mintimis jis reiškia begalinę nuostabą, jog pagaliau – po tiekos amžių! – vėl mato kažkada buvusį gerai pažįstamą labai gerbiamą mąstytoją.

Buvo dar vienas keistas daiktas. Filmuojant paskutinius kadrus, staiga per naktį užšalo tvenkinys. Buvo lapkritis – tarsi ankstoka ledui. Ir staiga – žvilgantis kaip stiklas tvenkinio paviršius! Kaip tik tai, ko mums reikėjo. Dar vakar mano personažas žiūrėjo į raibuliuojantį vandenį, klausėsi žolių šnaresio. Stebuklas ir tiek! Net man pačiam – nebe Kelvinui! – staiga išaiškėjo: čia, tik čia, žemėje, tikrasis mums suvokiamas grožis.

Ne kartą man teko girdėti ginčijantis Tarkovskį ir Jusovą. Tik tie ginčai dažniausiai neduodavo jokių rezultatų. Jusovas, būdamas labai patyręs operatorius, tiksliai žinojo, koks turi būti kadro apšvietimas, kur reikia stovėti aktoriui, kokia linkme judės kamera. O Andrejus kartais turėdavo „savą matymą“. Kartą įpykęs Tarkovskis riktelėjo Vadimui: „Kas galų gale kadro režisierius – tu ar aš?“ „Tu“, – atsakė Jusovas ir vis tiek padarė savaip, nei reikalavo Tarkovskis.

Filmo pabaigoje Kristas Kelvinas grįžta į Žemę ir eina pas tėvą maldauti atleidimo. Lemui tokia pabaiga nepatiko, kaip ir daug kas „Soliario“ kino versijoje. Apie pabaigą jis net pasakė, kad tai jau esą nebe „Soliaris“, o Dostojevskio „Nusikaltimas ir bausmė“. Bet Tarkovskio „Soliario“ esmė ne fantastika, kurios dalis yra Lemo herojus. Savo Kelvinu jis norėjo pasakyti, kad žmogui nėra ko ieškoti kosmose, tikrų atradimų jis tegali tikėtis tik pačiame savyje. Savęs ir žiūrovų jis klausia: „Kodėl pasielgei šitaip, o ne kitaip? Kodėl negali daryti taip, kad neskaudintum kito?“ Tarkovskis nuoširdžiai tikėjo, kad tik menas turi galią išgelbėti žmogų nuo nežmogiškumo. Jis tikėjo garsiuoju posakiu: „Grožis išgelbės pasaulį“. Aš manau, kad žmogų nuo nežmogiškumo gali išgelbėti sąžinė ir atsakomybė – už save ir už kitus. Už praeitį, dabartį ir ateitį.

Kriso Kelvino grįžimas ir tai, kad jis puola prieš tėvą ant kelių, patiko daugumai kritikų. Aš be tos scenos neįsivaizduoju Tarkovskio „Soliario“.

Neįsivaizduoju taip pat, kaip to paties režisieriaus filmo „Andrejus Rubliovas“ be varpo scenos.

Truputį nuklysiu į šalį, nors tas nuklydimas gal daug kam ir žinomas. Filmą „Andrejus Rubliovas“ nupirko prancūzai, kai jis dar nebuvo baigtas. Todėl, nepaisant tarybinės cenzūros draudimo, „Rubliovas“ buvo atiduotas prancūzams, o „namuose“ – padėtas „ant lentynos“ laukti geresnių laikų... Prie kitų peripetijų nesustosiu. Tepasakysiu tiek, kad vykstant „Soliario“ bandomiesiems filmavimams, aš apie „Andrejų Rubliovą“ jau buvau prisiklausęs visokiausių gandų, ir labai norėjau pamatyti jį savo akimis. Juolab kad man prieš akis švietė perspektyva dirbti su to filmo režisieriumi.

Filmą man parodė – paslapčia, tikra to žodžio prasme. Savo gėdai prisipažinsiu, kad, tik pamatęs filmą, sužinojau, kas buvo Andrejus Rubliovas... Bet esmė ne tai. Filmas tiesiog pripildytas tokios meninės įtaigos, kad atrodo, dar kadras kitas ir – nebeišlaikysi.

Aš labai norėjau, kad šį filmą pamatytų Miltinis. Antrasis „Soliario“ režisierius Petrovas, išklausęs mano prašymą, sutiko atvežti juostą į Panevėžį ir parodyti Miltiniui ir siauram aktorių ratui. Žinoma, patylom, nelegaliai. Mil-

tinis filmą žiūrėjo susikaupęs, po demonstravimo išėjo netaręs nė žodžio. Tik rytojaus dieną pasakė: „Nepaprasta! Gali važiuoti ir filmuotis Tarkovskio juostoj. Leidimą pasirašau.“

Taigi aš dirbau „Soliaryje“ Miltiniui „palaiminus“...

Filmui pasirodžius ekrane, žiūrovai, kaip ir kritikai, pasidalijo į tuos, kurie filmą priėmė, ir į tuos, kurie nepriėmė. Net esu gavęs vienos moters laišką su prašymu, kad tokioje „chaltūroje“ kaip „Soliaris“, daugiau nebesifilmuočiau... Kino kritikė M. Turovskaja laikraštyje „Literaturnaja gazeta“ rašė: „Taigi – filmas sukurtas talentingai, bet ištęstas ir nuobodus – tvirtina gerbiamas mano oponentas. Man jis toks nepasirodė, bet tai ne argumentas. Publika kartkartėmis nuobodžiavo, juokėsi ten, kur juokas visiškai netiko. Bet atsargiai, lyg ko nesuprasdama. Filmas, kurio siužetas nesudėtingas, kaip visų Tarkovskio filmų siužetai, sudėtingas pats. Jis reikalauja iš žiūrovo kažkokio atsakomojo veiksmo, su sangrąžine dalelyte – susigyvenimo, susilietimo, susijautimo.“

1972 metų gegužę „Soliaris“ buvo pristatytas XXV tarptautiniame Kanų festivalyje. Tuo metu Panevėžio teatre direktoriavo S. Kosmauskas. Sužinojęs, kad aš kviečiamas į Kanus, papriekaištavo: „Tu vis važinėji ir važinėji! Leidžiu, bet tik trims dienoms.“

Į Kanus važiavom trise: Natalja Bondarčiuk, Andrejus Tarkovskis ir aš.

Atvažiavom. Žmonių – minių minios. Žurnalistai, apipuolę kino žvaigždes, vienas per kitą ima interviu. Prie manęs niekas ne tik nepuola – net nepastebi.

Demonstruojant „Soliarį“, salė buvo pilnutėlė. Mes sėdėjom balkone. Mums buvo įdomu, kaip elgsis publika, ar supras filmo mintį. Nesuprato. Žiūrovų dalis išėjo, nesulaukę pabaigos. Kikeno. Žodžiu, dalies žiūrovų reakcija nebuvo palanki. Teisybę sakant, tai mūsų nenustebino – filmas nebuvo sukurtas masėms. Kitą dieną laikraščiuose mirgėjo recenzijos. Vienoje buvo rašoma, kad Tarkovskis – puikus moralistas, bet blogas kinematografininkas, o „Soliaris“ palygintas su Kubriko filmu „Kosminė odisėja 2001“. Žinoma, palyginimas buvo Kubriko naudai: „Kubriko filme, – buvo rašoma recenzijoje, – yra veiksmas, o Tarkovskio – nėra.“

„Šis filmas veda mus per kosmosą, kaip byloja parašai, į tolimą planetą. [...] Turinys galėjo būti patrauklus, jeigu aktorius būtų labiau išryškinęs jausmų liniją. Lieka tik apgailestauti, kad intelektualus pasakojimo šaltumas trukdo atsiskleisti turiniui“, – 1972 metų gegužės 15 dieną rašė Prancūzijos dienraštis „Le Figaro“.

„[...] „Soliaris“ – paminklas nuobodybei, begalybė klampaus daugiažodžiavimo, kuris persunkia visą šį mokslinės fantastikos filmą.“ – 1972 metų gegužės 16, „Le Monde“.

O italų „Paese Sera“ tų pačių metų gegužės 15 rašė kiek kitu tonu: „Tai didžiulės kultūrinės reikšmės kūrinys, darantis garbę tarybiniam kinui ir pakylėjęs festivalio lygį.“

Panašios krypties medžiaga buvo patalpinta ir prancūziškajame „La Croix“ gegužės 16 dieną: „[...] „Soliaris“ laikomas mokslinės fantastikos kūriniu. Tai klaida, nes turime kalbėti apie meninį filosofinį kūrinį. Filmas gali pasirodyti nuobodus, o gali ir nustebinti. Kai kas sako, jog tai – šedevras. Tačiau kiekvienas gali jame rasti apmąstymo objektą...“

Jaučiau, kad filmas bus apdovanotas. Taip ir įvyko: juosta gavo didįjį specialųjį žiuri prizą – „Sidabrinę palmės šaką“. Girdėjau, kad apdovanojimu Tarkovskis nebuvo patenkintas – jis tikėjosi pirmosios premijos. Nors man atrodo, kad net nepaisant filmo vertės, Tarkovskis gavo „Sidabrinę palmės šaką“ tarsi kompensaciją už tai, kad žiuri negalėjo apdovanoti „Andrejaus Rubliovo“, kuris, greičiausiai, būtų gavęs „Auksinę palmės šaką“. Bet negavo, nes tarybinė vyriausybė nepasivaržė daryti kliūčių, kad „Andrejus Rubliovas“ prieš tai įvykusiame festivalyje rodomas nebūtų.

Po festivalio prasidėjo „Soliario“ premjeros, į kurias neretai buvau kviečiamas ir aš: lankiausi Portugalijoje, Islandijoje, Danijoje, bet labiausiai atmintin įstrigo kelionė į Italiją – 1974 metais. Ten vėl važiavom trise – Tarkovskis, Bondarčiuk ir aš. Premjera turėjo įvykti Milane, bet prieš tai mums pasiūlė keletą dienų pailsėti Kaprio saloje. Ten bebūnant, balandžio 28 dieną man suėjo penkiasdešimt metų.

Po keletos dienų turėjome vykti į Neapolį, o iš ten – skristi į Milaną. Kapryje Tarkovskį pasiekė gandai, kad Milane „Soliaris“ bus rodomas kiek su-

trumpintas, kažkas iš filmo iškirpta. Tarkovskio pasipiktinimui nebuvo ribų: jis ketino Milane sukelti milžinišką skandalą, pakviesti žiniasklaidos atstovus, surengti spaudos konferenciją.

Žodžiu – „pakvipo paraku“, tą pakvipimą kažkas pajuto ir nejuokais išsigando. Kadangi mūsų kelionė buvo finansuojama Milano, matyt, buvo sugalvota padaryti taip, kad mes į filmo premjerą nesuspėtume. Pirmas mūsų sulaikymo etapas buvo toks: mes atvykstame į Kaprio uostą, iš kurio keltas nugabens mus į Neapolį. Mes prie kelto, o mūsų daiktų – nėra. Jie, pasirodo, dar viešbutyje. Kol atvežė – keltas išplaukė į Neapolį. Aš jau tada supratau, kas darosi, nes vienas iš tų, kurie neva iškako iš uosto atvežti mūsų daiktų, ramiausiai stovėjo už kampo, ir pajudėjo tik tada, kai pajudėjo – be mūsų, žinoma! – keltas. Nežinau, ar tas stovėjęs matė mane, bet aš galėčiau prisiekti, kad mačiau ir pažinau niekur neskubantį kaip tik tą asmenį, kuris „nuskubėjo“ atgabenti mūsų bagažo.

Apie Tarkovskio reakciją geriau nė nepasakosiu. Žodžiu, reikalai susiklostė taip: kitu keltu į lėktuvą, skrendantį į Milaną, mes nespėsim, vadinasi, nespėsim ir į „Soliario“ premjerą; o jei nespėsim į premjerą, į Milaną nebėra ko vykti. Planas pakeistas – iš Neapolio mes traukiniu važiuojam į Romą. O Romoje mus priims Federikas Felinis.

Į garsųjį Felinį, kuris mus priėmė savo įstaigoje, aš žiūrėjau kaip į kažką visiškai nepasiekiamą, kone kaip į dievybę. O Tarkovskis bendravo su juo nė kiek nesivaržydamas, kaip lygus su lygiu. Atsimenu, kai, Andrejui padejavus, kad pas mus – suprask, sąjungoje – jam sunku dirbti, Felinis atsakė: „O manai, kad aš galiu filmuoti tai, ką užsimanau? O ne, aš darau tai, ką užsako prodiuseris. Jo pinigai – jis ir nurodinėja.“

Na, tarp Felinio ir Tarkovskio „negalėjimo daryti, ką nori“ skirtumas, žinoma, buvo. Felinio galėjo nefinansuoti vienas prodiuseris, bet galėjo atsitikti ir taip, kad milijonus tam filmui jis gaus iš kitų dviejų, o aukščiausiai valdžiai uždraudus filmą kurti Tarkovskiui, jokie geri dėdės padėti neįstengs...

Po dešimties metų, 1984-aisiais, filmuojantis juostoje „Būsimam amžiui“, man vėl teko būti Italijoje. Aš žinojau, kad Andrejus ten. Adreso, deja, neturė-

jau. Bandžiau gauti koordinates TSRS pasiuntinybėje, bet man buvo atsakyta, jog Tarkovskis susitikti nenori. Grįžtant namo, Romos oro uoste netikėtai sutikau žmogų, kuris mus prieš dešimtmetį lydėjo į Caprį. Paklaustas, ar žino ką apie Tarkovskį, jis atsakė, kad Andrejus dirba, kad jis turįs Tarkovskio adresą ir neabejojąs, kad Andrejus su manimi pasimatyti norėtų. Deja, aš turėjau išskristi.

Po dvejų metų Tarkovskis mirė.

1991 metais Vienoje vyko Andrejaus Tarkovskio filmų festivalis. Aš pirmą kartą važiavau į Vieną.

Buvo atidaryta paroda, rengiami režisieriaus atminimo vakarai, rodomi filmai – tarp jų – „Soliaris“. Tada pirmą kartą pamačiau jo „Aukojimą“. Man pasirodė, kad Andrejus kiek kartojasi... Kažko tame filme per daug ir kažko labai trūko. Paskui supratau – namų. Trūko tos vienintelės nepakartojamos namų atmosferos, kuri kūrėją palaiko, suteikia jo kūrybai ypatingą atspalvį, nepriklausomai nuo to, kur vyksta kūrinio veiksmas – namuose ar svetur.

Festivalio metu buvo rodomas lenkų dokumentinis filmas, pasakojantis apie tai, kaip Tarkovskis kūrė „Aukojimą“. Filme buvo ir filmavino momentų, ir pokalbių su Andrejumi. Tikrai unikalūs buvo kadrai, kur finale dega vila. Ji, pastatyta specialiai filmavimui, vieną kartą sudegė visiškai veltui – operatoriui užsikirto kamera. Tada vilą atstatė ir filmavo antrą sykį. Pirmąjį, nufilmuotą dokumentalisto, ir pamačiau lenkų juostoje.

Visai neseniai ir visai netikėtai „Soliaris“ „praplaukė“ man prieš akis kitu pavidalu. Žodis „pavidalas“ šiuo atveju nėra daiktinė forma. Ne, tai taipogi filmas, kurį pagal tą patį S. Lemo romaną pastatė amerikiečiai. Mačiau ne itin geros kokybės vaizdajuostę televizoriaus ekrane. Žinoma, trūko tikro kino ekrano, kaip sakiau – nebuvo ir pačios juostos kokybės.

Pagal tai, ką mačiau, aiškios nuomonės apie „Soliario“ režisierių Stiveną Soderbergą nesusidariau. Tikrai aišku liko viena – tai visiškai kitoks, visai kitokia filosofija pagrįstas, kitokiu režisūriniu požiūriu persunktas filmas.

ŠIAURĖS AŠIGALIS IR „NIEKO IŠ BŪTOJO LAIKO“

Mano jaunystės metais Lietuvoje buvo gana plačiai žinomas garsus italų keliautojas ir konstruktorius Umbertas Nobilė, 1928 metais vadovavęs italų ekspedicijai į Šiaurės ašigalį. Jis skrido savo konstruotu dirižabliu „Italia“ ir nukrito netoli Špicbergeno.

Ką gi – filmuotis Italijoje drauge su garsiais aktoriais, pamatyti Šiaurės ašigalį – tokio viliojančios pasiūlymo atsisakyti nelabai kas galėtų. Negalėjau ir aš. Tai buvo periodas, kai filmuose vaidinau itin daug. Taigi – 1968 metai. Vaidmuo, kaip ir ligi šiol, prasideda bandymu. Bandymai vyko Maskvoje. Atvažiavau jau perskaitęs „Raudonosios palapinės“ scenarijų, kuris man patiko. Šįsyk mano galimybės filmuotis vos nesugadino... drabužiai, ne man siūti, parinkti studijos drabužinėje. Sunkūs, nepatogūs, man per dideli – tiesiog trukdė judėti, jau nekalbant apie tai, kad negalėjau pateikti išviršinio vaidmens piešinio. Tačiau filmo režisierius M. Kalatozovas mane Mariano vaidmeniui patvirtino. Ko gera – supratęs, kur slypėjo mano netikęs atrodymas bandominiuose kadruose.

Apsidžiaugiau ir patekęs į garsių aktorių draugiją: Umbertą Nobilę vaidino Piteris Finčas, Amundseną – Šonas Koneris – garsusis Džeimsas

Bondas. Toliau aktorių sąraše – Hardis Kriugeris, Marijas Adorfas, Luidžis Vanukis, ir, pagaliau, pati Klaudija Kardinalė – tuo metu tikrai nebuvo nė vieno kino mėgėjo, nesižavėjusio šia italų aktore. Gaila, bet man su Klaudija filmuotis neteko – su ja drauge dirbo Eduardas Marcevičius. Sako, kad ji nebuvo patenkinta filmo operatoriumi, filmavusiu jos veidą, ir atsivežė savąjį, kuris mokėjo pateikti ją taip, kaip ji norėjo, o ji norėjo kadre būti graži. Ką padarysi – moteris visada lieka moterimi. Juolab – artistė.

Iš tarybinių kino aktorių filme, be jau minėto Eduardo Marcevičiaus, vaidino Jurijus Solominas, Jurijus Vizboras, Nikita Michalkovas, Borisas Chmelnickis, Otaras Koberidzė ir Grigorijus Gajus. Režisierius – rusas Michailas Kalatozovas, o prodiuseris – italas Kristaldis. Pagal scenarijų mes buvome dvi grupės – italų ir rusų – gelbėjusios Umberto Nobilės ekspediciją. Aš filme buvau italas.

Filmavimas prasidėjo Repine – netoli Leningrado. Ten, tarp ledų, buvo pastatyta Umberto Nobilės raudona palapinė – tokia ji buvo 1928 metais iš tikrųjų. Ten buvo filmuojamos scenos po katastrofos. Repine mes dirbome drauge su užsieniečiais, atvykusiais iš tų valstybių, kurių piliečiai neturėjo teisės vykti į Prano Juozapo žemę, nes ten buvo tarybinės karinės bazės. Taip bent kalbėjo... Išimtis tebuvo padaryta Italijos piliečiui Vanukiui. Todėl dalis Šiaurės poliaus ir „atsidūrė“... Repine.

Pradėjome darbą. Po katastrofos mes renkamės į vieną būrį, ir kiekvienas iš mūsų savaip tarsi pergyvenome tai, kas atsitiko. Man režisierius davė užduotį pavaizduoti isteriką. Aš ėmiau kvatotis. Nesiliaudamas – isteriškai. Aktorius Luidžis Vanukis, šaukdamas „atsipeikėk, atsipeikėk!“ – mane kratė, o paskui ėmė mušti per veidą. Kvatotis lioviausi. Atsipeikėjau. Sako, kad sceną suvaidinom taip tikroviškai, kad režisieriaus asistentai ne juokais išsigando, manydami, jog Banioniui tikrai isterija!

Kalbėti filme teko angliškai. Negalėjau pasigirti tos kalbos mokėjimu, bet tekstas nebuvo sudėtingas, taigi mano mokslo užteko: „It‘s very cold“, – replikos buvo maždaug tokio lygio.

Gyvenant ir filmuojantis Repine, mums su užsieniečiais buvo galima bendrauti tik filmavimo aikštelėje. Tokia „tvarka“ nepatiko nei mums, nei užsie-

niečiams. Kai savo nepasitenkinimą išreiškė mūsų svečiai, bendrauti leido ne tik dirbant, bet, žinoma, kai kam dalyvaujant...

Tų mūsų bendrų pokalbių temos buvo gana primityvios. Juolab kad dažniausiai jos vykdavo prie šampano taurės. Šampanas tais laikais – ypatingai užsieniečių akimis žiūrint – buvo labai pigus, taigi sėdim, gurkšnojam šampanėlį, šnekamės. Nei iš šio, nei iš to kažkas pasisakė gyvenąs su trečia žmona. „O aš – su penkta“, – pasigyrė kitas. Piteris Finčas, kurio žmona, nežinau kelinta iš eilės, buvo juodaodė iš Jamaikos, irgi pasakė nemažiau įspūdingą skaičių. Taip visi – o sėdėjom ratu – iš eilės pranešė savo santuokų skaičių. Aš buvau toj „eilėj“ gal šeštas, gal septintas. „Gyvenu su viena“, – pasakiau. Kompanija ėmė juoktis. „Tarp mūsų nėra musulmonų, mes juk nesakom, kad turim po keletą žmonų! – paaiškino kažkuris, – bet klausiam, su kelinta žmona gyveni dabar?“ „Su pirma“, – vėl atsakiau aš. Jaučiausi esąs nevykėlis.

Po Repino išvažiavom į tikrą Šiaurę. Tarp mūsų buvo tik vienas italas – Luidžis Vanukis. Iš Archangelsko plaukėme didžiuliu ledlaužiu „Obė“. Drauge su mumis, neskaitant kūrybinės filmavimo grupės, keliavo alpinistai, vairuotojai, lakūnai, narai, radistai, dirižablių specialistai, net meškų medžiotojas. Išplaukus – aplinkui buvo akimis neaprėpiama vandens platybė, vėliau – ėmė rodytis lytys, ir, pagaliau, priplaukėm tikrus ledynus. Pirmiausiai apsistojome ir kiek pabuvome Prano Juozapo žemėje, o tada patraukėme į Šiaurę. Vėl buvo pastatyta raudona palapinė, iš „Obės“ išsilaipindavome tik filmuotis, o gyvenome – laive.

Buvo liepa. Poliarinė diena – kai saulė horizonte visą laiką. Kada naktis – tepasakydavo laikrodžiai. Miegojom ir dirbom šviesoje. Neslėpsiu – kartkartėm išgerdavom. Konjako „Obėje“ netrūko.

Aplink „Obę“ neretai sukinėdavosi baltos meškos. Mes jas „lepindavom“ kondensuotu pienu. Deja, mūsų vaišingumas į gera neišėjo – dėl jų nebegalėjom kada panorėję išlipti iš laivo, nes jų negąsdino nei šūviai, nei raketos – žvėrys priprato prie vaišių, o gal net ir prie mūsų pačių.

Kartą teko bėgte nuo meškos gelbėtis – ji mus vijosi. Laivo denį pasiekdavome virvinėmis kopėčiomis. Paprastai vienas kito atžvilgiu elgdavomės

dželtelmeniškai – niekas nelipdavo pirmas, nepasiūlęs to padaryti kitam. Tąkart, matyt, suveikė instinktas išgyventi: nė nepajutom, kaip ant kopėčių atsidūrėme visi. Mešką, deja, teko nušauti. Ir... suvalgyti, koko „paverstą“ kotletais, kad ir kaip buvo jos gaila...

„Obėje“ sužinojome apie įvykius Čekoslovakijoje. Tai, kad tarybinėje armijoje, ten, Prahoje, galėjo būti ir lietuvių, mane skaudino. Skaudino, kad mano tautiečiai prieš savo valią priversti dalyvauti sankcijose prieš tautą, nieko bloga mums nepadariusią...

Po mėnesio iš Murmansko atplaukė ledlaužis „Sibiriakovas“, „vaidinęs“ ledlaužio „Krasino“ vaidmenį, kuris išgelbėjo Nobilės ekspediciją. „Krasinu“ mes grįžome į Archangelską.

O kitais – 1969 metais – mes atvykome į Romą. Aš vaikščiojau, žvalgiausi, aplankiau Koliziejų, stovėjau prie Trevi fontano ir niekaip negalėjau suprasti, iš kur man visa tai pažįstama? Ir staiga suvokiau – juk apie tai skaičiau – ir ne kartą!

Amžinajame mieste atėjo į galvą žinomas posakis: „Būti Romoje, ir nepamatyti Popiežiaus...“ Ne, manau sau, šito tai jau nebus. Mudu su Eduardu Marcevičiumi gyvenome viešbutyje, kuris buvo – net sunku patikėti! – aikštėje, pavadintoje Lietuvos vardu: Piazza Lituania. Sekmadienio rytą, pasakęs Eduardui, jog einu pasižvalgyti po krautuves, nusipirkau Romos planą ir patraukiau Švento Petro bazilikos link. Aikštėje prieš baziliką – minių minios. Žinojau, kad dešimtą valandą Popiežius išeina žmonių palaiminti. Taip ir buvo: minia suklaupė, ir aš, žinoma, atsiklaupiau. Šitaip gavau Popiežiaus Pauliaus VI palaiminimą. Apie tai, suprantama, niekam nepasakojau. Aišku, pirmųjų krikščionių kankinio likimas už tai manęs nebelaukė, bet kad daugiau niekur iš „už geležinės uždangos“ nebūčiau išvažiavęs – tai tikra.

Turiu pasakyti, kad filmuojant „Raudonąją palapinę“ mes susidraugavom su italais, ir jie labai nuoširdžiai Romoje mus sutiko. Vieną vakarą Marijas Adorfas pakvietė mus į restoraną. Tarp kitko, vietoj tikėto didžiulio restorano miesto centre, pamačiau nedidelę ūkininko sodybą užmiestyje; pasirodo, kad tokie restoranėliai ir yra didžiausia prabanga... Marijas Adorfas mums

pasakė, kad netrukus ateis dvi viešnios: viena iš jų – Bridžita Bordo. Joms atėjus, ėmiau spėlioti, kuri iš jų garsioji prancūzė. Ta, kuri man pasirodė esanti „efektingesnė“, pasirodė esanti Bridžitos dublerė. Beje, toji dublerė gerai kalbėjo vokiškai, taigi mudu galėjom bendrauti be vertėjo paslaugų. Įkrito man į atmintį jos žodžiai: „Pas mus pagrindinį vaidmenį tegalima gauti tik per režisieriaus lovą...“

Pats Marijas Adorfas, būdamas vokiečių aktorius, gyveno Romoje. Jis išgarsėjo 1960 metais nusifilmavęs italų juostoje „Kareivių mergšės“ (mūsų ekranuose tas filmas buvo rodomas kitu pavadinimu). Pas jį lankiausi keletą kartų – butas buvo priešais Vatikaną.

O kolega škotas Piteris Finčas surengė mums škotišką priėmimą. Restorane specialiai mums grojo dūdmaišiu škotiškas dainas. Kai išėjome iš restorano, jau buvo naktis. Muzikantas ėjo šalia ir pūtė dūdmaišį. Mus sustabdė policininkai, bet pažinę, tepaprašė nekelti tiek triukšmo.

Mums, tarybiniams aktoriams, besifilmuojantiems užsieny, priklausė dienpinigiai – 10 dolerių. Tačiau, kai filmavomės Italijoje, prodiuseris Kristaldis mums mokėjo net po 25, tiek, kiek ir visiems. Žinoma tie „viršpinigiai“ buvo slapti...

Ir vis dėlto, grįžus į Tarybų sąjungą, teko aiškintis, kur jie, tie „viršpinigiai“ dingo. Mat neimti pinigų virš nustatytos normos nebuvo galima, lygiai taip pat, kaip ir jų nuslėpti: po 15 dolerių gautus dienpinigius, mes turėjome atiduoti TSRS pasiuntinybei. Pasirodo, tuoj po mūsų Italijoje buvo filmuojama juosta „Vaterlo“, kurią režisavo S. Bondarčiukas. Jo grupės nariams buvo mokama po 10 dolerių dienpinigių. Pasipiktinusi tokia „nelygybe“, toji grupė mus ir apskundė.

Išsigynėm, kad negavom jokių „viršpinigių“ – po 10 dolerių dienai, ir viskas! Įrodymų nebuvo, nes gaudami pinigus, jokių dokumentų nepasirašinėjom.

Vėliau, filmuojantis Vokietijoje, man pasiūlė pasirašyti sutartį, kurioje buvo tikrai didelė pinigų suma – toks honoraras, kokį gauna užsienio aktoriai. Aš nuėjau į TSRS pasiuntinybę paklausti, ar galiu tokią sutartį pasirašyti. „Kodėl ne, – buvo man atsakyta, – tik pinigus teks atiduoti valstybei.“

Nepasirašiau. Nepasirašiau, nes nenorėjau, kad mano uždirbti pinigai patektų į rankas valstybei, o paskui užsienyje dirbantiems saugumiečiams.

O kalbant visai ne apie pinigus ir ne palydimus dūdmaišiais priėmimus, turiu pasakyti, kad tai buvo kino periodas: ir „Ne sezono metas“, ir „Raudonoji palapinė“, ir „Karalius Lyras“, ir „Goja“, ir „Soliaris“ – visi šie filmai buvo pastatyti 1968–1972 metais.

1970 metai. Jau turiu vaidmenį filme „Goja, arba Sunkus pažinimo kelias“. Vaidinsiu garsųjį ispanų dailininką, kuris mirė du amžiai prieš man gimstant. Aš jau nekalbu apie tų laikų Ispaniją, – kas bežino, kaip bendravo tarp savęs tada gyvenę, kaip vilkėjo drabužius, kaip valgė, kaip ilsėjosi. Štai kad ir garsusis Gojos autoportretas: ant skrybėlės dega žvakės, teptuką tapytojas savo portrete laiko įsikandęs. Vadinasi, žvakės – visas tapomos drobės apšvietimas? Ar visas? Kodėl didžiausios darbo dalies negalima buvo atlikti dieną? Ar autoportretas – tai tikras Gojos kūrėjo atspindys drobėje?

Ieškojau atsakymų į šituos ir dar daugybę klausimų, mokiausi laikyti teptuką, „maišyti“ dažus paletėje... Pasakiau „dažus“ – ir vėl nebeaišku – iš kur imti dažus, dedant ant paletės? Išspausti iš tūtelių, nusipirkus dailės fonde?.. Ir taip – be galo.

Šiaip ar taip, Repino akademijoje Leningrade praleidau nemažai laiko. Mokiausi, žinoma, ne tapybos ir ne grafikos. Mokiausi būti dailininku.

Filmą statė režisierius Kondratas Volfas iš Defa kino studijos. Su juo susipažinau Demokratinėje Vokietijoje 1966 metais, kai Berlyne buvo rodomas mūsų filmas „Niekas nenorėjo mirti“. Volfui juosta patiko. Kada jam atėjo mintis imti mane Gojos vaidmeniui – nežinau. Neišsikalbėjom. Galvoju – gal tada?

Filmo pagrindu buvo paimtas L. Foichtvangerio romanas. Žinoma, romanas yra romanas, o filmas – filmas. Šiek tiek gaila, kad jame neišryškėjo visi knygos sluoksniai, ypač gilesnieji, bet šiaip ar taip tas filmas mano kūrybinėje biografijoje paliko nepaskutinio ryškumo žymę.

Scenarijų filmui parašė bulgaras Angelas Vagenšteinas. Gaila, kad kūrinys, skirtas ekranizavimui, buvo silpnesnis už pirminį šaltinį...

Teko vaidinti su ypač stipriais partneriais: karalienę Mariją Luizą vaidino bulgarė Tatjana Lolova, hercogienę Albą – Olivera Katarina iš tada tebesančios Jugoslavijos, Didįjį inkvizitorių – lenkas Mečislavas Voitas. Teko suvaidinti nedidelį epizodą su garsiuoju Ernstu Bušu, atlikusiu Hoveljano vaidmenį. Gojos padėjėjas buvo Fredas Diurenas, kurį vėliau pamačiau teatre vaidinantį Faustą.

Pati filmo kūrimo pradžia – o tai vyko Leningrade – mane kiek nuvylė. Nuvylė ne vien medžiaga, ne tema, ne partneriai, o Volfas. Net nežinau, kaip geriau pasakius – ar asmenybė, ar kūrybinio darbo forma. Ko gero, tai neatskiriami dalykai. Man, pratusiam dirbti su gilesniais, labiau filosofiškai-dvasiškais režisieriais, jis pasirodė per daug schematiškas, apskaičiuojantis, tiesiog per daug „vokiškas“, jei tą nelabai aiškų apibūdinimą „išversime“ kaip turintį labai tvarkingą sistemingą darbo stilių.

Pagrindinė tema, kurią Volfas norėjo „persunkti“ visą filmą, buvo paties Gojos komentaras 43 ofortui iš „Kapričų“ serijos, kurį dailininkas pavadino „Miegantis protas gimdo baisybes“. Šis ofortas turi tokį autoriaus komentarą: „Proto apleista vaizduotė kuria nesuvokiamas baisybes; tačiau vaizduotės ir proto sąjunga – tai meno motina ir visų jo sukuriamų stebuklų versmė.“

Man teko peržiūrėti ne tiek daug dailininko darbų. Bet tas 80-ties ofortų ciklas, Gojos kurtas ne vienus ir ne dešimt metų, mane stačiai sukrėtė. Vaidinti Goją man pasirodė ir patrauklu, ir baisu.

Filme yra epizodas, kur teisiama dainininkė Marija Rozarija už dainą, šaukiančią žmones laisvėn. Dainininkę vaidino irgi dainininkė – ispanė Karmela. Visą epizodą Volfas kūrė pagal Gojos ofortą Nr. 23, dailininko pavadintą „Iš tų dulkių...“ („Iš tų dulkių išėjo šitas purvas“). Tai nuostabus epizodas – aš jį net drįsčiau pavadinti atgimusiu Gojos ofortu...

Jau minėjau, kad filmavimas prasidėjo Leningrade. Iš pat pradžių aš kalbėjau rusiškai, paskui – kai kurias scenas – lietuviškai, o kai kurias – vokiškai. Laisvu nuo filmavimo laiku tada rimtai užsiėmiau vokiečių kalba, kuri vėliau man labai pravertė filmuojantis „Bethovene“. Vos vos nuklysiu: tame filme daug eiliuoto teksto – čia lūpų judesiai kita kalba nepavaldūs įgarsintojui.

Bet „Gojoje“ daugiausiai kalbėjau rusiškai.

Jau sakiau pagrindinę viso filmo idėją – Volfo – Gojos minčių tapatumą pagal „Kapričų“ oforto komentarą. Man, kaip pagrindiniam personažui, irgi reikėjo rasti savo „tikslinę“ mintį. Ypač teisinga man atrodė – ir, beje, atrodo ligi šiol – kad menininkas, kokiai meno sričiai jis beatstovautų, neturi pasiduoti jokios valdžios diktatui. Dirbdamas šiame filme, aš nesyk pagalvodavau, kad, jei mes, filmuodami „Ne sezono metą“, būtume klausę valdžios nuomonės, filmas būtų išėjęs neįtaigus ir schematiškas. Visu savimi sakyti tai, ką liepia sąžinė, o ne tai, ko nori valdžios, aš išmokau iš Miltinio – ir dar sykį ačiū jo atminimui.

Kaip jau buvau daręs anksčiau, paprašiau režisierių leisti pakviesti į filmavimą Miltinį. Tuo metu filmavimas vyko Berlyne. Man norėjosi patarimo, bet Miltinis tepasakė „yra režisierius, jo ir klausyk“. Tiesa, jo nuomone, aš „dar ne Goja“. Kodėl – neišaiškino, bet aš ir pats supratau, kad ir pačiame filme, ir mano vaidyboj per daug schematizmo. Kad ir scenoje su hercogiene Alba, kurią Goja buvo įsimylėjęs: Goja prie jos prieina. Kitas kadras – suknia nukrinta ir scena baigiasi. Vėliau filme yra scena, kur Goja tapo Albą nuogą. Bet ar dailininko šedevro „Nuoga macha“ modelis buvo tikrai hercogienė Alba – istoriškai neįrodyta.

Yra scena, kurioje kaip gyva, tai yra – kaip ir šiandien, parodyta valdžios ir žmogaus esmė: Didysis inkvizitorius, pamatęs Gojos ofortus „Kapričai“, išsikvietęs jį pas save, klausia – greičiau – tardo menininką: „Kam tavo piešiniai tarnauja?“ Goja, – bijodamas! – atsako: „Jie tarnauja tiesai“. „Tiesai, o ne bažnyčiai?“ – pasipiktina Didysis inkvizitorius. Mano personažas bijo, bet atsako klausėjui taip: „Juk bažnyčia – aukščiau už tiesą“.

Ar gali būti kas nors aukščiau už tiesą? Logiškai, doroviškai, sąžiningai – ne. Bet tada gyvavo inkvizicija, ir ji buvo stipresnė už tiesą. Ir tais laikais, kai buvo filmuojamas „Goja, arba Sunkus pažinimo kelias“, aukščiau už tiesą laikė save partija. O šiandien?

Aš ir dabar esu įsitikinęs, kad ką tik paminėta scena išreiškia valdančią partiją ir žmogų. Valdžia, turėdama jėgą, ir tuo priversdama žmogų jai paklusti, pati save pakelia aukščiau visko – net aukščiau teisybės.

Teismo scena, kurioje dainininkė, išdainavusi tiesą, baigiasi nuteisiant ją myriop, o scena su inkvizitoriumi išsprendžiama kiek kitaip – dailininkas amžiams turi palikti tėvynę, ir, daugiau jos nebepamatęs, miršta 1828 metais Bordo mieste, Prancūzijoje.

Analogiška laikyčiau ir Gojos – Albos meilės liniją. Vos pajutęs, kad hercogienė ima jį valdyti, dailininkas pasitraukia. Jis nenori niekam priklausyti. Talentas turi būti visiškai laisvas.

Plati buvo „Gojos“ filmavimo geografija. Kaip sakiau – buvo filmuota Leningrade, Berlyne, Jugoslavijoje... Ten, Dubrovnike, buvo filmuota eisena... Tas miestas tada buvo tikra renesanso sala, iškilusi prieš dvidešimto amžiaus žmogaus akis.

Iš ten – drauge su renesanso vaizdu – liko mažai ką reiškiantis epizodėlis. Mieste – daugybė nedidukių užkandinių, į kurias jūros gėrybes žvejai nešdavo tiesiai iš vandenų. Užkandines tada lankydavo tik vyrai – išgerti rakijos ir pasmaguriauti austrėmis. Vieną rytą Olivera Katarina paprašė ją palydėti į tokią įstaigėlę, į kurią jai vienai, be vyriškio, tada eiti buvo nepadoru. Dabar nieko nenustebinsiu pasakydamas, kad ryti austres reikia gyvas, o aš to daryti negalėjau. Ir negaliu. Olivera – galėjo, ir už draugystę buvo labai man dėkinga.

Scenos, kuriose Goja pradeda klajones jau apkurtęs, buvo filmuojamos Bulgarijoje. Ten per kalnus mane – Goją – vedė garsus bulgarų aktorius Pietras Slabakovas.

Filmas jau buvo ekranuose, kai žurnale „Ekran“ pasirodė L. Foichtvangerio našlės Martos nuomonė apie juostą, pastatytą pagal jos mirusio vyro romaną.

„Aš pakankamai gerai esu susipažinusi su kino pramone ir suprantu, kad neįmanoma pilnai perkelti į ekraną tokio daugiaplanio prozos kūrinio. Niekada neįmanoma išvengti vienokių ar kitokių praradimų, ir norėti valia tik vieno: kad jie būtų kiek įmanoma mažesni. Bet man atrodo, kad Kondradui Volfui pavyko perteikti svarbiausia – romano dvasią, jo vidinį turinį, o tai nedažnai atsitinka. [...] Ir, žinoma, svarbiausias pavojus, ekranizuojant

romaną, tykojo Gojos vaidmens atlikėją, nes juk visas veiksmas, visi personažai sukasi aplink jį, jį niuansuoja, pabrėžia, tarnauja jo likimui, jo dramai, jo talentui. Ir man atrodė, kad rasti tokį kongenialų aktorių – visiškai nerealu. O Banionis nuostabiai tiksliai persiėmė charakterio esme, ir nors jo išvaizda ne visiškai sutampa su mano įsivaizduojamo Gojos išvaizda, jis suvaidino didįjį menininką galingai ir subtiliai. Ir galbūt kaip tik tas išviršinis nepanašumas su originalu ypatingai atskleidė jų vidinį ryšį, nes Gojos imituoti neįmanoma, jį reikia atkurti su visomis ydomis ir privalumais. [...] Aš manau, kad Kondrado Volfo filmas – pirmoji pavykusi Foichtvangerio prozos ekranizacija. [...] Aš nežinau, ką būtų pasakęs mano vyras, pamatęs „Goją“, – jis buvo labai reiklus, bet man regis, kad su mano filmo vertinimu jis būtų sutikęs.“

Gal ponia Marta buvo ir teisi, nes štai ką žymiai anksčiau kalbėjo pats Kondradas: „Filmui „Goja“ labai pasisekė, kad mes radome lietuvių aktorių Donatą Banionį – tikrą menininką, kuris iš pat pradžių buvo rimčiausias kandidatas pagrindiniam vaidmeniui ir visose stadijose puikiausiai tai įrodė. Aš labai greitai radau kontaktą su šiuo nepaprastai talentingu santūriu ir giliai mąstančiu aktoriumi, absoliučiai suvokiančiu tą milžinišką atsakomybę, kurią mes patys drauge prisiėmėme.“

Už šį filmą Demokratinė Vokietija apdovanojo mane aukščiausia premija – Meno premija. Tai buvo 20 tūkstančių markių. TSRS pasiuntinybės atstovas man labai konfidencialiai patarė, kad aš tų pinigų neimčiau, nes užsienyje gaunamos premijos visos eidavo į valstybės iždą. TSRS, žinoma. „Patyliukais pervesk tą premiją į Vokiečių banką, ir nesiafišuodamas ja naudokis“, – tiesiai šviesiai pasakė man tas darbuotojas.

Taip ir padariau. Kai Berlyno meno akademijoje man norėjo įteikti čekį, aš pasakiau, kad turiu skubiai išvažiuoti ir paprašiau pinigus pervesti į mano sąskaitą. Prisipažįstu – apgavau valdžią. Bet manau, kad premija priklausė man, o ne valstybei. Paskui, jau griuvus Berlyno sienai, buvę Demokratinės Vokietijos bankai pirmiausiai indėlius grąžino vokiečiams. Bet vėliau savo pinigus atgavau ir aš. Tokia „finansinė“ „Gojos“ istorija...

„Goją“ rodė labai daug kur. Teko pasivažinėti ir man. Šio filmo dėka pirmiausiai pamačiau Paryžių. „Goja“ buvo demonstruojamas Eliziejaus laukuose. Be to – labai iškilmingai.

Po premjeros aš dar savaitę gyvenau Paryžiuje. Apvaikščiojau Monmartrą, Senos pakrantes, aplankiau Paryžiaus Dievo Motinos katedrą, Luvrą. Įspūdžiai buvo nepamirštami.

Sutikdamas Naujuosius metus, aš paprastai pagalvoju: norėčiau, kad ateinančiais metais tai ar tai įvyktų. 1972-ųjų sutikime pagalvojau, kad labai noriu pamatyti Japoniją. Pamačiau! – drauge su Volfu ir O. Katarina su vyru buvome pakviesti į „Gojos“ premjerą Tokijyje.

Atvykom į patį vasaros karštį. Po „Gojos“ premjeros viešbučio „Princas“ šeimininkė, buvusio senatoriaus našlė, surengė mums iškilmingus pietus. Po pietų priėjo prie manęs viešbučio vadybininkas ir klausia, ar aš nenorįs susipažinti su naktiniu Tokijo gyvenimu, pamatyti geišas. Lyg ir supratau, kad to daryti nederėtų, o po to pagalvojau: kam atsisakyti vienintelės progos?.. Ir buvo dar „trečia pusė“ – TSRS pasiuntinybės vertėjas Volodia, kuris, nepaleisdamas mano rankos, be paliovos kartojo: „Važiuokim, važiuokim!“ Veiksmažodžio daugiskaitą jis vartojo ne blogiau už mane žinodamas, jog aš be jo – vertėjo – kaip be rankų.

Išvažiavom. Išmaišę daugybę siaurutėlių gatvelių, pasiekėm tikslą, o jis, pasirodo, buvo pažymėtas visiems suprantamais ženklais – raudonais žibintais. Čia jau ir man pasidarė įdomu – ypač, kai „įlindom“ į ankštą rūselį, ir prie mūsų prisėdo dvi geišos, jaunos ir gražios – mūsų tuometiniu supratimu – prostitutės. Neilgai trukus ateina dar viena japonė – sena ir negraži. Na, manau sau, šita – ne geiša. O pasirodo – geiša, ir ne bet kokia, o viena iš „vyresniųjų“, „gerbiamiausių“, jei šitas žodis šiuo atveju ne eufemizmas. Ir kaip tik toji baisioji sėdasi ne kur kitur, o šalia manęs!..

Ji iškart pripylė dvi taures viskio ir gestais parodė, kad dabar gersime bruderšaftą. Bruderšaftą, tai bruderšaftą – aš savąją stiklinę išgėriau, o senoji garbioji geiša, mane bučiuodama, „pamaitino“ neprarytu viskiu tiesiog iš burnos. Vos „į Rygą neišvažiavau“, bet šiaip taip prarijau. O ji, tuo metu vėl pripil-

džius stiklines, po stalu ėmėsi „rimtesnių“ veiksmų. Aš sėdžiu kaip kaimo Jurgis, akis išvertęs iš netikėtumo, žiūriu į Volodią klausdamas, ar ir su juo elgiamasi taip pat? O jis patenkintas purto galvą ir šypsodamasis atsako: „Kentėk, kentėk!“

Kai geiša pasiūlė antrą „bruderšaftą“, man tikrai pasidarė bloga. Davęs suprasti, kad daugiau nebegersiu, pakilau. Mano garbingoji geiša įteikė man dovaną – į vamzdelį susuktą audinį, „kad mano žmona pasisiūdintų iš jo kimono“.

Atsisveikinom. Abu mano palydovai niekaip negalėjo suprasti, kas man neįtiko.

„Gerai, – sako vadybininkas. – Matau, kad prie japonių jūs nepratęs. Dabar važiuosim į Gimzą – ten restoranai europietiški.“ Važiuojam. Užeinam: restoranas prabangus, apsakyti sunku. Ir čia atsiranda trys merginos, bet šį kartą – europietės. Prie manęs prisėdo vokiškai kalbanti švedė. Kiek pakalbėjus – nusibodo, – nusibodo, ir tiek! „Grįžkim į viešbutį“, – sakau vadybininkui. „Gerai, – sutinka jis. – Ten bus padengtas stalas, ateis dvi mergaitės, pasismaginsit.“ „Nereikia mergaičių – mudu vieni su Volodia pavakarieniausim...“ Atsisakymą nuo „mergaičių“ vadybininkas suprato savaip: „Reikėjo iškart pasakyti, kad jums rūpi ne merginos, o Volodia“, – mandagiai tarė vadybininkas ir atsisveikino. Viešbutyje prie gausiai apkrauto stalo sėdėjau aš vienas – mano Volodia, supykęs už sugadintą vakarą, net neprisėdo: įsikišo į kišenę butelį viskio ir dingo.

Gal ir gerai, kad šis anekdotiškas įvykis atsitiko pačią pirmą dieną. Dabar žinau, kad juokinga, o tada – nė nusakyti negaliu, kokiu žiopliu jaučiausi...

Rytojaus dieną aš jau dalyvavau arbatos gėrimo ceremonijoje, pajutau prašviesėjimo būseną akmenų sode, vėliau – buvau japoniškame kabuki teatre, būdingame tuo, kad visus vaidmenis atlieka vyrai, kad mums, europiečiams, nesuprantamą reikšmę turi menkiausias aktoriaus judesys, žvilgsnis, net – pauzės ilgumas...

Būnant „Gojos“ premjeroje Hamburge, mane nustebino milžiniška švieslentė su užrašu, kad filme vaidina pasaulinio garso kino žvaigždė Donatas Banionis. Kitą dieną išskridome į Zulto salą – žinoma, ir skrydis, ir priėmi-

mas buvo suorganizuoti dėl reklamos. Skridome privačiu salos valdytojo lėktuvėliu. Prieš skrydį prie lėktuvo mus fotografavo. Sala nuostabi – vaikštinėjom ir grožėjomės. Kažkoks senyvas vokietis, išgirdęs mus kalbant rusiškai, staiga šūktelėjo: „Oh, alte Kameraden!“ (O, seni draugai!) Pasirodė, jis kariavęs prie Stalingrado.

Grįžęs į Hamburgą, laikraštyje pamačiau nuotrauką, kuri buvo daryta išskrendant į salą prie lėktuvo, ir nedidelį straipsnelį, kuriame juodu ant balto parašyta, jog Donatas Banionis atvyko į „Gojos“ premjerą nuosavu lėktuvu! Manau, kad skaitytojai tuo patikėjo – ne viena Vakarų „žvaigždė“ tik taip ir keliauja.

Juosta „Goja“ buvo rodoma VII Maskvos kino festivalyje, kur mes irgi gavome specialų žiuri prizą. Po įteikimo prie manęs priėjo viena garsi tarybinė režisierė ir „pamalonino“ maždaug taip: „Manai, kad gerai suvaidinai? Fu! Tu vaidinai blogai.“

Tada jau filmas turėjo ne vieną apdovanojimą. O gal ji buvo teisi?

1977 metais Kondradas Volfas pakvietė mane vaidinti filme „Mama, aš gyvas“. Aš vaidinau vertėją – lietuvį ar latvį... Filme pasakojama apie kareivį – vokietį, Antrojo pasaulinio karo metais kariavusį tarybinėj pusėj.

Filme galima rasti sąsajų su paties Volfo biografija. Kondrado tėvas – Vokietijos žydas, rašytojas Frydrichas Volfas drauge su šeima turėjo tėvynę palikti. 1934 metais atvyko į Tarybų sąjungą. 1942–45 metais Kondradas Volfas buvo tarybinės armijos vokiečių padalinio karininkas. Po karo baigė VGIK‘ą. Dirbo Defa kino studijoje. Paskutinį kartą Volfą mačiau 1980 metų Tarptautiniame kino festivalyje Maskvoje. Jis tada jau sirgo. Po dvejų metų – mirė.

1984 metais Vokietijoje buvo išleista knyga apie jį. Joje yra paties Volfo žodžiai apie pasiruošimą filmui „Goja“: „Tai tęsėsi ilgai, kol radau tiesų, grynai savo kelią, vedantį į Gojos kūrybą, nes „istorinių“ šaltinių, biografijos, nieko, kas „išimta“ iš būtojo laiko, aš instinktyviai nepriimu.“

„TEN NE TOKS GYVENIMAS...“

Sėdėdamas „Aerofloto“ lėktuve, kuris iš Maskvos oro uosto kilo skrydžiui per Atlantą, pats sau šyptelėjau, prisiminęs vaikišką „planą“ pasiekti Ameriką ir ten tapti kino aktoriumi. Kiek man buvo metų, kai rezgiau tokius planus? Bet kokiu atveju, dabar daryti karjerą ten, kur skrendu – būtų aiškiai per vėlu: man jau 46.

Šios mano kelionės pradžia galima būtų laikyti 1965 metus, kai Miltinis Panevėžio teatre pastatė Balio Sruogos pjesę „Pavasario giesmė“, nors tą įvykį ir mano kelionę skiria penketas metų.

1970 metų pradžioje į Lietuvą iš JAV atvažiavoBalio Sruogos duktė Dalia Sruogaitė. Ji buvo apsistojusi, rodos, Vilniuje. Išimties tvarka Daliai buvo leista Panevėžio teatre pamatyti tėvo pjesę „Pavasario giesmė“. Šiaip – pagal tada galiojusius įstatymus, atvykėliai iš kapitalistinių kraštų po Lietuvą laisvai judėti negalėjo.

Po spektaklio buvo vakarienė. Į vakarienę pakvietė ir mane, nors spektaklyje nevaidinau. Savaime aišku, kad priėmime dalyvavo ir žmonių iš atitinkamos įstaigos: atvirai kalbėtis, žinoma, negalėjome. O aš kaip tik šnekėjausi su viešnia. Staiga tarsi nei iš šio, nei iš to, Dalia manęs paklausė, ar aš nenorėčiau atvykti paviešėti į Ameriką. Atsakiau, jog norėčiau, bet kadangi

neturiu ten nei giminių, nei bičiulių, tai neturiu ir galimybės atvažiuoti. „O vis dėlto, mes pabandysim jus iškviesti“, – pasakė Dalia.

Pasakė, pasakė, maža kas ką pasako...

Tuo metu kažkam norėjosi įrodyti, kad lietuviai iš tarybinės Lietuvos bendrauja ir draugauja su lietuviais emigrantais, gyvenančiais JAV. Ypač vadinamaisiais pažangiečiais. Žinoma, tai tebuvo politiniai žaidimai. Nes Jungtinės Amerikos Valstijos trijų Baltijos valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – inkorporavimo į Tarybų sąjungą nepripažino. Na, o „mūsiškei“, tarybinei pusei, labai jau norėjosi įrodyti, kad jokios „geležinės uždangos“ nėra: važiuok, bendrauk, ir niekas čia tau netrukdo. Buvo suorganizuota Ryšių su užsieniu draugija, leidžiamas laikraštis „Gimtasis kraštas“, skirtas specialiai užsienio lietuviams. Aišku, visoje šių įstaigų veikloje aktyviai veikė ir kita, visiems gerai žinoma, įstaiga...

Amerikos liberali lietuvių organizacija „Santara–Šviesa“ stengėsi iš tiesų užmegzti ryšius su lietuviais, ypač literatais, o ir apskritai su kūrybinės inteligentijos atstovais. „Santaroje–Šviesoje“ veikė daugiausia jaunesnės kartos žmonės, nes vyresnieji, ypač tie, kurių šeimų nariai Lietuvoje buvo patyrę persekiojimus bei represijas, laikėsi nuomonės, kad bet koks bendravimas su tarybine Lietuva tereiškia viena – okupacijos pripažinimą. Santariečiai Čikagoje turėjo savo radijo stotį, gražiai pavadintą „Margučiu“, kuri kiek galėdama stengėsi kalbėti apie paliktas Lietuvoje šaknis, jų reikšmę pasaulio lietuviams apskritai. Žodžiu – išnaudodama mažiausią progą, stiprino bičiulystės užuomazgas, kvietė atvykti paviešėti, pabendrauti tautiečius, žinoma, pirmiausiai – menininkus.

Bene pirmieji svečiai, patekę į Ameriką tokiu keliu, buvo garsieji dainininkai Virgilijus Noreika ir Eduardas Kaniava. O tada tarsi turėjau būti aš.

Kaip sakiau, Dalios Sruogaitės žodžiai nieko mano gyvenime nepakeitė. Aš žinojau įstatymą, kad važiuoti tegalima pas gimines ir tai artimus, ir išvis ką reiškia „galima“ – neduos leidimo ir nevažiuosi. Kartais pas ten gyvenančius vaikus pavykdavo išvažiuoti senukams tėvams. Kaip antai Holivudo aktorė Rūta Kilimonytė ten, amerikiečių patogumui pasivadinusi Rūta Ly (Ruta Lee), išsivežė į JAV savo motiną.

Ir štai vieną gražią ar negražią dieną – neatsimenu, kokia ji buvo — ateina man laiškas iš JAV nuo tūlo Leono Barausko. Atplėšiu, skaitau. Leonas Barauskas kreipiasi į mane, kaip į seną savo draugą dar nuo tų laikų, kai gyvenome Vilniuje... Na, manau sau, gal kokį Leoną aš ir būsiu pamiršęs, bet Vilniuje tai tikrai nesu gyvenęs... Ir staiga supratau: tai žaidimas, pagal kurio taisykles aš galiu gauti iškvietimą į Jungtines Valstijas. Į laišką atsakiau irgi apsimetęs draugu, tik apie bendrą gyvenimą Vilniuje, rodos, nerašiau. Nežinau, ką galvojo saugumiečiai, kurie tuos laiškus tikriausiai skaitė. Gal tikėjo mūsų bičiulyste, gal ne... O aš netrukus gavau iškvietimą iš „savo bičiulio" Leono Barausko ir išvažiavau į Vilnių, kad aukštesnės instancijos pasakytų man, ką su tuo popieriumi daryti.

Nuėjau į partijos centro komitetą. Ten buvo specialus skyrius, bene užsienio reikalams, bet tiksliai pasakyti dabar negaliu. Žodžiu skyrius, kuris panašiais reikalais užsiiminėjo. Parodžiau iškvietimą. Nors buvau tiesiog įsitikinęs, kad skyriaus darbuotojai apie šį popierių žinojo dar prieš mane, jie apsimetė nustebę. Arba nustebo, jei aš klydau, ir jie apie iškvietimą nežinojo nieko. Nieko neaiškindami, jie man pasakė: „Pabandysim išsiaiškinti".

Parvažiuoju namo ir laukiu. Netekęs kantrybės, skambinu į Vilnių. Man atsako, kad greičiausiai važiuoti man neteks, nes kviečia ne giminaitis, o viso labo bičiulis. Važiuoti pas draugus įstatymo nenumatyta. Bet vilties neatima, tik paprašo palaukti. Laukiu savaitę, antrą, trečią... Skambinu vėl. „Kol kas neaišku, palaukit dar." Tokie ir panašūs atsakymai kartojosi daug kartų, nes praėjo geri keli mėnesiai. Galų gale berods spalį, nieko nebeklausdamas pasakau, kad daugiau laukti nebegaliu, turiu parašyti draugui į Čikagą, kad manęs neišleidžia, vadinasi – neatvyksiu. Maniau, kad tik apsidžiaugs, kad daugiau nebesuksiu jiems galvos, pasakys, kad rašyčiau ir taškas. Bet ne: „Neskubėkit, – pasakė balsas telefono ragelyje, – dar kiek palaukit."

Praėjus dar kiek laiko, praneša, kad Maskva leido Banioniui pusmečiui išvažiuoti į JAV. Pusmečiui gal būtų ir nieko, bet aš dirbu teatre, aš užimtas spektakliuose!

Toliau sekė kelionė į Maskvą, kur JAV atstovybėje pagaliau gavau vizą, nusipirkau bilietą... Susiskambinau su rašytoju ir žurnalistu Albertu Laurin-

čiuku, kuris tuo metu dirbo Niujorke „Tiesos“ dienraščio korespondentu, prašydamas mane pasitikti...

Beje, prieš pat išvažiavimą, atėjo pas mane į namus dviese – instruktuoti. Mano kartos žmogui nėra reikalo aiškinti, kas tie dviese. Aišku ir taip – iš KGB. Atėjo jau kiek pagėrę. Ir aš butelį degtinės ant stalo pastačiau – kad instruktuoti nebūtų nuobodu. Iš pradžių aiškino, kaip nepasiduoti provokacijai, kaip viską, ką matysiu, girdėsiu reikia dėtis galvon, nes grįžęs turėsiu papasakoti. O buteliui tuštėjant, nebelabai supratau, ką dar turiu įsidėti į galvą ir – Dieve saugok! – neužsimiršti...

Ir štai – „Aerofloto“ lėktuvas jau nusileido Niujorke. Laurinčiukas atsivežė mane pas save, pastatė ant stalo butelį viskio, o pats nuėjo gulti, sakydamas: „Aklimatizuokis. Tavo organizmui dabar diena, o čia mums – naktis. Žodžiu – išgerk ir pabandyk eiti miegoti.“

Niujorke Laurinčiukas suorganizavo renginį JTO, kuris įvyko Dago Hameršeldo bibliotekos salėje. Susitikime dalyvavo įvairių tautybių atstovų – JTO darbuotojų, nemažas būrys JAV lietuvių. Ispanai, kurių buvo gana daug, domėjosi filmu „Goja, arba Sunkus pažinimo kelias“, klausinėjo, kaip kūriau didžiojo ispano vaidmenį. Buvo klausimų apie Miltinį, Panevėžio teatrą...

Po keletos dienų, praleistų Niujorke, išskridau į Čikagą, kur manęs laukė „senas draugas iš Vilniaus laikų“ Leonas Barauskas su žmona. Jie gyveno Market Parke – tame rajone galėjai susikalbėti ir lietuviškai. Tiesa, senesnių emigrantų iš Lietuvos ten beveik nebuvo – visi gyventojai maždaug mano vienmečiai. Įdomus rajonas – nedideli nuosavi nameliai: kaimynas iš dešinės – lietuvis, iš kairės – irgi. Parduotuvėlių, kavinukių savininkai – taipogi mūsų tautiečiai, bažnyčios klebonas – lietuvis, vadinasi, pamaldos laikomos lietuviškai. Tiesa, degalinėje dirbo juodaodis (kalbėdamas apie Ameriką bijau mums pripraso žodžio!), bet ir tas kalbėjo lietuviškai! Beje, ir bažnyčios vaikų chore mačiau ne baltųjų – o giesmių mokėsi – lietuvių kalba.

Čikagoje susitikimas su manimi vyko Jaunimo centre. Čia gal aš daugiau klausiausi ir žiūrėjau, negu atvirkščiai. Pirmiausiai jaunimiečiai parodė programą, kuri mane nustebino savo profesionalumu. Bet ne paslaptis, kad Ame-

rikoje atsidūrė daug per Antrąjį pasaulinį karą iš Lietuvos pasitraukusių žinomų menininkų.

Čikagoje, „Margučio“ radijo stoties paprašytas, skaičiau nemažą pluoštą Vytauto Mačernio eilėraščių, iš 1961 metais Amerikoje išleistos knygos. Beje, tais pačiais metais, kai aš buvau Amerikoje, išėjo Vytauto poezijos rinkinys Lietuvoje. „Žmogaus apnuoginta širdis“ – toks pavadinimas paties poeto ranka užrašytas buvo ant vieno iš trijų sąsiuvinių, kuriuos, kaip jau čia minėjau, atidaviau Vytauto sužadėtinei. O užvis pirmiausiai Vytauto Mačernio poezija, paruošta Vyt. Sauliaus, buvo išleista Romoje 1947 m. Ten – tik „Vizijų“ ciklas. Deja, kaip sužinojau vėliau, teišliko du iš mano atiduotų sąsiuvinių. Kur trečias – pats storiausias – ligi šiol niekas nežino. Ačiū Dievui, nors kopijos liko.

Čikagoje buvo ir daugiau susitikimų. Kai kur teko išgirsti ir tokių lyg klausimų, lyg teiginių: „Žinom, žinom, kad jūsų šiaip sau neišleidžia. Jei atvažiavot – vadinasi – su užduotimi.“ Gyniausi, kad to nėra, aiškinau, kad klysta, bet ar pavyko įtikinti – nežinau ligi šiol.

Po poros savaičių tenykščiai lietuviai susiskambino su tautiečiais San Franciske, ir aš išvykau į tą miestą. Lyginant su Čikaga, San Franciske lietuvių nedaug. Mane „priglaudė“ Sidzikauskas, kurio sūnus Juozas ėmėsi mane globoti.

Kaip visur, susitikau su vietos lietuviais. Bekalbant viena moteriškė klausia: „Atleiskit, ponas Banioni, ar Lietuvoje turite televizorius?“ Tuo metu turbūt pamaniau, kad ji arba juokauja, arba nori pasityčioti, tai ėmiau ir atsakiau: „Ne, televizorių mes neturim.“ Moteriškė tiesiog gyte atgijo: „Matot, Banionis pasakė teisybę! Jie neturi televizorių! O ką jūs veikiate vakarais?“ „Vakarais, – atsakiau aš, – mes užsižiebiam žvakę, susėdam aplink stalą ir lošiam kortomis. O paskui žvakę užpučiam ir einam miegoti.“

Susizgribau padaręs klaidą – juk toli gražu ne kiekvienas žmogus turi bent jau krislą humoro. Manau, kad ji patikėjo mano atsakymais ir gal tebetiki, jei savo akimis neįsitikino, kad televizoriai tada buvo ne vien San Franciske. Pridursiu, kad man pasakius, jog taip šnekėdamas tik juokavau, ji, suvis pralinksmėjusi, tarė: „Va, dabar ponas Banionis jau pradėjo propagandą!“

Bene po šito susitikimo Juozas pasiūlė nuvežti mane į Los Andželą. Man sutikus, jis pasakė, kad ten gyvena aktorė Rūta Kilimonytė-Ly, kuri filmuojasi, vaidina teatre ir televizijoje, ir svarbiausia – mėgsta bendrauti su savo tautiečiais.

Atvažiavus paaiškėjo, kad mano gidas nežino tikslaus aktorės adreso. Paskambino jos agentui – kur tau! – tas ne tik adreso nedavė, bet net kalbėtis su Juozu iškart atsisakė.

Tada Juozui atėjo į galvą tikrai išganinga mintis – nuvažiuoti į bažnyčią. Kas kas, o jau kunigas savo parapijiečių adresus žino ir savo žiniomis krikščioniškai pasidalys. Klebonas iš tikrųjų mums ne tik davė Rūtos adresą, bet ir pats čia pat su ja susiskambino. Rūta atvažiavo ir pasiėmė mane iš bažnyčios. Juozas galėjo ramiai grįžti namo – aš buvau paliktas gerose rankose ir kaip tik tame pasaulio taške, kurį man, kaip kino aktoriui, labai rūpėjo pamatyti – Holivude.

Rūta gyveno rajone, vadinamam Beverly Hills. Tai viena turtingiausių Holivudo žvaigždžių gyvenviečių. Name, kaip esti dažniausiai Amerikoje – viena didžiulė patalpa centre, o aplinkui – apie dešimtį miegamųjų kambarių.

Aplinkui namą – švarutėlė žalutėlė veja. Lygi lygi – žolelės viena į vieną – kaip kareivukai. Ir kažkokia keista – lyg ne per žolę eitum, o per aštriaplaukį kilimą. Pasilenkiau, pažiūrėjau – ogi žolė netikra. Ir išvis ne žolė – sintetika. Net nemalonu pasidarė. Paklausiau šeimininkę, kodėl? – ar tikra žolė Holivude neauga, ar dar kokia man nežinoma priežastis po ta sintetine žaluma slypi? Pasirodo, kad žolė Holivude auga, ir net visai neblogai, bet ji pasirinkusi sintetinę dėl to, kad po ją laksto įžymybių šunys. Na, o šuo, kad ir kokiai garsenybei priklausytų, žiūrėk, ir palieka po savęs krūvelę ar balutę. Sintetinę „žolę“ nuplauni, ir vėl švaru.

Ir namas su visa dirbtine veja, pasirodo, visai ne Rūtos, o jos tėvo. Tik užrašytas jos vardu. Taip padaryta todėl, kad pagal aktoriaus turtingumą sprendžiama apie jo vertę ir net talentą. Jei esi turtingas – gauni milijoninius honorarus, o jei tau moka milijonus – vadinasi, tu geras aktorius ir tave filmuoti verta.

Tada aš galutinai įsitikinau, kad Hamburgo žurnalistai, parašę apie „mano nuosavą lėktuvą“, kuriuo aš neva atskridęs į „Gojos“ premjerą, iš manęs nesijuokė – jie taip manė.

Rytojaus dieną mudu su Rūta nuvažiavom į patį Holivudo „katilą“. Ji filmavosi „Universal“ kompanijoje. Jos menedžeris, žinojęs, kad Rūta atsiveš mane, sutiko mus laikydamas Maskvos kino žurnalą „Ekran“ su mano nuotrauka ant viršelio.

Pirmiausiai nuėjome į filmavimo aikštelę. Filmavo kažkokią juostą apie kaubojus. Aš pamačiau aktorių Ernestą Borgneiną. Paskui Rūta mus supažindino. Geriant kavą aš pasakiau, jog negirdėjau jo tariamo teksto. Ir nustebau išgirdęs, kad aparatūra čia tokia jautri, kad nieko, apšvarins, pagarsins ir bus gerai – dėl to niekas nei laiko, nei juostos neeikvos.

Kitą dieną pamačiau kaskadininkų darbą. Jie ten „gyvai“ triukus žiūrovams už pinigus rodo... Beje, buvau girdėjęs, kad Holivude nebūna dublių. Būna – ir dar kiek! Po penkis šešis – jeigu reikia. Ir dar ten pamačiau daiktą, kokį pas mus pamatyti tada būtų buvusi gėda aktoriams: nemokėdami teksto, skaito jį nuo priešais kabančių užrašų.

Pati filmavimo technika – kaip jau minėjau – ten buvo tikrai tobulesnė. Ir butaforinė – irgi. Daug kas iš tų dalykų, kurie Mosfilme buvo liejami iš gipso, ten daromi iš plastmasės. Be to, ten aktoriai turi savo „namelius“ ant ratų – per pertraukas gali pagulėti, pabūti vieni, išgerti kavos. Mums per pertraukas tekdavo sėdėti kur nors kamputy ir laukti, kol tavęs prireiks.

Los Andžele susipažinau su dainininke Raisa Urban. Ji atvažiavo į Los Andželą, norėdama išgarsėti. Po gero dešimtmečio ji mane su žmona pasikvietė pas save, ir mes porą savaičių pas ją viešėjom. Per tą viešnagę – turiu galvoje jau 1982 metus – Raisa užsuko į degalinę įsipilti benzino ir pasakė, kad čia dirba armėnas, visai neseniai atvykęs iš Tarybų sąjungos. Ji parodė armėnui į mane ir angliškai paklausė, ar jis žinąs, kas aš toks. „Banionis“, – ramiai atsakė armėnas ir toliau visiškai be jokių emocijų tęsė savo darbą.

JAV aš buvau net aštuonis kartus. Pamačiau daug. Labai daug. Ir nemažai supratau. Supratau, kad niekada, už jokius pinigus, nesutikčiau ten likti.

Man nepatiko, kad viską ten sprendžia pinigai. Ir dabar nepatinka.

Iš Los Andželo per Vašingtoną nuvykau į Baltimorę. Ten gyveno tas vienintelis iš mūsų – pirmųjų Panevėžio teatro aktorių, pasiekęs, kaip minėjau, Vakarus. Jonas Kazlauskas. Paskambinau jam iš Vašingtono. Baltimorėje, kur į susitikimą prisirinko daug lietuvių, mes dainavom lietuviškas dainas ir verkėm. Mudu su Jonu nuėjom į virtuvę ir kalbėjom. Kalbėjom ir atsikalbėti negalėjom. O visi kiti mūsų laukė...

Man gaila buvo palikti tuos mielus savaip savus žmones. Bet buvo metas grįžti. Vėl Vašingtonas, Niujorkas, Čikaga ir – namai. Kalėdos. Mudviejų su Onute – tai ypatinga šventė...

Teko būti JAV 1988 metais teatro festivalyje, Niujorke. Kaip sakiau – su Onute pas Raisą Urban... Ir dar... Ir dar...

Bet įdomiausia kelionė buvo 1988 metų gruodį.

Man bebūnant festivalyje Charkove, skambutis iš Lietuvos: tiesiai iš Charkovo man reikia skristi į Maskvą, nes Michailas Gorbačiovas nori, kad aš drauge su juo vykčiau į JAV.

Atskridau kaip stoviu. Net kostiumo padoraus su savim neturėjau. Nupirko! Sužinojau, kad, be manęs, iš meno žmonių dar skrenda T. Abuladzė iš Gruzijos ir maskvietis M. Zacharovas.

Per Atlantą atskiru lėktuvu skrido Gorbačiovas su žmona bei palydovais, o kitu – mes trys, būrys žurnalistų ir „kiti oficialūs asmenys“.

Gorbačiovas tada buvo savo populiarumo viršūnėje. Per vakarienę TSRS atstovybėje prie JTO, mums trims – Abuladzei, Zacharovui ir man – įeinant į salę, Gorbačiovas, mane pamatęs, šūktelėjo: „O, Donatas Juozovičius!“ Tiesą sakant, mes susipažinom, kai jis buvo atvykęs į Lietuvą.

Tuo metu Niujorke gastroliavo vienas Leningrado teatras. Aš nuėjau į spektaklį. Per pertrauką prie manęs prieina moteris, ir klausia, ar aš ją atsimenu. Neatsimenu, nors tu ką! „Nejaugi? – sako ji, – aš juk Leningrado universitete kadaise jūsų susitikimą su studentais organizavau. Tada buvau komjaunimo sekretorė.“

Vis tiek neatsiminiau. Įsikalbėjom. Ji gyvenanti Niujorke, Braiton Biče. Susitarėm susitikti – ir susitikom. Ji – Lana Ford – dovanojo man nemažą

šūsnį knygų, kurių Tarybų Sąjungoj gauti buvo beveik arba visai neįmanoma: Pasternaką, Gumiliovą... Parsivežiau laimingai – šiaip ar taip – su pačiu Gorbačiovu skridau, tai niekas nė netikrino.

Lana buvo mane nusivedusi į Braiton Bičą. Ten gyvena daugiausiai atvykę iš TSRS žydai. Staiga girdžiu: „O, ponas Banioni, ir jūs čia atsikraustėt?“ „Ne“, – atsakiau.

Iš Niujorko dar turėjau skristi į Kubą susitikti su Fideliu Kastro. Deja, skubiai grįžom į Maskvą, – kaip tik tada įvyko baisusis žemės drebėjimas Spitake.

TREČIA PRANAŠYSTĖ

Keitėsi šalys, kuriose filmavausi ar dalyvavau kino filmų premjerose, keitėsi, išsitrindavo ir vėl išryškėdavo įspūdžiai iš jų, keitėsi teatro repertuaras – po jau aprašyto V. Borcherto „Lauke, už durų“ spektaklio mūsų metras pastatė V. Diurenmato „Fizikus“, kur aš vaidinau Mebijų ir to paties garsiojo šveicaro „Franką V“ – jame turėjau Šliumpfo vaidmenį – kas norės, galės rasti visus mano geriau ar blogiau įkūnytus personažus šios knygos pabaigoje. Bet dar nepateikęs sąrašo, turiu nuoširdžiai prisipažinti, kad tą padaryti man bus labai ir labai sunku. Ne, ne todėl, kad gal ne visus vaidmenis laikau galvoje – nebūtų ypatingo vargo juos rasti sistemingai surašytus archyvuose ar teatro muziejaus fonduose, bet todėl, kad nelengva atskleisti visą savo kūrybinį „kraitį“, kuriame šitiek nesėkmių, suvokimo, kad galėjai padaryti geriau, o nepadarei...

Juk tiek yra atvejų, kai to „geriau“ nepadarei dėl nepakankamai įdėto darbo, dėl savo nesugebėjimo ar nesupratimo to, ko iš tavęs reikalavo režisierius J. Miltinis...

Laikui bėgant, pagaliau, pasikeitė ir pats Panevėžio teatras. Tai sakydamas, aš turiu galvoje naują rūmą Laisvės aikštėje, į kurį mes persikėlėme 1968 metais.

O 1973 metai mūsų teatrui tapo reikšmingi pirmiausia tuo, kad J.Miltinis pastatė vieną iš svarbiausių savo spektaklių – „Mirties šokį“ pagal Augusto Strindbergo dramą.

„Aš šitą pjesę įsimylėjau Londone 1938 metais. Perskaičiau, ir ji mane taip paveikė, kad aš pasakiau: gyvenime būtinai kada nors ją pastatysiu“, – ne kartą yra prisipažinęs režisierius.

Ir pastatė. Mano žiniomis, pirmasis Tarybų Sąjungoje, kaip ir V.Borcherto „Lauke, už durų“, F.Diurenmato „Franką V“. Todėl, anot vieno recenzento, „...apie šį naują teatro pastatymą tenka kalbėti kaip apie neeilinį mūsų teatro istorijoje“.

Miltinis mums ne sykį kartojo, kad Strindbergas savo pjesės idėją ir pavadinimą paėmęs iš vokiečių Renesanso dailininko Hanso Holdbeino graviūros, pavadintos „Dance macabre“. O Holdbeinas savo graviūrą kūrė įkvėptas viduramžių meno – tiek tapybos drobių, tiek grafikos lakštų ta pačia tema ir tuo pačiu pavadinimu. Dramaturgas vaizduoja savo herojų – Alisos ir Edgaro gyvenimą, kaip tiksliai tai įvardijo teatro kritikas Markas Petuchauskas, „kaip meilę-neapykantą, meilę-dvikovą, kaip dviejų žmonių nesugebėjimą nei sugyventi, nei išsiskirti“. Dviejų pradų – moteriškojo ir vyriškojo – amžina kova, kuri ir sudaro gyvenimo esmę. Tai Miltinis ir norėjo parteikti, parodydamas spektaklio personažų tarpusavio santykius. Man buvo tekę girdėti, nežinau, ar tai tiesa, kad panaši istorija buvo atsitikusi ir su pačiu Strindbergu. Juk jo žmona taip pat, kaip ir Alisa, – aktorė. Jos įnoringumas, kaprizingumas vargino dramaturgą.

Trys mūro gabalai, kuriuos jungia grandinė, nyki, vos artistus apšviečianti lempa – tokia pirmoji J. Mikėno scenografijos dalis. Čia ir vyksta trijų herojų „šokis“ – tikras „mirties šokis“, kuriame kažkam būtina žūti, ir jei tai dar ne „šuolis“ į jau iškastą kapo duobę, tai bent jau į būseną, kuri iš tikrųjų baisesnė už pačią mirtį.

Aš vaidinau Edgarą – žmogų, kuriam reikėjo parodyti ne jungiančią, o stumiančią vienas nuo kito meilę, būti nesuprastam ir nenorėti suprasti nieko kito. Reikėjo tai valdyti įniršį ir pyktį, tai leisti jiems pasireikšti tokia jėga, kad niekas negalėtų prieš ją atsilaikyti. Ir dar man reikėjo – neapkęsti. Ne iš karto

supratau, kaip turiu vaidinti. Vėliau, rašydamas apie „Mirties šokio" pastatymą, tai pastebėjo teatrologas Markas Petuchauskas. Tiksliau – ne tik pastebėjo, bet ir išsiaiškino: „Po „Mirties šokio" spektaklio paklausiau pažįstamą gydytoją psichiatrą – kuo serga Edgaras? Jis nedvejodamas atsakė, kad tai esąs vienas iš epilepsijos „variantų" su visais tos ligos simptomais – smulkmeniškumu, agresyvumu, trumpalaikiu atitrūkimu nuo aplinkos. Psichiatras net stebėjosi, kaip tiksliai (mediko požiūriu) šią patologinę būseną vaidina D. Banionis. Nežinau, ar aktorius specialiai domėjosi psichiatrija. Tačiau nepamirškime dar vieno faktoriaus – talentingo menininko intuicijos, dažnai puikiai užpildančios praktinių žinių spragas."

Bet ne tai pagaliau svarbu. Man nesisekė. Man tiesiog nesisekė repetuoti. Bet juk taip pat kūrybiškai sunku man buvo kurti tokius vaidmenis, kaip Tesmaną „Hedoj Gabler", Bekmaną pjesėje „Lauke, už durų", ar Lomeną iš „Komivojažieriaus mirties". O jie ir buvo geriausiai įvertinti mano vaidmenys. Seniai pastebėjau, kad savi išgyvenimai, savas pasaulio pažinimas ir netgi sapnai sudaro tą medžiagą, iš kurios „lipdai" personažą. Tik sukaupęs savo gyvenimišką patirtį, gali naudotis ja kūryboje, remtis į tau suprantamus dalykus. Tai padeda išvengti schemų... Gal repetuojant šią pjesę man ir trukdė tai, kad nei gyvenime, nei knygose, nei filmuose aš nebuvau užtikęs tiek sukaupto pykčio, neapykantos, susvetimėjimo, begalinio noro įgelti kitam.

Bėgant laikui, daug kas iš atminties išblėso. Šiandien paėmęs į rankas knygos „Juozo Miltinio repeticijos" antrąjį tomą, grįžtu mintimis į tuos tolimus 1973 metus. Aš norėčiau pailiustruoti, gerbiamasis skaitytojau, ko Miltinis reikalavo iš manęs repeticijų metu, kaip buvo kuriamas personažas. Todėl leidžiu sau pacituoti ištrauką iš „Mirties šokio" repeticijų.

„... Paimk save į rankas taip, kad galėtum visą laiką kūrybiškai suvokt, intelektualiai kurt tą Edgarą, dominuot prieš kiekvieną žmogų, – ragino režisierius. – Akys žaibiškos turi būt – visur. Ausys pasiutę. Mefisto ausys. Jis numato. Jis numato, permato kitų veiksmus iš anksto. Jis permato, ką daryt. Ir mėgaujas šituo kankinimu. Bet *intelektualiu*. Ne fizišku, ne sadistas kaip markizas de Sade'as. Jis yra sadistas viršgamtinis, kažkoks Liuciferis *numatymo* prasme. Tarsi jis matytų žmonių silpnybes ir juos baustų savo pastabom, ku-

rios yra žmonėms nepakeliamos. Dėl to, kad jie prastesnės orientacijos. Ne taip išsivysčiusios. Todėl tas sąvokojimas, tas permanentinis sąvokinis turinio kūrimas. [...] Sąvokomis jis *turinį konstruoja* visąlaik kada kalba. Nesvarbu, kokia yra moralinė vertė, kokia yra ekonominė vertė – visiškai nesvarbu. [...] Šitą pjesę, draugai, reikia vaidinti kaip aisbergą. Kiekvienas personažas – ypač Edgaras – yra *aisbergas*. Mažytė dalelė yra išsikišusi, o visa kita begalinėj gilumoj, ir pavojinga bet kam sutikt jį. Tai fenomenalus personažas, jis sprogdina savyje kiekvieną priešą. Nežiūrėkim buitiškai. Čia yra koncepcija, čia yra filosofija, yra Nitzsche. Yra Sofoklio toks Prometėjas galbūt, kuris pats prirakintas ir kitus sunaikina – net dievus. Mitologijoj reikia ieškot tokių dalykų. Ne kur kitur. Filosofijoj, mitologijoj. Nereik buity. Kažkoks susuktas kančios kamuolys yra Edgaras. [...] Ir Edgarui *gyvenimas*, tiems visiems personažams *gyvenimas* yra kančia. Pats gyvenimas, o ne kiti žmonės."

Tada į režisieriaus pastabas atsakiau: „Aš vis tiek nepadarysiu šito, ko jūs norit. Nesuprantu nieko, ką jūs sakot".

Vėl skaitau Miltinio žodžius: „Taip, aš suprantu. Per durnas esi. Per mažai išsilavinęs, ot kas yra. Mažai lavinęsis."

Aš tęsiau dialogą: „Na aš nesuprantu. Ką man daryti?"

Miltinis: „Aš žinau, kad nesupranti!!! Ką aš galiu padaryt?"

Aš: „Pakeist kitu..."

Miltinis: „Per vėlu. Pasimokyt galėjai. Ot pasikankink, pasikankink – galbūt ir bus krislai. [...] Čia tavo ir yra nelaimė. Kad tu gali padaryt..."

Man vaidinti buvo sunku, nes Miltinis reikalavo iš manęs didelės jėgos, ekspresijos. Jis norėjo, kad aš savo vaidyba, kaip sakoma, paimčiau žiūrovą už gerklės, kad šis žiūrėdamas priimtų tą asmenybę, individualybę, kuri kuriama scenoje. Tai iš manęs pareikalavo begalinės nervinės įtampos.

Mes dirbome neskaičiuodami valandų. Miltinis išsunkdavo iš aktoriaus viską, ką galėdavo. Kai kam jo darbo stilius nepatiko: negalėdavo pakęsti jo pastabų ar atviro pasityčiojimo. Laikė jį tironu. Bet šiandien aš galiu pasakyti, kad esu jam dėkingas už tą „tironiją". Jis siekė rezultato. Siekė visais galimais, o kartais gal ir negalimais būdais. Ir pasiekė. Žmonės, atėję į spektaklį, būdavo priblokšti šio spektaklio jėgos ir psichologinės tiesos.

Mūsų spektaklyje vaidino du sąstatai. Pirmajame Edgarą vaidinau aš, Alisą – D.Melėnaitė, o Kurtą – B.Babkauskas. Antrajame: Edgarą – Paulavičius, Alisą – Vidugirytė, Kurtą – A.Masiulis.

Miltinis pastatė abi „Mirties šokio“ dalis. Jam norėjosi parodyti, kaip Alisa reaguoja į Edgaro mirtį. Iš pradžių ji sako: „Ačiū Dievui, kad jis mirė“. O paskui seka jos monologas, kuriame skamba: man jo gaila. Aš praradau dalį savo gyvenimo. Nes jos gyvenimo dalis ir buvo kova su Edgaru. Miltiniui tai buvo svarbu. Jis tai suvokė kaip Alisos žmogiškumo apraišką.

Vaidindavome paprastai taip: pirmąją dalį pradėdavome 15 valandą ir vaidindavome dvi su puse valandos – iki 17.30. Paskui darydavome pertrauką ir 19 valandą prasidėdavo antroji dalis. Taip mes vaidinome Panevėžyje ir Vilniuje. Maskvoje visą spektaklį rodėme be pertraukos. Kitose gastrolėse buvo vaidinama tik pirmoji dalis.

Spektaklis „Mirties šokis“ buvo be galo populiarus. Jo pažiūrėti suvažiuodavo žiūrovai ne tik iš Lietuvos ir Latvijos. Atvažiuodavo žiūrovai ir teatro specialistai net iš Maskvos bei Leningrado.

Beje, kaip ir anksčiau, taip ir repetuojant šią pjesę, Miltinis man prikišo tai, ką jau buvau girdėjęs iš jo ne vieną kartą: mane, kaip teatro aktorių, sugadinęs filmavimasis. Vaidindamas scenoje aš, esą, krentu į „duobes“, ir taip yra todėl, kad pripratau dirbti ne ištisai, o „gabaliukais“. „Čia didelė klaida, – kalbėjo man režisierius, – ir paimk tai į galvą, jei nori teatre dirbt.“

Su šia Miltinio pastaba nesutikau ir nesutinku ligi šiol.

Kinas yra vienoks, o teatras – kitoks menas. Jau anksčiau minėjau, kad pirmuosiuose filmuose tas nesistemingas darbas gal mane ir išmušdavo iš vėžių, bet dabar tikrai ne. Man šios dvi meno rūšys kūryboje tik papildo viena kitą.

Beje, gali būti ir taip, kad tas nuolatinis kino „prikaišiojimas“ buvo tik eilinis Miltinio „pedagogikos“ elementas.

Praėjus premjerai, atėjo metas recenzijoms. Kritika, girdama patį pastatymą kaip „didelį teatro reiškinį“, vis gyrė ir mano vaidmenį, rasdama jame ir subtilų mokėjimą pažvelgti į save, ir tiesmukišką fanatizmą, ir mizantropiją. Užvis labiausiai visiems krito į akis... mano personažo „persikūnijimas“ iš vienokios būsenos į visiškai priešingą savo emociniu krūviu.

Tuo tarpu mūsų teatras žingsnis po žingsnio artėjo prie savo trisdešimt penktojo gimtadienio. Tai iš tikrųjų turėjo būti mūsų visų, kaip aktorių, gimtadienis, nes juk teatro kūrybinis branduolys gimė drauge su pačiu teatru. Apvažiavome visą Lietuvą. Sulaukdavome svečių kone iš visos Tarybų sąjungos, bet... Paradoksas, bet už Lietuvos ribų mūsų teatras niekada nebuvo gastroliavęs.

Bet taip buvo iki 1974 metų rudens, kol Maskvoje nebuvo paskelbtos Panevėžio teatro gastrolės. Į Maskvą vežėme šešis spektaklius, atstovaujančius visiems žanrams, kurių kadaise savo planuose reikalavo iš mūsų Meno reikalų valdyba. Tai buvo A. Salynskio „Marija" (rusų tarybinė pjesė!), V. Miliūno „Karuselė", A. Laurinčiuko „Vidutinė moteris" (tarybinė lietuvių dramaturgija!), na ir užsienio klasikai atstovaujantys spektakliai – B. Džonsono „Volponė", A. Strindbergo „Mirties šokis" ir F. Diurenmato „Frankas V".

Kuo jau tikrai galėjome pasidžiaugti, tai nepaprastu savo teatro populiarumu: eilės prie bilietų kasų susidarydavo iš vakaro, ir per naktį išstovėję „laimingieji" kitos dienos rytą, atidarius kasą, nusipirkdavo bilietus, kurių, beje, užtekdavo toli gražu ne visiems. Patys matėm, kaip už gero kilometro nuo teatro, kuriame vyko mūsų gastrolės, stoviniavę žmonės klausinėjo praeivių: gal turite atliekamą bilietuką?..

Maskvoje mes vaidinome tris savaites. Tai buvo tikrai įtempto darbo, toli gražu nelengvos dienos, nepaisant to malonaus „ažiotažo", apie kurį ką tik kalbėjau. Gastrolės pasibaigė, kaip ir viskas gyvenime kada nors vienaip ar kitaip pasibaigia. Deja, jau per pačias gastroles pasigirdo balsų, kad Panevėžio teatro aureolė, apie kurią tiek kalbėta – deja! – blėsta.

Vėliau pasirodžiusios recenzijos buvo „vėsokos", atlaidžios ar net nepaneigiančios tos „aureolės" blėsimo. Nemaža straipsnių autorių paprasčiausiai „perpasakodavo" pjesės turinį, paminėdavo atlikėjų pavardes ir... palinkėdavo tolesnės sėkmės. Tai, ko tikėjosi iš gastrolių Miltinis, – deja, neįvyko...

Žinoma, buvo ir gyrimo: „Panevėžio teatras savo teatrine kultūra ir kūrybiniais principais – darnus vienminčių kolektyvas. [...] ... teatras visur ir visada prisimena savo visuomeninę paskirtį ir tuos tikslus, kurių dėlei jis gyvuoja. [...] Panevėžio teatras, kaip reta mūsų teatrinėje praktikoje, turi ryškų,

individualų braižą, kurį didžia dalimi nulėmė kūrybinga ir savita šio kolektyvo vadovo ir auklėtojo J. Miltinio asmenybė. Yra panevėžiečių darbe dar vienas momentas, padėjęs teatrui sėkmingai žengti į priekį, – rimta pažiūra į publiką. [...] ... ilgainiui publika turės kažką suprasti ir kažko išmokti“, – rašė kritikė Eleonora Krasnovskaja.

Ką besakytum – tai tik „bendri“ žodžiai, o visa kita, kaip minėjau, daugiau siužetinio pobūdžio veikalų atpasakojimas.

Pagiriamas J. Miltinis ir kaip režisierius, ir kaip aktorius – „Volponėje“. Pagiriamas ir aš – Korvinas, ir Vitkus – Korbačijas, ir Blėdis – Notaras.

Kiek daugiau apsistojama prie „Mirties šokio“ ir F. Diurenmato „Franko V“ – bet tas ir nenuostabu, nes Strindbergo kūriniai Tarybų sąjungoje – labai reti svečiai, o F. Diurenmato „Franką V“ ir A. Strindbergo „Mirties šokį“ tarybinėje scenoje apskritai mes pastatėme pirmieji.

Viltinga to paties E. Krasnovskajos straipsnio pabaiga, kad „teatras maskviečius buvo pavergęs ištisas tris savaites. Dabar ilgai bus apie jį diskutuojama, ginčijamasi, – tai turbūt ir yra tikrasis pripažinimas“. Deja, tokie pabaigos žodžiai mūsų į gastroles sudėtų vilčių tikrai nepateisino...

Manau, kad didelė dalis kaltės krinta gastrolių repertuaro parinkimui. Tą, beje, pastebėjo ir ne vienas recenzijų autorius. Niekaip negaliu suprasti, kodėl į gastrolių repertuarą nepateko Ibseno „Heda Gabler“, K. Sajos „Devynbėdžiai“, ir svarbiausia – nė viena Juozo Grušo drama!

Skaudžiai juokingai nuskambėjo vietinės spaudos „džiūgavimas“ gastrolėmis... Dabar aš suprantu, kad džiaugtasi iš esmės nekreipiant dėmesio į tai, ar gastrolės pavyko, ar ne, o pačiu mūsų – provincijos teatro – pasirodymu didelės šalies sostinės scenoje. Tiesiog kaip įvykusiu faktu. Pacituosiu „Panevėžio tiesą“ – L. Jonušo straipsnį, išspausdintą rubrikoje „Lietuvos TSR 35-mečiui“ pavadinimu „Ryškūs pasiekimai“. „Daug džiugių akimirkų atnešė 1974 metų ruduo, kai teatro kolektyvas visą mėnesį pirmą kartą savo gyvenimo istorijoje gastroliavo Maskvoje, kur buvo labai gerai įvertintas.“

Aš turbūt turėčiau pripažinti tą „įvertinimą“, nes netrukus man buvo suteiktas TSRS Liaudies artisto Garbės vardas. Na, „už didelius nuopelnus vystant tarybinį teatro meną“ ir taip toliau.

Štai „Tiesos“ laikraštis, išėjęs 1975 metų birželio 19 dieną...

Įteiktas vyriausybinis apdovanojimas D. Banioniui

VILNIUS, VI.18 (ELTA). Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume Panevėžio dramos teatro aktoriui Donatui Banioniui šiandien įteiktas TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo raštas dėl TSRS liaudies artisto garbės vardo suteikimo.

Tikrai džiaugiausi, kad tą vardą gavau drauge su tokiu menininku kaip leningradietis Bruno Freindlichas. Aš seniai žavėjausi to didžio aktoriaus kūryba, tuo filosofinio dialogo meistru... Mes kartu buvome pristatyti rimto žurnalo „Teatr“ puslapiuose. Suminėti mano vaidmenys, gerai, kad daugiausia tie, kuriuos man negėda buvo prisiminti nei tada, nei iki šiol. Matyt, kad garbės vardą gavau ne vien už „nuopelnus teatrui“, kaip parašyta Liaudies artisto vardo diplome, bet ir už darbą kine, nes už pečių jau stovėjo „Soliario“, „Gojos“ ir nemaža kitų kino juostų personažų. Tiesa, „Teatr“ teiškėlė vieną – Vaitkų iš V. Žalakevičiaus filmo „Niekas nenorėjo mirti“, ir net pacitavo Žalakevičiaus žodžius: „Banionis – giliai jaučiantis aktorius, kuriantis vaidmenį „į gilumą“. Jis kuria sielos interjerą. Stato pažinimo labirintą.“ O man buvo labai malonu, kad žurnalas paminėjo kaip tik lietuviško filmo vaidmenį.

1975 metai mūsų teatrui buvo reikšmingi ir kitomis gastrolėmis. Ankstyvą pavasarį – berods kovą – mes viešėjom Gruzijoje – Tbilisyje. Šios šalies aktorinė kultūra tikrai aukšta, todėl ten vaidinti buvo garbė. Mes vežėme vienintelį spektaklį – Strindbergo „Mirties šokį“. Ir dar sykį buvau maloniai nustebintas sužinojęs, ką pasakė apie mūsų vaidybą istorijos daktaras, Gruzijos TSR nusipelnęs meno veikėjas O. Egadzė: „Sąmoningai nepasirūpinau nei programa, nei ausinėmis. Sekdamas vien aktorių plastinę kalbą ir intonaciją, įsitikinau, kad meistriškumas gali padaryti suprantamą bet kokį personažą. [...] Tai didelio aktorių meno – ypač D. Melėnaitės ir D. Banionio rezultatas. [...] Džiaugiuos pamatęs tokius „ekonomiškus“ aktorius: kiekvienas judesys – tezė.“

Nepamirštami susitikimai su Tbilisio Šota Rustavelio teatro aktoriais, senoji Iberijos sostinė Mccheta, V amžiaus Narikalo tvirtovės liekanos, Dovydo cerkvė su didžiųjų gruzinų kultūros veikėjų panteonu – visa viešnagė buvo tikra meno šventė.

Gražiai vainikavo jos baigtį ligi šiol gerai žinoma kino aktorė Sofiko Čiaureli, per priėmimą Aktorių namuose perskaičiusi savo motinos, garsios gruzinų aktorės Veriko Andžaparidzės laišką, kuriame ji rašė, kad Miltinio teatro moralinis kodeksas – vienas gražiausių dabartinio tarybinio teatro rašomos knygos puslapių.

Baigėsi sezonas, prasidėjo naujas. Prasidėjo skaudžia nelaime – iš gyvenimo pasitraukė be galo talentingas mūsų teatro aktorius Bronius Babkauskas.

Prieš mane, ant stalo 1975 metų spalio mėnesio 23 dienos laikraščių iškarpos... Iš visų jų – žvelgia mūsų nepakeičiamo – tikrai ir ligi šiol nepakeisto – Broniaus Babkausko veidas. Iškarpos lietuvių, lenkų, rusų kalbomis... Visi nekrologai prasideda: „Spalio 21 dieną staiga mirė Lietuvos TSR liaudies artistas...“ Prašom atkreipti dėmesį: staiga mirė. Tik praėjus penkiolikai metų po Jo išėjimo į amžinybę, vienas tada dar nelabai žymus žurnalistas, darydamas su manimi interviu, lyg tarp kitko paklausė: „Kodėl Bronius Babkauskas nusižudė?“ Sakau „tarp kitko“ todėl, kad prieš tai jis manęs klausė, ar teisybė, kad Miltinis aktoriams vestis tarpusavyje neleido? Į klausimą apie kolegos mirtį atsakiau: „Tokiais atvejais niekas nežino priežasties. Žino tik tas, kuris jau negali pasakyti. [...] Jis sakydavo, kad jam labai sunku. Su sveikata negerai buvo. Tekstų negalėjo išmokti.“ Šis mano atsakymas, kaip ir klausimas – žodis į žodį – yra išspausdinti vieno laikraščio 1990 m. rugpjūčio 8–15 dienų numeryje. Toliau į tragediją klausėjas nesigilino. Pylėsi klausimai po klausimų, neišplaukiantys vienas iš kito – „ar jums gyvenime buvo sunku?“, „ar vokiečių administracija kišosi į teatro reikalus?“, „ar buvote susitikę su Feliniu?“ ir t. t., ir t. t. ... Tada bene pirmą sykį susidūriau su žurnalistika, kuriai nereikia žmogaus sielos, žmogaus minties, o gal net ir – pagarbos mirusiam. Jai užtenka „šokinėti“: klausimas – atsakymas, klausimas – atsakymas. Viskas. Klausi, ką nori ir atsakai – irgi ką nori... Gerai, jei nori atsakyti tiesą. O jei ne?..

Mes ilgai negalėjome susitaikyti su Netektimi. Rašau šį žodį iš didžiosios raidės todėl, kad ji labai labai labai didelė.

Ėjo dienos, savaitės, metai. Kaip jau patyriau pats savo kailiu – ėjo greitai. Miltinis dar pastatė Sofoklio „Edipą karalių“, kuriame aš nevaidinau, iš naujo – Gogolio „Revizorių“, kuriame aš vaidinau Gorodničių, dar porą neypatingai įsimenančių spektaklių. Bet šalia tų neypatingų spektaklių teatre, turėjau labai smagų darbą kine.

Taip jau atsitiko, kad vienas iš populiariausių ir žiūrovų pamėgtų mano filmų tapo televizijos filmas „Princo Florizelio nuotykiai“, kuriame aš suvaidinau Savižudžių klubo pirmininką. „Florizelis“ buvo pirmas mano darbas su režisieriumi Jevgenijumi Tatarskiu. Pirmas, bet ne paskutinis. Vėliau – 1990 m. – kartu su garsiąja Marina Vladi filmavausi šio režisieriaus statytoje juostoje „Geriantys kraują“, o 2002–2004 m. – televizijos seriale „Niro Vulfas ir Arči Gudvinas“, kurio pirmosios serijos buvo parodytos pernai balandžio mėnesį. O šių metų sausį mudu su režisieriumi J.Tatarskiu prisiminėme, kaip 1979 m. buvo filmuojamas populiarusis „Florizelis“. Prisipažinsiu, režisierius man priminė ne tik tai, ką aš gal kiek ir buvau primiršęs, bet papasakojo ir daug man nežinomų dalykų.

Paklausiau: „Sakyk, Jevgenijau, kodėl tu mane pakvietei filmuotis į šitą filmą?“

„Jau ne pirmą kartą manęs šito klausi, – atsakė režisierius. – Anksčiau išsisukinėdavau, nelabai norėdavau pasakoti, o dabar ... na gerai, atsakysiu.“ Princą Florizelį turėjęs vaidinti garsus ir be galo populiarus aktorius Olegas Dalis. Jo partneriu turėjęs būti Igoris Dmitrijevas – gal kiek mažiau žinomas ir kiek mažiau populiarus, vienok žinomas ir populiarus. Vadinasi, tęsė režisierius, jų antipodą turėjęs suvaidinti aktorius nė kiek ne mažiau žinomas ir populiarus. „Tuo metu man tokiu aktoriumi buvai tu“, – prisipažino Tatarskis. „Savižudžių klubo pirmininkas, kurį tu turėjai sukurti, paprastai kalbant, – žmogžudys, niekšas, labai blogas žmogus. Na, ką aš turėjau daryti? Pasikviesti aktorių su žmogžudžio fizionomija, žmogžudžio akimis?“ – paklausė režisierius. Tai nuobodu, lėkšta, neįdomu. Reikalingas buvo žavus žmogus, na, bent iš pirmo žvilgsnio. Svarbu buvo nerodyti, kaip jis žudo. Gal išskyrus tik vieną epizodą ir netiesiogiai... Iš tikrųjų juk Pirmininko vaidmuo nėra didelis ir

epizodų ne tiek jau daug... Tačiau apie jį tiek daug yra kalbama, kad žiūrovui gali atrodyti, jog Banionis beveik visą laiką yra kadre. Vis kalbama, koks tas Pirmininkas blogas žmogus, kaip jo visi bijo. Štai, pavyzdžiui, žmogžudys, nuteistas mirti. Jam iki nuosprendžio įvykdymo liko gal tik keturios dienos. Jį greičiausiai pakars. O jis tyli. Nesako, kur slapstosi Pirmininkas. Nes bijo. Princas Florizelis nustebęs klausia: „Netgi taip?" „Taip," – atsako žmogžudys. Štai dėl šios priežasties, pasak J.Tatarskio, jis norėjęs, kad Pirmininką vaidintų iš pažiūros žavus, malonus, patrauklus aktorius, daugiausia vaidinęs teigiamus herojus. „Todėl ir pasirinkau Donatą Banionį, – prisipažįsta režisierius. – Bet neslėpsiu, ne tik todėl. Negražu galbūt apie tai šnekėti, tačiau aš pasakysiu..." Režisierius norėjęs, kad tai būtų TSRS liaudies artistas, TSRS Aukščiausiosios tarybos deputatas, netrukdę būtų ir tai, jei aktorius būtų gerbiamas ir mėgiamas valdžios. Kodėl? Ogi todėl, kad... Režisierius jautęs: darbas nebus sklandus. Valdininkai galį trukdyti kuriant filmą, kaip ne kartą yra buvę. Tai ne tuščios kalbos. Kai Tatarskis nuvežęs bandomuosius kadrus į Maskvą, nebuvo patvirtinti O. Dalis, I. Dmitrijevas, L. Poliščiuk bei kai kurie kiti aktoriai. „Ir taip netiko Maskvos valdininkams beveik visi atlikėjai, visi, išskyrus vieną – apie Banionį, numatytą Pirmininko vaidmeniui, niekas nepasakė nė žodžio. Aš juk supratau, kad dėl jo niekas nebuvo pasakyta ne todėl, kad jis ypač talentingas, o kiti aktoriai už jį kur kas prastesni. Ne. Tiesiog jis buvo TSRS Aukščiausiosios tarybos deputatas, TSRS liaudies artistas." Tai apie Dalį koks valdininkėlis leisdavęs sau pasakyti: „Nereikia jo patvirtinti vaidmeniui. Jo akys lyg virto sterko." Suprask, tuščios, nes niekam ne paslaptis, kad Dalis smarkiai gerdavęs. Nereikia filmuoti Poliščiuk – jau kartą nufilmuota ir gana. Ji nusifilmavo Tatarskio filme „Auksinė mina". I.Dmitrijevas netiko, nes kažkam buvo nusibodęs... Tatarskis supyko. O jis – vyras su charakteriu, kaip sakoma. „Na, jūs viską žinote, – išrėžė jis Maskvos valdininkams, – kas turėtų filmuotis, ką reikėtų filmuoti. Turbūt žinote ir kaip reikia filmuoti. Aš juk nieko neprašau. Scenarijus ir tas jūsų. Juk jūs, ne kas kitas man jį pasiūlėte. Greičiausiai todėl, kad aš režisierius. Aš režisierius ir aš pasirinkau šiuos aktorius. Ir manau, jog pasirinkau teisingai. Jūs manote kitaip? Ką gi, spręskite patys."

„Na, ką jūs, nesikarščiuokite, – Maskvos kino valdininkėliai, matyt, nesitikėdami tokio „įžulaus“ jauno režisieriaus elgesio, pagaliau nusileido. – Nereikia. Kodėl jūs su mumis taip kalbate?“

Ir filmavimas prasidėjo. Tai buvo 1979 metai. Režisierius Tatarskis pasakojo, kad su O. Daliu jie seniai buvo pažįstami ir draugavo. Kai Tatarskis pasiūlė Daliui filmuotis Florizelio vaidmenyje, šis iš karto sutiko. Net atvažiavo į Leningradą kartu su Jurijumi Bogatyriovu ir atsivežė sąrašą aktorių, kurie, jo manymu, galėtų nusifilmuoti šiame filme. Tatarskis prisimena, kaip entuziastingai Dalis jį įkalbinėjo: „Ženia, nufilmuokime filmą, kuriame mus sups mūsų draugai.“ Jis siūlė filmuoti Bogatyriovą pulkininko Džeraldino vaidmenyje, bet režisierius pasirinko I.Dmitrijevą.

„Neprisimenu, ką Dalis buvo numatęs Pirmininko vaidmeniui, bet tikrai ne tave,“ – pasakojo Tatarskis. Kaip ten bebūtų, bet atėjo pirmoji mano filmavimo diena. Tai buvo 1979 m. gegužė. Sočis. Aš gerai neprisimenu, bet režisieriui šis filmavimas įstrigo į atmintį. Buvo filmuojamas epizodas, kai Florizelis ateina pas Pirmininką po dailininko nužudymo ir jie apie kažką kalbasi. Aš tą dieną turėjau išvažiuoti – man reikėjo būti teatre. Tatarskis prisimena, kad pirmiausia stambiu planu filmavo mane, paskui Dalį. Filmavimas baigėsi greitai ir mes grįžome į viešbutį. „Olegas priėjo prie manęs, – pasakojo režisierius, – apkabino mane ir ištarė: „Ženka, o Bonia – artistas.“ Ir nuėjo. Ir viskas. Tarp jūsų iš karto užsimezgė geri darbiniai santykiai. Aš mačiau, nes stebėjau. Olegas galėjo būti labai „patogus“ partneris, arba labai „nepatogus“. Jis buvo labai geras aktorius. Tau jis buvo „patogus“ partneris. Aš tai mačiau.“

Trijų serijų filmas buvo nufilmuotas greitai. Tačiau nufilmuoti – tai tik pusė darbo. Reikėjo, kad filmas būtų priimtas, jam suteikta kategorija ir leista jį rodyti. O tai ne visada būdavo taip lengvai pasiekiama. Juk kalbame apie tarybinius laikus. Bet viskas iš eilės. Pirmiausia filmas turėjo būti priimtas kino studijos, kurioje filmuotas, meno tarybos. Tatarskis dirbo „Lenfilme“, Leningrade. Režisierius prisimena, kaip „Lenfilmo“ meno tarybos posėdyje dalyvavęs scenarijaus autorius kalbėjo: „Man nepatinka. Bet, turiu pripažinti, režisierius buvo nuoseklus. Jis įvykdė visą tai, ką buvo numatęs prieš metus ir kas atsispindėjo bandymuose“.

Pasiėmęs filmą, Tatarskis išvažiavo į Maskvą. Ten susirinko tuometinio Valstybinio radijo ir televizijos komiteto vadovybė, redaktoriai ir paskelbė verdiktą: filmas atmetamas. Kodėl? Šito niekaip negalėjo suprasti Tatarskis. Jūs mūsų neklausėte, jūs – pats protingiausias, štai ir darykite dabar, ką norite. Mes jus įspėjome: nereikėjo imti Dalio. Todėl ir negalime priimti filmo. Tatarskis nepasidavė: „Gal galėtumėt smulkiau paaiškinti priežastis?“ Jam buvo atsakyta, kad smulkiau nereikėtų gilintis... Bet, girdi, galima dar bandyti filmą gelbėti. Reikėtų pasikviesti aktorių Zinovijų Gerdtą ir paprašyti, kad šis parašytų kokį nors tekstą... „Mums nereikalingas princas-herojus. Mums nereikalingas princas, kuris patiktų tarybiniams žiūrovams“, – tiesiai šviesiai buvo atsakyta Tatarskiui. Viskas žlugo! Filmas nufilmuotas, sumontuotas, įgarsintas, įrašyta muzika... Tik imk ir rodyk. Ir še tau! Lengva pasakyti, tegu Gerdtas parašo tekstą, iš kurio būtų aišku, kad princas nėra jau toks didvyris. Jeigu filmas nebus priimtas, „Lenfilmo“ kino studija negaus pinigų. Darbuotojai liks be premijų, o gal ir be atlyginimų. Šiaip ar taip – dideli nemalonumai. Prislėgtas tokių minčių, Tatarskis grįžo iš Maskvos į Leningradą. Nuotaika, švelniai tariant, buvo šiaip sau... O svarbiausia, neaišku, kuo čia dėtas Gerdtas, kodėl Gerdtas? Sėdėdamas namuose virtuvėje Tatarskis jau buvo apsipratęs su mintimi, kad tekstas už kadro, „nuvainikuojantis“ princą Florizelį, galėtų būti, bet juk ne bet koks tekstas. Kai staiga per radiją išgirdo gerai pažįstamą balsą. Kalbėjo Dmitrijevas. Jis vedė radijo laidą, kuri vadinosi „Lengvu žanru“. Tatarskis staiga suprato, kad jeigu jau taip reikalingas tas tekstas už kadro, jis turi būti tariamas princo Florizelio draugo, kolegos, bendražygio, pagaliau, jo vasalo pulkininko Džeraldino, kurį vaidino Dmitrijevas, lūpomis. Ir iš karto tapo viskas aišku. Toje pačioje virtuvėje, ant to paties stalo ir gimė už kadro skambėsiantis tekstas. Paskui, per tris-keturias dienas filmas buvo permontuotas. Dmitrijevas įrašė tekstus. Kai kurie tekstai jam patiko, kiti – ne. Ir komisija filmą priėmė. Tiesa, jam buvo suteikta antra kategorija. Neatsižvelgta net į teigiamas recenzijas. Priimti priėmė, bet rodyti nerodė. Pusę metų... Režisierius nuvažiavo į Maskvą, nuėjo pas Valstybinio radijo ir televizijos komiteto pirmininko pavaduotoją. „Kodėl nerodomas filmas?“ „Bus parodytas. Dabar kaip tik vyksta pasaulio ledo ritulio čempiona-

tas." „Bet tai jau antras čempionatas nuo to laiko, kai filmas „Savižudžių klubas, arba Tituluoto asmens nuotykiai" priimtas." „Na, apie ką mes kalbame. Parodysime." Tatarskis prisimena, kad šis pokalbis su Radijo ir televizijos komiteto funkcioniere įvyko 1980 m. lapkričio mėnesį. Pagaliau, 1981 m. sausio 11 d. jo bute suskambėjo telefonas. Skambino iš Maskvos, iš Centrinės televizijos. „Jūsų filmas bus parodytas sausio 13 dieną, – pranešė moteriškas balsas. – Supraskite, tai labai atsakinga – senieji naujieji metai. Žmonės žiūrės televiziją. O ir naujametė programa mums nelabai buvo pavykusi... Mums labai patinka jūsų filmas, bet pavadinimas... „Savižudžių klubas, arba Tituluoto asmens nuotykiai". Tokiu pavadinimu filmo rodyti negalime. Reikia sugalvoti kitą pavadinimą." „Kokį? – paklausė režisierius. – Kai mes filmavome šį filmą, tai tarpusavyje jį vadinome „Princo Florizelio nuotykiai". Balsas už kadro nutilo, prisimena režisierius, o paskui vėl suskambėjo kažkaip intymiai: „Jevgenijau Marovičiau, sprendžiant iš jūsų filmo, jūs inteligentiškas žmogus. Na, nejau jūs nesuprantate, kad negali būti jokių savižudžių klubų, jokių tituluotų asmenų ir jokie princai florizeliai taip pat netinka. Reikalingas kitoks pavadinimas." Režisierius atsakė: „Ką gi, aš metus laukiau filmo pasirodymo, palauksiu dar. Neturiu aš kito pavadinimo. Arba senasis, arba „Princo Florizelio nuotykiai" Ir taškas. Telefono ragelis padėtas. Ten, Maskvoje, matyt, vyksta pasitarimas. O kitą dieną Tatarskio bute vėl skamba telefonas. Tas pats balsas praneša: „Gerai. Bus „Princo Florizelio nuotykiai". Pagaliau filmas buvo parodytas. Ir iš karto jis tapo populiarus.

Po smagaus, malonaus filmavimosi J.Tatarskio filme, namie manęs laukė nemalonūs pasikeitimai ir nauji išbandymai. 1980 m. vasarą iš teatro išėjo Miltinis. Išėjo taip pat, kaip kadaise, karo metais, netikėtai nelauktai išvažiavo iš Šarnelės į savo tėviškę. Turiu pasakyti, kad buvo ir keista, ir baisu. Ir dar – nujaučiant, kad taip turėjo atsitikti – jei ne tą dieną, savaitę, ar mėnesį – tai kurį nors kitą.

Bet ką mums dabar daryti – nežinojom. Tada atvažiavo asmuo „iš aukščiau" ir teatrui buvo pasiūlytas „kolektyvinis vadovavimas". Žodžiu, siūloma „susivienyti" tokiam „kvartetui": teatro partinės organizacijos sekretorei R. Zdanavičiūtei, aktoriams G. Karkai, V. Blėdžiui ir... man. Visa ši kampanija vyko 1980 metų rugsėjį. Trejetas pasiūlytųjų – sutiko. Aš... ne.

Po to mano nesutikimo, kolegų bei draugų buvau apšauktas išdaviku.

„Kvarteto“ sumanytojas išvažiavo atgal į savo postą Vilniun, o mes likom „virti savo sultyse“, kaip tada panašiais atvejais buvo sakoma. Pavirėm. Buvo visko – nemalonumų santykiuose – daugiausia.

Spalį iškviečia mane į Kultūros ministeriją. Ministras Jonas Bielinis tiesiai pasako: „Prašom imtis vadovauti teatrui.“ Aš siūlau Blėdį, o ministras mano kamuolį „atmuša“. Blėdis nepartinis – vadovauti negali. Siūlau kitus. Ministras irgi randa atmetimui ne tą, tai kitą kliuvinį. Pagaliau, matyt, aš jam su savo pasiūlymais įgrisau, nes išgirdau gana kategorišką frazę: „Arba Panevėžio teatro meno vadovu bus Donatas Banionis, arba pati ministerija paskirs vyriausiąjį iš šalies, savo nuožiūra“. Režisierių „iš šalies“? Tada jau mūsų ir taip nesveikuojantis teatras tikrai numirs – numirs be operacijų, be laidotuvių, ir tokio, ar bent panašaus teatro, kaip kūrė Miltinis – nebebus.

„Išsiderėjau“ tik viena: teatro direktoriumi lieka, kaip tada ir buvo, V. Dobrovolskis, o aš – tik meno vadovas ir niekas daugiau.

Važiuojant namo atmintis staiga mestelėjo seną seną – bene 1943 metų įvykį, apie kurį pasakojau viename iš pirmųjų skyrių. Pasakojau – ir nebaigiau, nes jis pasibaigė kaip tik šiandien!..

„Tu būsi teatro vadovas“, – pastačiusi ant stalo pusiau nugertą taurelę, rimtai pasakė man rašytoja humoristė Liūnė Janušytė, kai buvau nuėjęs pas ją „išsiburti“. Sesers vyras, vokiečių išlaikytas Študharto lageryje, tikrai grįžo, kaip ji buvo sakiusi, aš – traukiausi į Vakarus, bet, kaip būrėja žadėjo – likau Lietuvoje, o dabar... Šiandiena ministerijoje – irgi atsitiktinumas, kaip išsiaiškinau anų dviejų pranašysčių išsipildymą?

Parvažiavęs į Panevėžį, papasakojau viską, kas įvyko ministerijoje. Turiu pasakyti, kad mano sutikimu būti meno vadovu kolegos pasidžiaugė – gerai, kad vėl dirbsim drauge ir visi savi. Tik vieno iš kolegų mano nenorėjimas vadovauti keturiese ir sutikimas tapti „vienvaldžiu“ teatro vadovu buvo paaiškintas kaip karjeros troškimas. Tą, beje, tiesa, ne iš karto, o daug vėliau, išgirdau pats ir iš jo paties lūpų.

Kalbant apie režisūrą, aš turėjau tik vieną tikslą: žūtbūt išlaikyti Miltinio puoselėtą teatrą – mūsų teatrą. Išlaikyti ligi tos akimirkos, kol atsiras kūry-

biškas žmogus, išpažįstantis mūsų principus. Tegul tai būna jaunas, vos studijas baigęs žmogus, bet būtinai – bendramintis! Juk Miltinio išaugintas kūrybinis teatro branduolys, tiesa, jau „apsipynęs“ jaunais talentais, turi absoliučiai savitą psichologinio teatro pagrindą. Tenorėjau, kad visi suprastų – mums reikia tokio žmogaus, kuris teatrui, mūsų teatrui – būtų savas.

Prasidėjo nelengvos man dienos... Pagal „iš aukščiau“ duotus nurodymus, vieną spektaklį per sezoną turėjau pastatyti aš pats.

1983 metais pastačiau spektaklį pagal V. Tendriakovo pjesę „Trys maišai šiukšlėtų kviečių“. Nepasakysiu, kad būtų išėjęs šedevras, bet su aktoriais dirbti buvo įdomu, publika pastatymą sutiko palankiai ir mielai jį lankė. Deja, vienas nemenkas kritikas, kone visą spektaklį prasėdėjęs teatro bufete, apkaltino mane nuodėme, kurios aš tikrai nepadariau: anot jo, šis pastatymas yra ne kas kita, o Leningrado Didžiojo dramos teatro spektaklio plagiatas. Be to, recenzijoje buvo paminėta pavardė aktoriaus, įvertinant jo darbą labai blogai, kuris... tąsyk išvis nevaidino. To kritiko pavardės neminėsiu – tebūna šis mano priekaištas jo sąžinės reikalas...

Tais pačiais metais pastačiau P. Šeferio „Amadeus“. Tai vienas iš man pačiam, kaip režisieriui, įdomiausių darbų. Mocarto vaidmenį vaidino Albinas Keleris, o Saljerį – Aurimas Babkauskas, velionio Broniaus Babkausko sūnus. Tada dirbau su stipria ir gražia kūrybine grupe – dailininku Adomu Jacovskiu, maestro Sauliumi Sondeckiu, kuris man tiesiog atskleidė Mocarto genijų.

Tais pačiais metais pastačiau ir K. Sajos „Surūdijusį vandenį“, bet ne vienas – drauge su G. Karka. Mūsų režisūrą, man rodos, čia gelbėjo sodri K. Sajos dramaturgija. O gal ir ne tik: teatrologo A. Guobio žodžiais tariant, „[...] man regis spektaklis patvirtino panevėžiečių kūrybos proceso gyvybingumą“.

I. Gončarovo „Paprastą istoriją“ mūsų scenoje gana sėkmingai pastatė iš Maskvos atvykęs aktorius E. Marcevičius, su kuriuo aš kažkada filmavausi. Jis nebuvo mums svetimas – trupę pažinojo, vienu metu buvo rimtai dirbęs su Miltiniu. 1984 metais pastačiau baltarusių dramaturgo A. Dudarevo „Vakarą“. Ši pjesė turėjo didelį pasisekimą. Tikrai sėkmingai joje Multiko vaidmenį suvaidino G. Karka, E. Kačinskas – Gastrito. Be priekaištų dirbo ir kiti aktoriai.

Bet – daug sykių prisipažinęs sau, ne sykį – periodikoje, o dabar šioje knygoje nuoširdžiai sakau: aš nesu režisierius. Aš nemoku ir nenoriu režisuoti. Aš – atlikėjas, aktorius. Ir tik. Geresnis ar blogesnis, kartais toks, kartais kitoks, kiek sugebėjau svarsčiau apie tai šioje knygoje.

Prisiimdamas teatro meno vadovo pareigas, kaip minėjau, ėjau į jas su viena sąlyga, kad direktoriauti liks V. Dobrovolskis. Deja, praėjus trejiems metams, man nieko nežinant, J. Bielinis atleido Dobrovolskį iš Panevėžio teatro direktoriaus pareigų, ir perkėlė jį į Kauną. Buvau taip priblokštas, kad, nuvažiavęs į Vilnių, nuėjau pas Centro komiteto sekretorių L. Šepetį ir pasakiau, kad su tokiu ministro sprendimu kategoriškai nesutinku. Per kažkokį posėdį L. Šepetys viešai pasakė J. Bieliniui, kad šitaip laužyti susitarimą, juolab daryti tokias pertvarkas už akių, nedera.

Po to mudu su Dobrovolskiu dar metus dirbome drauge. Deja, po metų jis pats manęs paprašė išleisti jį į Kauną. Ką darysi – sutikau...

Ant mano pečių užgriuvo dar viena našta – direktoriaus pareigos. Telefonų skambučiai, administravimas, pasitarimai, pasirašinėjimai ir popieriai, popieriai... Visa tai buvo ne man ir – ne mano. Per savo buvimą „valdžioje“, kuris truko – baisu net pagalvoti: aštuonerius metus! – padariau vieną vienintelį gerą darbą.

Kone nuo pirmos dienos, kai buvau paskirtas meno vadovu, tegalvojau, kaip atsisakyti to „vadovavimo“. Bet nedavė ramybės ir kita: jei išeisiu, į mano vietą paskirs mums svetimą žmogų. Ir tas svetimasis pasiliks teatre tik tuos aktorius, kurie mąstys ir dirbs taip, kaip norės jis. Vyresnioji mūsų aktorių karta, išėjusi Miltinio mokyklą, atleidimo nebijojo – šiaip ar taip, jie buvo jau pripažinti artistai, kad ir be diplomų. Bet juk teatre yra dar keliolika jaunų gabių žmonių, kurie visai neseniai pradėjo perimti mūsų vyresniųjų „miltiniečių“ patyrimą. Vadinasi, juos – į gatvę? Na, jau ne! Štai kas mane laikė toje vadovo kėdėje, kurioje sėdėti man buvo taip nelengva...

Čia geru žodžiu noriu paminėti tuometinį Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministrą Henriką Zabulį. Tas protingas, toli matantis žmogus padėjo įgyvendinti mano sumanymą – įsteigti mūsų teatre Lietuvos TSR valstybinės konservatorijos aktoriaus meistriškumo katedros filialą, kuris ėmė veikti

nuo 1983 metų rudens. Vadovauti filialui buvo pavesta man. Praktiką mūsų jaunimas atliko savo teatre, vaidindamas spektakliuose, o vilniškiai dėstytojai su paskaitomis atvykdavo pas mus į Panevėžį. Tiesa, mūsų aktoriai – studentai kiekvieną pirmadienį važiuodavo paskaitų klausyti į Vilnių. O juk pirmadienis buvo vienintelė poilsio diena... Ir už bilietus ten – atgal niekas jiems nemokėjo...

Ačiū važinėjusiems į Panevėžį dėstytojams ir už mano sąžinės nuraminimą, ir už tuos keliolika dabar jau nebejaunų aktorių, kurį laiką dirbusių Panevėžio teatre be baimės, kad bus išmesti... kaip bemoksliai.

Jie jau seniai rankose turi aukštosios mokyklos baigimo diplomus, o sielose – tikiu tuo! – pagrindinį Juozo Miltinio principą, kad mene reikia ieškoti ne tiek naujo, kiek amžino.

1988 metais aš išstojau iš Komunistų partijos ir atsisakiau valdžios postų. Likau aktoriumi – tuo, kuo ir pradėjau. Tiesa – aktoriaus etate, tai yra aktoriumi su alga buvau neilgai – iki to meto, kai valdžia – tikra, ne tokia, kokia buvau aš, – pastatė sąlygą: arba alga, arba pensija. Aš pasirinkau pensiją ir išėjau iš teatro. Nežinau, ar švietė saulė – jeigu ir švietė, tai ne vien man, o kadangi Panevėžyje nėra ir Karo muziejaus sodelio, tai ir orkestras negrojo, kaip grojo prieš daugybę metų Kaune tą dieną, kai Miltinis mane į teatrą priėmė.

Dabar kartais vaidinu. Pagal sutartį.

1999 metų lapkričio 20 dieną Nacionaliniame dramos teatre įvyko Paulo Barco pjesės Susitikimas premjera. Šis spektaklis man labai brangus. Perfrazuodamas mano kuriamo personažo Johano Sebastiano Bacho žodžius, galiu pasakyti: aš kuriu, nes tai yra mano palaima.

MANO VAIDMENYS TEATRE

B. Džonsonas „Sukčiaus testamentas“ („Volponė“) – Tarnas, Policijos vadas, Leonė Korvinas

K. Binkis „Atžalynas“ – Jasius, Tijūnas, Gimnastikos mokytojas, Žiogas

P. Vaičiūnas „Nuodėmingas angelas“ – Gandas

M. de Siera „Lopšinė dainelė“ – Antonijas

P. Vaičiūnas „Prisikėlimas“ – Čigonas

O. Ernstas „Flaksmano sistema“ – Remeris

L. Pirandelas „Henrikas IV“ – Karlas di Nolis

A. Vienuolis „Prieblandoje“ – Edvardas

B. Dauguvietis „Nauja vaga“ – Benis

A. Čechovas „Piršlybos“ – Čiubukovas

N. Gogolis „Revizorius“ – Počtmeisteris, Abdulinas, Gorodničius

L. Maliuginas „Seni bičiuliai“ – Vladimiras Dorochinas

K. Simonovas „Rusų klausimas“ – Viljamsas

A. Jakobsonas „Gyvenimas citadelėje“ – Ralfas Mijlas

Ž. B. Moljeras „Žoržas Dandenas“ – Kolenas

J. Petrovas „Taikos sala“ – Frenkas Suinis

A. Klionovas „Mokinė“ – Jonušas

N. Ostrovskis, N. Solovjovas „Belugino vedybos“ – Andrejus

J. Paukštelis „Audra ateina“ – Kazimieras Bitaitis

V. Žemaitytė „Laimės šalis“ – Kiškelis Šokuonėlis

K. Simonovas „Svetimas šešėlis“ – Ivanovas, Savatejevas

I. Frankas „Pavogtoji žemė“ – Babičius

Ž. B. Moljeras „Tariamasis ligonis“ – Bonfua

B. Lavrionovas „Amerikos balsas“ – Kapitonas Kidas

J. Švarcas „Raudonoji kepuraitė“ – Zuikis Baltaausis

T. Gražulis „Dešimt metų“ – Balys Kundrotas

V. Goldfeldas „Užburtas veidrodis“ – Senasis kunigaikštis, Vaivada

A. Gribojedovas „Studentas“ – Fedka

A. Korneičiukas „Ukrainos stepėse“ – Česnakas

D. Umanskis „Paryžius, Stalingrado gatvė“ – Žakas

N. Dijakonovas „Vedybos su kraičiu“ – Maksimas

K. Goldonis „Melagis“ – Oktavijus, Lelijus

„Kaip grūdinosi plienas“ (pagal N. Ostrovskį) – Pavlas Karčiaginas

E. Borisova „Juodojo ežero paslaptis“ – Senukas

E. Zolia „Raburdeno paveldėtojai“ – Dominikas

A. Jakobsonas „Šakalas“ – Alanas O‘Konelas

A. Arbuzovas „Europos kronika“ – Ogė Liundas

A. Čechovas „Žuvėdra“ – Daktaras Dornas

I. Tylas „Laumės sūnus“ – Sabelka, Nalivaičikas

A. Salynskis „Pavojingas bendrakeleivis“ – Selichovas

J. Grušas „Dūmai“ – Didžiokas

J. Jurmandotas „Tokie laikai“ – Skupenis

M. Gorkis „Paskutinieji“ – Jakovas

J. Germanas „Daktaras Koliužnas“ – Parchomenka

A. Globa „Palieta taurė“ – Eabenas

S. Kosmauskas „Kuo aš kalta?“ – Čepas

H. Ibsenas „Heda Gabler“ – Jorgenas Tesmanas

L. Rachmanovas „Nerami senatvė“ – Vedantysis

P. Bomaršė „Sevilijos kirpėjas“ – Bazilijas

A. Mileris „Komivojažieriaus mirtis“ – Vilis Lomenas

E. de Filipas „Mano šeima“ – Albertas Stiljanas

H. Fiheiredas „Lapė ir vynuogės“ – Agnostas

O. Stukalovas „Kortų namelis“ – Zaicevas

E. Labišas „Šiaudinė skrybėlaitė“ – Bopertiui

V. Blažekas „Slaptasis noras“ – Petras

J. Skliutauskas „Vaikinas su velnio plauku“ – Rimša

V. Liubimova „Akmeninė širdis“ – Valstietis, Jūreivis

G. Hauptmanas „Roza Bernd“ – Kristofas Flamas

V. Šekspyras „Makbetas“ – Bankas

Broliai Turai „Šiaurės madona“ – Rodžersas

L. Kručkovskis „Pirmoji laisvės diena“ – Michailas

J. Rainis „Aukso žirgas“ – Ministras, Varnas

J. Josadė „Nepalik manęs, Liuda“ – Juozas Rugys

A. Arbuzovas „Tania“ – Ignatovas, Michejus

„Pakelta velėna“ (pagal M. Šolochovą) – Davydovas

V. Rozovas „Vestuvės“ – Nikolajus

L. Obuchova „Širdies šiluma“ – Naujasis gydytojas

„Gimimo diena“ (pagal A. Venclovos romaną) – Petras

R. Narečionis „Prieš nuosprendį“ – Girtas pilietis, Liudininkas

V. Borchertas „Lauke, už durų“ – Bekmanas

F. Diurenmatas „Fizikai“ – Mebijus

J. Grušas „Pražūtingas apsvaigimas“ – Juliaus tėvas

G. Ošerovičius „Žmonės ir antžmogiai“ – Fon Gemeinekė

F. Diurenmatas „Frankas V“ – Šliumpfas

A. Laurinčiukas „Vidutinė moteris“ – Kostas

A. Salynskis „Marija“ – Dobrotinas

A. Strindbergas „Mirties šokis“ – Edgaras

J. Grušas „Pijus nebuvo protingas“ – Brukas

B. Sruoga „Pavasario giesmė“ – Šaluga

V. Folkneris, A. Kamiu „Rekviem vienuolei“ – Gevinas Stivensas

V. Vrublevskaja „Katedros posėdis“ – Viktoras Nikolajevičius Brizgolovas

V. Dozorcevas „Pusryčiai su nepažįstamaisiais“ – Žmogus su skrybėle

V. Myslinskis „Medis“ – Šnipukas

H. Zudermanas „Užkampio laimė“ – Daktaras Orbas – apskrities mokyklų inspektorius

N. Erdmanas „Savižudis“ – Grand Skubikas

F. Diurenmatas „Meteoras“ – Šviteris

K. Sokolovas „Liūdna karvė ir švelnus jautis“ – Jo tėvo dvasia

A. Suchovas-Kobylinas „Tarelkino mirtis“ – Maksimas Kuzmičius

A. Čechovas „Ivanovas“ – Lebedevas

E. Tompsonas „Prie Auksinio ežero“ – Normanas

S. Moemas „Ratas“ – Klaivas Čempion-Čeinis

A. R. Gurney „Meilės laiškai“ – Endriu Led

K. Rapoportas „Toliau – tyla“ – Barklejus Kuperis

P. Barcas „Susitikimas“ – J. S. Bachas

TURINYS

Banionis, Donatas

Ba379 Memuarai / Donatas Banionis; sudarytoja Jolita Dimbelytė. – Vilnius: Versus Aureus, – 2004. – 151 p., [12 iliustr. lap.]

ISBN 9955-601-17-5

Žymaus teatro bei kino aktoriaus Donato Banionio atsiminimų knyga.

UDK 792.07+791.44.071](474.5)+888.2-94

Donatas Banionis

MEMUARAI

Nuotraukos, dokumentai iš Lietuvos literatūros ir meno archyvo,
Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus, asmeninio archyvo

Redaktorė M. Dautartienė
Dailininkė D. Rybakovienė

2004-04-16, 9,5 sp. l. Tiražas 1300 egz.
Išleido UAB VERSUS AUREUS leidykla
A. Vivulskio g. 7-208, LT-03221 Vilnius
el.p. versus@versus.lt

Spausdino UAB SAPNŲ SALA
S. Moniuškos g. 21, LT-08121 Vilnius
el.p. info@sapnusala.lt